

2389

Бібліотека Центр. Укр. Акад. Наук
№ (23)

Українська наукова бібліотека
Вістрик 1918 р.

кн. II-III

~~4647~~

Над свіжою могилою.

Тихо й непомітно, — як жив останніми часами, — са-
мітний серед бурхливих подій наших днів, одійшов в кра-
щий світ той, хто все життя своє, всю душу віддав Україні
в творах своїх. — На 86-тім році життя помер у Києві, в
благодійному притулку для старих, всіма забутий, далекий
від сучасного життя, Іван Семенович Нечуй-Левицький.

Нечуй-Левицький вмер...

Не куля чи гармата, не страхіття останніх часів при-
пинили його життя. Не нагло й несподівано підкрала ся
до нього смерть й перерізала ті тонкі вже нитки, які при-
язували його до життя. Ні! І Покійному і тим, хто близько
до нього стояв, ясно було, що сей неминучий кінець вже
насуваєть ся, що вже кволе немічне тіло не витримає
довго...

Покійний навіть за пару тижнів до смерти, ледве пе-
ресуваючи ноги по хаті, докладно й зацікавлено обміркову-
вав в присутності приятелів, який надгробок краще поста-
вити над його могилою...

І помер він від недуги, яка зветь ся старістю, помер —
як свічка догорівши, вгасає, — помер, пройшовши довгу
життєву путь — 85 років.

Ся смерть не може вразити громадянство так гостро
й болюче, як нагла й люта смерть юнаків, розстріляних
в боротьбі за свободу, як втрата молодого, повного зді-
лостей, енергії та огню життя, яке багато обіцяло грома-
дянству і яке раптом припинене... Не може так тяжко ра-

П.-Н. Вістрик, кн. II-III.

1918

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного інституту
Імб. 282389

НБ ІНУС
282389

нити серце громадян, як втрата хоч і не молодих вже то-варишів — палких і талановитих працівників, — яких передчасна недуга, — наслідок лихих обставин життя, — в розцвіті духовних сил веде до могили.

Ся смерть, смерть на схилку днів нашого великого письменника — така природна: колись же осипаєть ся і останнє листє з дерева, вкритого інеєм, і дерево цілком мертве стає.

Та проте, сум і тихий жаль сповивають душу на звістку про сю смерть... Туга підкрадаєть ся до серця, стискає його і воно болить.

Не стало на світі людини з душею живою, з ясним чистим серцем, людини з такими духовними скарбами, що ни ми щиро обдарувала весь нарід свій... Не стало на світ того, хто був учителем і вихователем кількох поколінь того, чиї твори, поетичні й правдиві, з відтінком сатири та гумору, будили в юних душах любов до свого краю, до його краси, до свого народу... того, хто майстерно, влучно барвисто малював поруч з безпросвітним, стихійним, робочим життям темного селянства, суєту й порожнечу життя дідичів, священників, дрібної шляхти в селі та в місті, невтомно закликаючи всіх, в кого душа жива, до праці й творчости на користь народу.

Крім туги та болю сердечного, ще спомини навіває ся смерть. Спомини про те, як ще в ранній юности читали ся й перечитували ся „Микола Джеря“, „Старосвіцькі Батюшки та Матушки“, „Хмари“, „Кайдашева сімя“, „Рибалка Панас Круть“; як лили ся сльози над долею „Бурлачки“; як запалювали ся серця обуреннем проти „Навіжених“, „Нахаб“, проти героїв та героїнь „Хмар“, „Вільного кохання“, „На гастролях“, героїв, що провадили порожне, не життя паразитів серед свого темного, вічно працюючого народу; і як співчувало серце тим ідеалістам, скромним інтелігентним робітникам, чисті, принадні поста-ти як автор часто ставив поруч з першими.

Насувають ся спомини й про те, як вже в старшому віці перечитувало ся вічно нові, вічно свіжі сторінки тих самих, вже відомих творів автора з захопленням і вдячністю за ту насолоду, ту красу, якою вони душу сповняють.

А у тих, хто особисто знав Покійного письменника, насуваєть ся, над його свіжою могилою, і спомин про нього самого. Невідступно стоїть перед очима його маленька, зігнута останніми часами постать, його добре лагідне обличчя з чудесними, ясними очима, якими він вже недобре бачив і до яких, як в щось вдивляв ся, приставляв з обох боків долоні. Стоїть перед очима ся дорога постать, цілком вся поринута в минуле і викликає пошану й подяку до себе... І горе і туга, що сеї людини, вже нема сплітаєть ся з дякою, що вона була...

„Нечуй-Левицький вмер“. Але, хоч стоїмо над свіжою могилою, душа не приймає сих слів. Так, склепили ся очі, припинило ся серце... Але він, Нечуй-Левицький не вмер і не вмере. Він живе і житиме далі серед нас, серед свого народу в своїх скарбах - творах, в яких він змалював багату душу народню, з якою навіки сплів і свою душу. З поетичних, натхненних сторінок його безсмертних творів дивитимуть ся його ясні лагідні очі; його душа промовлятиме до нас і до майбутніх поколінь.

І вічний пам'ятник „нерукотворений і нетлінний“ він збудовав собі на Вільній Україні.

А ми, стоячи над труною з його тлінними останками, кладемо на неї свій вінок, вінок сплетений з смутку і туги, з пошани й подяки.

Спи спокійно на віки вічні, вірний, дбайливий і щирий син свого народу! Земля тобі пером!

Редакція.

Весною.

Жайворонком стати б! Знятись над ланами
 І розкидать пісню срібними дзвінками!
 Душу напоїти волею, красою
 І розсипать повну срібною росою.

Ще ж весни такої зроду не бувало,
 Ще ж так ясно сонце вранці не вставало,
 Так не зеленіла наша вбога нива,
 І не знали люде ще такого дива!

Жайворонком стати б! Землю привітати,
 В кожній рідній хаті, пісню проспівати,
 В кожную хату кинуть золоту пшеницю:
 „Роди Боже, жито і всяку пашницю“!..

* * *

О, Боже мій! Німа рука моя,
 Рука моя висить в безсиллі
 І я не граю на весіллі
 Хоч грав на похороні я.

— — —
 Пустить! Углежу Молоду,
 Ясну і чисту як лілею:
 Я в снах колись стрівав ся
 з нею,
 Вночі, в терновому саду.

О, Боже мій! Рука моя німа,
 Рука моя висить в безсиллі...
 Стою, дивлюся на... весіллі!
 Ні слів, ні усміху нема.

А згадую, коли вона в труні
 Жива лежала під землею,
 Як я в той час співав над нею,
 Як грали струни жалібні!

З душею чайки, кобзо, ти...
 Ти тільки плакати умієш,
 Ти тільки сльози дрібно
 сієш,
 Вінки сплітаєш на хрести.

І за веселими столами
 Немає місця нам сумним...
 Ходім: над теплими тілами
 Заплачем дзвоном жалібним.

* * *

I.

- З гарячих вулиць, залитих кровю
 До моря в думці лечу я знов, —
 Тут кожний камінь палає кровю,
 Тут в кожному слові клекоче кров.
- З очей голодних, налитих кровю,
 Лечу на лоно ясних пісків,
 Тут кожний камінь палає кровю,
 Тут кожний камінь кричить без слів.
- Від рук тремтячих, залитих кровю,
 Лечу до моря, до хвиль, до струн —
 Тут тарабани регочуть кров ю,
 І свіжу кістку гризе дикун.
- Від трун і трупів, покритих кровю,
 Лечу під небо без чорних хмар,
 Тут налило ся і небо кровю,
 По віңця повне кривавих кар!

II.

Кинув місто. Знов я в лісі...
 Ранок. Сонце золоте...
 Легко тїню листе грає,
 Біла яблуна цвіте.

О, дитинство, любе, миле!
 Знов ти в серці, як колись,
 Знову в серці дивовижно
 Щастє з мрією сплелись.

Обніму мої дерева,
 Обніму мою траву...
 О, закуй мені, зозуле,
 Чи я довго проживу.

Гей, метелики, куди ви?!
 І мене туди візьміть —
 На степи, квітками вкриті,
 Де зелений май шумить.

Не набігаюсь до ночі,
 Не надихаюсь за день,
 Не наплююсь уволю сонця,
 Вітру, пахошів, пісень!

О, щаслива будь, хвилино-
 Золотого забуття!..
 Завтра знову в пекло, в місто,
 В вир кипучого життя!..

Панна Мара.

Комедія на 4 дії.

Дієві особи:

Віталій Борисович Чубчик-Чубківський.

Мінодора Маркіянівна—його жінка.

Мара—їхня дочка.

Ромчик—їхній син.

Андрій Матвієвич—управитель.

Елеонський—домашній учитель.

Срібний—студент.

Калістрат—прикащик.

Прися—покоївка.

Мойсей Абрамович—купець.

Столяр.

Салдат.

Юхим.

Молода.

Молодий.

Парубок у калошах.

Парубок у студеньському картусі.

Селяне, хлопці, дівчата, музики.

Дія перша.

Іоанн. На стінах картини в коштовних рямцях. Двері: в передній, інші хати, в кабінет.

Мара (молода дівчина, їй дев'ятнадцять, смуглява, тонка, шучка, подібна до циганки, любить яркі кольори. Вдача свавільна, нестримана, палка. Хутко входить у кімнату, підбіла до вікна й дивиться на вулицю. Зараз же одхитується і з задоволеним обуренням про себе скрикує) От нахаба! (Чепурить ся перед дзеркалом, знов обережно дивиться на вулицю й перебігає в другу кімнату).

Ромчик (хлопчина їй 15-и, одгодований, з жіночою будовою тіла. Вбігає з ліва з дерев'яним червоним подумиском в одній руці і

шоколадом в другій. Ховаєть ся за канату й ханливо їсть з миски квашену капусту, заїдаючи шоколадом).

Елеонський (худорлявий; дуже чорне, довге волося, ріденька чатина борідка, чорні, ніжні, гарні очі. Дуже м'яка, лагідна людина. В розмові на вустах раз-у-раз ніжна, ласкава посмішка. Услужливий і ввічливий надзвичайно. Через лагідність і м'якість вдачі ні з ким не може змагатись, зо всіма згоджуєть ся, й з усіма співчуває. Шукає Ромчика). Ромцю!.. Ромчику!.. Ідіть сюди, я вам кажу! Де ви? (Побачивши Ромчика, швидко йде до його. Бачучи, як той їсть з миски капусту, жахаєть ся). Що ви їсте? Боже мій: капусту з шоколадом! З оїєї миски? Та ви сказались?

Ромчик. Нум Нумович, страшенно смачно... Покоштуйте!

Елеонський. Ви, значить, були в кухні? Ну, знаєте, після цього я категорично одмовляюсь бути вашим учителем. Я не можу відповідати за ваші вчинки. Категорично не можу.

Ромчик. І не треба. Тепер свобода. І я буду свободний.

Елеонський. Я мушу все сказати Мінодорі Маркіянівні. А потім, слухайте, Ромцю, що ж це таке: ви знов чипляєтесь до Присї. Вона жалїлась мені знов. Соромтесь, ви ще хлопчик!

Ромчик. Я зовсім не чипляв ся до неї. Це ви до мене чипляєтесь...

Елеонський. Дайте сюди капусту!

Ромчик. Овва!

Елеонський. Ромчик!

Ромчик. Овва! (Одбіває у бік і сміючись, їсть).

Елеонський. Ну, в такому разї, я вже категорично мушу сказати Мінодорі Маркіянівні.

Ромчик. Овва, не скажете категорично. А я скажу категорично мамі, що ви пишете Марі любовні листи. Ага, злякались, ага! А лист ваш ось-о-ось-о! А що? Ага! А ну, спробуйте тепер що небудь сказати? Мама зараз же категорично розщитає вас і в село з нами завтра не поїдете.

Елеонський. Ах, як же це негарно, Ромчику! Як не благородно, не...

Мара (входячи, бачить полумисок в руках у Ромчика, злякано). Це що таке в тебе? Де ти взяв цю миску?

Ромчик. Це... Це мені Нум Нумович дав.

Мара. На віщо? Ви даєте йому їсти цю страшну капусту? Та в ній же мілїон усяких мікробів. Викинь зараз же! Я не розумію, Наум Наумович...

Слеонський (ніжно, в замішанню), Бачите, Марине Віталівно, це... власне, не зовсім так. Я йому не давав...

Ромчик. А я скажу—у...

Мара. Що ти скажеш?

Ромчик. Щось.

Мара. Ну, дурниці вгадуєш. Дай сюди миску. А сам піді скажи Ганні Петрівні, щоб зараз же зробила дезінфекцію твоїм рукам. Марш! (Одбірає в його полумисок, ставить на стіл).

Ромчик. Пхі!

Мара. От я тобі дам „пхі“!

Ромчик (ідуци до дверей, озирнувшись). Задавака! (Хоче сибіти).

Мара. Що ти сказав? Іди сюди! Ромцю, сюди зараз же мені! Романе!

Ромчик (вертаючись). Ну, що-о?

Мара. Ставай на вколюшки, прохай прощення!

Ромчик. Ну-да-а...

Слеонський. Марино Віталівно, простіть його!

Мара. А ви не мішайтеся! Ставай! Погано буде, Ромчику.

Краще ставай!

Ромчик. Я прохаю прощення...

Мара. Ні, на вколюшки!

Ромчик. Я більше не буду...

Мара. Романе!

Ромчик (стає на коліна).

Мара (підбігає до його, підводить, цілує). Ну, й дурний, і дурний, і дурний. На що став? Ех, ти! Не мущина, а кваша. Марш!

Ромчик. А ти, коли так... свиня! (Вибігає).

Мара. Бачите який! Фе, вся пропахлась тою капустою. І мікробів на руках у мене, мабуть, мільйони. Ну, й нехай! І нехай! Не буду ні мить, ні дезінфекції роблять. (Підходить до вікна). От дивний нахаба. Цілу годину вже швендяє під вікнами.

Слеонський. Хто, Марино Віталівно?

Мара (відходить і сідає на канапу). Якийсь „товариш“, студент з червоною повязкою на руці. Витріщив очі на наші вікна, не можна й підійти до вікна. Приставляєть ся, що шукає якийсь номер дома. Не ходіть, не дивіть ся, а то подума, що ним цікавлять ся! Сідайте тут! Можете дивитись на мене, але мовчіть, я читать хочу. (Бере з канапи книжку й трохи читає, але зараз же злісно штурляє на землю). Не хочу! Неправда! (Схоплюєть ся і тонче книжку ногами). От, от, от!

Елеонський. Марино Віталівно! Що таке? *(Хоче підняти книжку)*.

Мара. Не чіпайте! Так їй і треба! Хай не бреше. „Любов, любов!“ Ніякої любови нігде нема, все брехня!.. Не займайте, кажу, а то, їй вам таке саме буде.

Елеонський. Палітурки шкода, Марино Віталівно, дорога, художня палітурка.

Мара. Так і треба! Сядьте, хай лежить!.. Господи, ну, чого в нас усі вікна забиті? Май місяць, а ми запечатані сидимо.

Елеонський. Порох з вулиці, Марино Віталівно. І, значить, можуть в квартиру мікроби, міязми з вулиці!..

Мара. Мікроби, мікроби! У нас тільки й є на світі, що мікроби. Там революція, свобода, всякий дурень ходить собі з червоною повязкою, а у нас мікроби. Ну, їй хай летять, і хай нас усіх поїдять к чорту! От біда велика!

Елеонський. Ви сьогодні в якомусь чудному настрою.

Мара. А я вам що сказала! Сидіть і мовчіть! *(Раптово схоплює ся, підніма книжку й цілує її)*. Ну, вибачай, я—поганка! *(Зразу злякано)*: Ой, що я зробила? *(Одкида книжку на канану)*. Швидше дезінфекцію! Там, у папи в кабінеті. Швидше! *(Втирає зуби, стоїть з роззявленим ротом)*.

Елеонський. Ах, ах, Боже мій! *(Біжить у кабінет)*.

Мара *(стоїть в тій же позі й тримає руки осторонь од тіла, немов мокрі. Не затуляючи рота, кричить)*. Швидше!

Елеонський *(вбіває з пультверизатором)*. Ах, яка ви необережна! Позвольте, я зараз. Я обережно. Заплющте, будь ласка, очі!.. *(Спринцує їй лице)*. Нічого, нічого, от так!

Мара. Ой, незграбний! Годі! Тепер руки. Ну? *(Підставляє руки, потім утираєть ся хусткою і хустку одкида)*. Дякую!

Елеонський. Ах, ах, яка ж ви!

Мара. „Ах, ах“! Закудкудакав уже. Ну, їй наплювать! От візьму і ще раз поцілую і не боюсь ніяких ваших мікробів. От вам, нате! *(Цілує книжку й кида на канану)*. І ніяких дезінфекцій не хочу. Можете казати навіть татові. *(Ходить по хаті, свистить. Раптом)*. Слушайте! Що значить „сладострастний поцілунок“? Який це?

Елеонський *(в замішанню)*. Хм! Так, взагалі.. палкий поцілунок.

Мара *(нетерпляче)*. Ай, Господи! Коли б палкий, то автор так і сказав би. А то ще крім того „сладострастний“. Ну, ви, наприклад, умієте сладострастно цілуватись?

Елеонський. Не знаю... Взагалі, бачите...

Мара. „Взагалі, взагалі“. У вас усе взагалі і ви нічого не знаєте. Ви—не мущина, а кваша. А я вам серіозно кажу, що втічу й поступлю в театр. Хочете вкрати мене? Знаєте що: їй богу, вкратьте мене! Га? Вкратете? Їй богу? А я вас за те „палко-палко і навіть „сладострастно“ поцілую. Я хочу бути актрисою. Я хочу, щоб мене на руках носили. Актрис носять на руках, правда?

Елеонський. Іноді носять.

Мара. Мене завжди носитимуть. Я буду славніша за всіх. (Вмить ухкає, танцює й співає): „Ой, випила, вихилила, сама себе похвалила“.

Елеонський (боязко подмилюючись на двері). Тихше, Марино Віталівно!

Мара. Гарно? Правда? (Підбіга до Елеонської, обіймає, вертить ним). Ух, ух, ух!

Елеонський. Марино Віталівно!.. Марино Віталівно!

Мара. Ну, що, „Марино Віталівно“? Ну, що? Я нікого не боюсь. Прошу, тепер революція, з якої речі мене держать у хаті, нікуди не пускають? Я хочу на сцену, от і все.

Елеонський. Вони так роблять, Марино Віталівно, того, що хотять вам добра, люблячи вас.

Мара. А я не хочу їхньої любови. Я хочу, щоб ненавиділи. І вони таки возненавидять мене. От побачите. Я добусь цього. Ого, як би вони мене не любили, я б давно тут не була. Отто й усе горенько мое, що люблять. А от, як возненавидять, от тоді інша річ. От, Нум Нумович, заживем ми тоді. Насамперед так: мить руки буду тільки один раз у день. Більше ні за що. Потім: буду їсти огірки, капусту, оселедці. Скільки схочу. Вранці, в ночі, раз-у-раз. Потім: абсолютно не буду конфузисься людей, буду собі говорити з чужими і ні трішки не буду соромитись. Потім: буду ходити пішки і не боятимуся коней. Мікробів не буде. Балакать буду оттак: о-о (кричить) їй богу! І потім у мене буде тисяча поклонників. І один самий любимий: і перш усього, щоб був кучерявий і страшенно нахабний, це неодмінно. І щоб в той же час боякий, як кузочка. Це мій ідеал. Боже мій: мені дев'ятнадцять літ уже, а в мене всього один поклонник і то... ви. Ну, скажіть ради Бога по правді: ви хороший поклонник чи бувають кращі? Тільки по совісті, Нум Нумович!

Елеонський. Бачите, Марино Віталівно...

Мара. Ну, от: ви зараз: „бачите, Марино Віталівно“. А ще тут бачити: ви так само, як тато, всього чисто боїтесь, вошей, мікробів, людей, собак і демонстрацій.

Елеонський. Ви помиляєтесь, Марино Віталівно. Для вас я нічого не боюсь. Я вам казав...

Мара. І неправда. Ну, от спалить для мене свою циніму бороду. От візьміть сірника, запалить і стійте так, нехай горить. І не смійте гасити. А ну?

Елеонський. Хм!.. Запах негарний буде, Марино Віталівно.

Мара. Нічого! Кватирку одчинимо. За те „сладострастиво“ поцілую вас. Ну?.. Ага, боїтесь? Бачите?

Елеонський. Ви справді хочете?

Мара. Розумієть ся, хочу.

Елеонський. Ну, добре! (Вийма сірника, запалює). Так хочете?

Мара. Та хочу, хочу! Швидше! Ну?

Елеонський. Добре! (Запалює бороду, якийсь момент стоїть так, потім здригуєть ся і швидко гасить рукою, шипучи від болю).

Мара. Не чіпайте, не чіпайте!.. Ну, геть собі од мене, геть! Який ви поклонник? Геть!

Елеонський (держить ся рукою). Болить дуже, Марино Віталівно.

Мара. Хай болить. Ви повинні всього себе, дати спалить для мене. Ст це поклонник! „Болить“! Фе! Забірайтесь!

Елеонський. І пахне паленим. Чуєте? (Нюха).

Мара. Все одно, забірайтесь, не треба мені таких! Я йду до того студента, що на вулиці. Господи, ну, чого в нас вікна забиті? Що це таке, справді? Я хочу дивить ся на двір. Я хочу кричать. (Почина ходить по хаті, високо підіймаючи ноги, тупаючи й кричить): А-ла-ла-ла! Трам-там-та-ра-рам! Я йду на вулицю. Рам-там-ті-та-там!

Елеонський (злякано). Марино Віталівно! Що ви робите?

Мара. Я хочу кричать. Е-ей!

Мінодора Маркіянівна (висока, дуже худорлява, озягнена в темне; тримаєть ся дуже поважно, гордовито; жмуриць очі, наче не добача, з горнетом. Тепер постіжно входить, здивовано, обурено). Що тут таке? Що за крик?

Мара. Я йду на вулицю. Рам-там-рі-та-там! (Демонстративно вигодить).

Мінодора Маркіянівна. Боже мій, що з нею? Маро!.. Зупиніть її! Маро! (*Швидко йде за Марою. За нею Єлеонський, закриваючи бороду рукою.*)

Павза.

Прися і столяр несуть круглий, червоного дерева стіл. Обов'язані білих рукавичках. Ноги обом поверг чобіт обмотано білими ганчірками.

Прися (*молода дівчина, років 18, гарненька, довірлива і весела. Вираз довірливості й лагідності навіть тоді коли її лають*).

Калістрат (*років 35. Широкий, курпатий ніс. Очі маленькі, хитрі. Руки м'які, кошачі. Погляда на двері кабінета*). Осторожней, осторожней! Вещ дорога. Та не дихай ти на його, не дихай! У сторону голову свою необразовану держи, одверни, кажу, в бік!

Столяр (*обшарпаний, маленький, п'яний*). І дихать ніззя! Хорошая мені процедура. Що ж у мене і в диханні тоже ця... мікроба, чи как?.. Куди ж його ставлять?

Калістрат. Та не рявкай ти, я тобі кажу! Не можеш глотку свою придержать? Ну, народ безпонятливий. Сюди, сюди несіть! Ти ж не в майстерській у себе. Не помагаєть ся тут громко кричать,—сказано? Становіть сюди! (*Раптом до Присї*). Ну, а ти чого?.. Та куди ж ти в стіл плачеш, анахемо ти? Сльози ж прямо на стіл капаять, що ти робиш? Чи есть же в тебе понятіє в мозку, чи нема? (*Одгяга Присю на бік*). Парчатки їм дали, щоб... а вона он-що. Ну, й паршивий, наївний народ! Такий уже наївний, що гірше нікуди.

Столяр. Нічого. (*Втира стіл рукою*). Ето процедура небольшая, витерти можна.

Калістрат. Куди? Куди? Що ти робиш?

Столяр. А що таке?

Калістрат. Одійди! Одійди од стола! Стань там! Ну, та й наївний же ідіотський народ, хай ви покажітьсь. Ну, а ти чого сліпни розпустила?

Прися. Порятуйте мене хоч ви, дядечку!.. (*Хлипає*).

Калістрат. Знов ти, деревенщина, свої необразовані слова виражаєш? Півгода вже в городі живеш, а недоуміє, як у свинопаса. Ну, який я тобі дядечко, дурепо ти?

Столяр. Калістрат Митрофанович, а не дядечко, голова ти з вухами, ніякої процедури не знаєш. Або по теперешньому громадян-товариш. Поняла?

Прися (*плачучи*). По-ня-ла!..

Калістрат. Ну, чого ж слези льеш? Одвічай по сознанию! Ну?

Прися. Не хотять мене в село брати. Тут покидають. У городі. Скажіть за мене панові, вони вас послухають ся. Бо мені так сумно, так сумно, що я... умру-у... Дядечку, чи той... Калістрат Митрохванович... *(Сама смієть ся)*.

Калістрат *(зирка на столяра, одводить Прися в бік і бере за підборіддя)*. А в тебе в голові соображеніє єсть?

Прися. Єсть, дядь... Калістрат Митрохванович...

Калістрат. А в вечері до мене забігати будеш? Га?

Прися. А-я, які! Та ви ж старі?

Калістрат. Який же я старий? Глупі слова виражаєш.

Прися. А візьмете мене до дому?

Калістрат. Візьму.

Прися. Ну, то там і будемо балакать. Уперед візьміть!

Калістрат *(бачучи, як столяр, скинувши рукавичку з одної руки пробує міцність шафи, злякано біжить до його)*. Що ти робиш, що ти робиш? Одійди зараз же!

Столяр. Та я ж нічого. А вещь безошибочна, процедура суцельная.

Калістрат. Стань посередині! Не сопниласяя ся! Ну, до чого ж наївний народ, так просто отвратітельно. Ну, яка в тебе рука, яка? Чи ти маєш об тетом какоєсь воображеніє?

Столяр. Та яка ж? Обнакновенна.

Калістрат. „Обнакновенна“. Та ти ж цією рукою за всяку нечистоплотность брав ся. Для чого ж тобі й парчатки дадено? Щоб ти наівною рукою своєю тут мікробу розсажував? Га?

Столяр. Та що ж вона в мене в руках, чи що, ота ваша мікроба?

Калістрат. Скровзь. Ти рукою махнеш, а вона з тебе сипеть ся. Тут долі в тебе он скільки її мабуть лежить та тільки не видно її. А ти ще на стіл її руками.

Столяр. Так яка ж шкода од неї, коли вона з мене сипеть ся? От же я, слава Богу, хожу здоров!

Калістрат. Ти ходиш. Ти—мужик, простонародний організм, тебе хоч в яму з червою утокмач, то тобі байдуже, обтер ся та й пішов. Ти миєш ся, може, раз-два на весь свій вік, як рондеш та поміраєш, а господа по два рази на день ванну приймають, а вже що руки миють, так і не перещитать.

Прися *(скинувши рукавички, бере з буфету рушника і ним бере стільці, які приставля до столу)*. Пані сидять у ванні по пять часів, аж шкура їм позбігаєть ся та така стане потім блискуча, як натрет під шклом. Ож як!

Калістрат. Да-а. А ти з собою рівняєш. До їх як приходять чужі гості хоч би такі ж самі господа, як і вони, так січас, як поздоровкають ся, біжать руки мить або потихеньку, щоб гості не бачили, візьмуть і витруть платочком. От зараз тут чай витнуть. Так ти думаєш стувльці до столу можно будлі як представить? От вона бере їх рушниками, а не голими руками.

Столяр. От яна процедура!

Калістрат. Да, мікроба в неї на руках. А з рук перелізе на стувльці, а з стувльців на когось з господ. От вони й опасують ся.

Столяр. Чудасія!

Калістрат. Не чудасія, а образованість і делікатно сть. Ти от з собою рівняєш. А твоя какал точка зренія: чуть посіріє на двері ти зараз же, як був, зараз же за струменти свої, під ногами нечистоплотність, усяка отвратительность. Їєте ви всі з одної миски, харкаєте, п'яветесь. Так?

Столяр. Та так! Процедура обнакновенна.

Калістрат. Те-ж-то. І вам нічого, бо шкура у вас груба, товста, її й сокирою не врубаєш, не те що мікроба прокусить. А господа організми ніжні, на їх подуй, вони вже й кашляють. Ти вже обідаєш, а вони ще в постелі лежать. Прися, доложи барину, що стол принесли. Живо!

Прися. Зараз! *(Виходить)*.

Столяр. Ну, тепер усі равні. Тепер, как сказать, свобода мненій: хочеш лежи, хочеш работай.

Калістрат. І тето тоже тупое недоуменіє і больш нічого. А ну спробуй ти лежать до обіда! Улежиш?

Столяр. Ви между прочим, Калістрат Митрохванович, без надобності міне ти виражаєте. Я хоч і лишив ся щастя, но, как сказать, гражданин товариш...

Калістрат *(з насмішкою)*. Як?!

Столяр. Тепер свобода...

Калістрат. Ну, кому свобода, а кому й зась. Ти мені благодарить должен, що я тобі роботу дав. Хто б тобі такому п'яниці такий стол поручив? „Свобода“. Ти лучче от що послухай. Як спитає мене барин, скільки за роботу, то я, може, ошибь трохи, то ти мовчи. Поняв?

Столяр. Это я пошмаю. Процедура обнакновенна.

Калістрат. То-ж-то! Гляди ж!

Віталій Борисович *(юд 45 товетий, червоний, з маленькими, туповатими очима, ходить обережно, немов буючись щось роз-*

трусити в собі, вираз лиця страдницький, сумний, тримав руку коло серця, часом мацає собі палець, тихим безнадійним голосом): Драстуйте, голубчики! Стіл?

Столяр (уклоняється).

Калістрат (ніжно, угодливо). Так точно, столик, Віталій Борисович! Із подчиненія принесли.

Віталій Борисович. Якого „подчиненія“? (Нюха повітря, озиряється, кривить ся).

Калістрат. Лагодили, значить ся.

Віталій Борисович. Ага, так, так! Скільки ж йому? (Оглядає стіл, обережно обходячи, щоб не доторкнутись до його).

Калістрат (строго зирка на столяра). Тридцять рублів, Віталій Борисович.

Віталій Борисович. Тридцять? А не двадцять? Мені здається...

Калістрат. Ні, ми ж, памятаєте, согласились що тридцять недорого.

Віталій Борисович. Ага, так, так? Добре, добре! А його дезінфекціювали? (Виймає гроші).

Калістрат. А як же, Віталій Борисович. От і парчатка, як приказано.

Віталій Борисович. Так, так, я памятаю: дійсно, тридцять рублів. Передайте йому, будь ласка.

Калістрат (беручи гроші). Ще б ви не памятали! У вас така память, що за десять літ пригадаєте.

Віталій Борисович. Так, так! Ну, і на чай йому там що небудь.

Столяр. Покорно благодарим, господін громадянїн...

Калістрат. Ну, марш, марш, громадянїн! (Випихав, виходять).

Віталій Борисович (сам; нюха повітря, поспішно бере пилверизатор і опрыскує стіл з усіх боків. Те ж саме робить по слідах столяра).

Мінодора Маркіянівна. Ця дівчина зажене мене в могилу! Уяви собі: в одному шарфіку, без швейцара, без Ганни Петрівни, як якась горнишна пішла на улицу. Ну?

Віталій Борисович (злякано). Як же ти пустила її?

Мінодора Маркіянівна. А як її не пустить? Тепер революція, свобода, товариші, громадяне. Кожний має робити, що хоче. Швидко й сюди прийдуть „товариші“, заберуть усе, виженуть нас, ще й в тюрму посадять, — свобода. (Нюха повітря, озиряється).

Віталій Борисович. Куди ж вона пішла?

Мінодора Маркіянівна. А я знаю? На улицю, каже. От і все! (Дивить ся в вікна).

Віталій Борисович (сїдає, береть ся за серце, заплющує очі).

Андрій Матвієвич (год 40, з червцем, лице голе, брови густі, чорні, очі веселі, живі, губи товсті, бакі до половини щок. Одянений по європейському, на голові циліндер, в рукавичках, в руці пакуночок. З порогу весело, впевнено, голосно): Ол-райт! Вітаю! Руки не подаю, не бійтесь, хоч мив їх так, що всі мікроби захлинулись, мабуть. Ху, спека африканська! Навіть у нас в Америці так не буває. Ну, коли на село? Завтра? Я готов! А ви як? Як здоровя сьогодні?

Віталій Борисович. Та погаценько. Щось серце сьогодні. Треба буде сьогодні до лікаря по сердечним хворобам.

Андрій Матвієвич. Плюнь ти на всіх лікарів! Учора до нервового, сьогодні до сердечного; (кладає пакуночок на стіл) завтра до печіночного. Бери холодні душі й всі твої хвороби пройдуть. Ол-райт!

Віталій Борисович (тривожно дивить ся на пакуночок, переглядаєть ся з Мінодорою Маркіянівною). Вибачай, Андрію Матвієвичу, ти поклав пакуночок на стіл.

Андрій Матвієвич. Цілком справедливо. Ол-райт! А що?

Віталій Борисович. Бачиш, голубчику: прикащики завертали його своїми руками, потім ти ніс його по вулиці, а у нас скрізь така неохайність, некультурність. Ти вибач, серце... Позволиш? (Кінчиками пальців бере пакуночок і кладе на тарілку).

Андрій Матвієвич. О, прошу, прошу! Вибачай! Ол-райт! Але уявіть собі яка удача: трохи, трохи не попав під автомобіль. Ще б один момент і.. Ол-райт! Я вам говорю, панове: я родив ся в сорочці.

Мінодора Маркіянівна. Господи! Чим це тут пахне так?

Андрій Матвієвич (теж нюха). Пізнаю. Мої улюблені пахощі: Убіган. Так, так! Убіган, без всякого сумніву. Флякон тепер коштує рублів сто.

Мінодора Маріянівна. Який там Убіган? Паленим пірям, чи ганчіркою.

Андрій Матвієвич. Хіба? Хм! Можливо! В цих пахощах є щось таке... палене. Ну, панове, дозвольте вам заявить: єсть комбінація.

Мінодора Маркіянівна (зацікавлено). А-а! Цікаво!

Андрій Матвієвич (*запалює сигару*). Дозволите? Чистокровна гаванна. Ол-райт!

Віталій Борисович. Справді, є комбінація?..

Андрій Матвієвич. Розуміть ся! Я, брат, сказав тобі: не журись! Діловому чоловікові ніяка революція не страшна. Ми їм покажемо таку дулю з їхніми конфіскаціями та „без викунами“; що вони тільки оближуть ся. (*Смієть ся*).

Мінодора Маркіянівна. Та в чому ж річ, скажіть, не тягніть!

Андрій Матвієвич. Ага, буржуазне серце заграло? Хе, хе, хе! (*Робить таємну фізіономію, тихим голосом*): Євреї!

Мінодора Маркіянівна. Що євреї?

Андрій Матвієвич. Все! Це геніальний народ. Недурно вони каналі умудрялись у пустині манну й перепелів їсти. Ол-райт! Євреї й американці..

Віталій Борисович. Позволь, голубчику: що ж саме євреї й американці?

Андрій Матвієвич. Все, говорю вам. І земля буде з викупом і ліс. Скільки у вас лісу?

Віталій Борисович. Двісті десятин.

Андрій Матвієвич. Ол-райт! Матимеш добрі гроші. І за землю і за ліс.

Мінодора Маркіянівна. Як — тепер же?

Андрій Матвієвич. В любий момент. Тільки треба мовчати. А з товаришами-мужичками дозвольте уже мені й моїм євреям упоратись. Ми зробимо по американськи. У нас в Америці..

Віталій Борисович (*радісно, схвильовано встаючи*). Та невже правда? Я навіть схвилював ся. Боюсь, щоб серце... Як же ти зробиш?

Андрій Матвієвич. А от як. Слухай! Ми зараз же..

Віталій Борисович. Вибачай, я зачину квартиру, звідти протяг. Я зараз. Одну хвилинку. (*Обмотує руку хусткою й зачина квартиру*).

Андрій Матвієвич. Що, хіба така гаряча вона?

Віталій Борисович. Ні, але знаєш, порох з улиці, мікроби всякі..

Андрій Матвієвич. Ага, так, так! Кгм!.. Так от, значить, ми зробимо так... Виїжджаємо завтра до тебе на село. Ол-райт! Я, значить, твій новий управляючий.

Мара (*хутко входить, озируючись назад, немов за нею хтось*

женеть ся. Побачивши Андрія Матвієвича, зупиняеть ся, засоромлюеть ся й хоче тікати).

Мінодора Маркіянівна. Маро! Маро! Вернись! Боже, яка дика дівчина, це страх! Маро, чуеш? Це неделікатно!

Мара (повертаеть ся й рішуче, прожогом прямує на Андрія Матвієвича, немов у холодну воду кидаючись. Одривчасто, простягаючи йому руку): Добридень! Ви наш новий управитель?

Мінодора Маркіянівна (з жахом і докором) Маро, Маро! Що за манери?

Андрій Матвієвич (галантно уклоняючись). Цілком справедливо, Марино Віталівно! Управитель. І крім того старий друг і приятель вашого батенька. Колись разом у гімназії вчилися. Надзвичайно радий, що зазнаюмив ся з такою чудесною дочкою мого друга. Цілком українська краса. В Америці таких не побачиш.

Мара (від соромливости говорить одривчасто, суворо). А ви довго жили в Америці?

Андрій Матвієвич. Ні, я... е, не так довго. Два тижні пришло усього, але я... душою американець... А ви, здаеть ся, гуляли тільки що?

Мара (озираючись на двері. Потім до матері). Я, здаеть ся, познайомилась з якимсь студентом на вулиці.

Мінодора Маркіянівна. Як то здаеть ся? Що це значить?

Мара. Ну, так, дуже просто: я не знаю, чи ми познайомились чи ні. Він мене щось спитав, а я так злякалась і... і розсердилась, що... посміхнулась до його. А він почав тоді балакати.

Мінодора Маркіянівна. Ти так розсердилась, що посміхнулась, і він почав балакати?

Мара. Ну-да! Що ж тут дивного?

Мінодора Маркіянівна. І ти, моя дочка, Чубчик-Чубківська, балакаеш на улиці, як горнишна, з усяким пройдисвітом?

Мара. Я з ним не балакала. То він балакав. Він студент, член якогось комітету, з червоною повязкою.

Мінодора Маркіянівна. О, тільки ще цього не хватало. „Товариш“. Ти, може, й руку йому подала?

Мара. Він сам узяв мене за руку, я не подавала.

Елеонський. (входить і ввічливо здоровкаеть ся з Андрієм Матвієвичем).

Мінодора Маркіянівна. О, Боже... Батьку, полюбай ся! Він сам узяв.

Віталій Борисович (*болішим голосом*). Що ж я могу зробити? Прошу, будь ласка. Я — вже не батько. Тепер ніяких авторитетів нема. (*До Мари*). Можеш робить, що хочеш. Можеш. Коли хворий батько в очах дітей нічого не значить, то що ж тут? Іди клич сюди всіх „товаришів“ з улиці, з повязками, без повязок, кричіть, співайте, вішайте нас! Іди клич його сюди, чого ж стоїш?

Мара. Я його не зачипала.

Віталій Борисович. Невже не зачипала? А то могла ще й зачепить?

Прися (*вбігаючи злякано*). Пані! Там прийшов якийсь чужий панич.

Мара (*робить зляканий рух*).

Мінодора Маркіянівна. Який там панич? Чого? До кого?

Прися. А я знаю? Та смішні такі: питають ся, чи я вмію пісень співать. У тебе, кажуть, мабуть гарний голос.

Мінодора Маркіянівна. Голос? Та що йому треба?

Прися. А я знаю? Когось спрашують, а я не знаю.

Ромчик (*вбігаючи*). Нум Нумович! Там до вас прийшов ваш товариш, з червоною повязкою на руці. Соціяліст-революціонер.

Срібний (*літ 25, довге, біляве волосся, кучерява жовта борідка, рослий, незграбний, на вустах ясна, весела посмішка, в пенсне. В руці віничок для пороху, на рукаві червона повязка. Входить і біля порогу зупиняєть ся*). Вибачайте, панове!.. Скажіть, будь ласка, чи тут живе... А от він сам. (*Швидко йде до Єлеонської з отвертими обіймами, тримаючи віничка*), Нума Помпілій! Здоров! Цілу годину шукаю тебе по всій улиці. Слава Богу! (*Обнімає й цілує зніжково Єлеонською*).

Мара (*стурхавшись*).

Єлеонський (*ніжливо*). От несподівано!.. Як це ти так?..

Мінодора Маркіянівна. Вибачайте, добродію, чого це у вас віничок у руці? (*Показує на віничок*).

Срібний. Це?.. Хм! Не знаю. А, так, так, так! То мені ваша прислуга дала, щоб я порох почистив. А я так і забув у руці. Я, треба вам сказати, чорт його зна, страшенно забутливий. (*Кладе віничок на стіл*).

Віталій Борисович і Мінодора Маркіянівна (*злякано дивлять ся на віничок*).

Мінодора Маркіянівна (*Присі*). Прибери зараз же!

Прися (*хапа віничок і виносить його*).

Елеонський (*ніяково, винувато*). Мінодоро Маркіянівно, дозвольте познайомить вас з моїм товаришем по університету! Леонід Петрович Срібний, музикант, композитор..

Срібний. А по спеціальности студент-медик. Дуже приємно!

Мінодора Маркіянівна (*холодно, велично*). Дуже рада.

Срібний (*усім по черзі дуже сильно потискує руки, ячно посміхаючись і говорячи*): Срібний... Срібний... (*Побачивши Мару, радісно вражено*): О! Це ви? Значить ви тут живете? Драстуйте! (*Сильно тисне їй руку*). Ви так побігли, що я не міг догнать. Ну, як чудесно, що се ви! (*Мара сердито соромить ся*).

Мінодора Маркіянівна. А-а?? Мара, ходім! Андрій Матвієвич, Віталій Борисович, перейдім у другу кімнату! Ромчик, іди звідси! (*Велично виходишь*).

Віталій Борисович (*що непомітно витирає після Срібного руку хусткою, іде за нею, тримаючи руку осторонь од тіла*): Маро, ти чула, що сказала мама?

Мара (*киваючи головою холодно і гордо Срібному*). До почачення! (*Поважно виходить*).

Срібний (*з непорозумінням дивить ся на всіх*). До побачення! Вибачайте, я, здаєть ся, когось образив?! Чого вони?

Елеонський. Нічого, голубчику, нічого! Здаєть ся трохи розсердились... Це нічого. Ну, як живеш? Може, ходім до мене в кімнату?

Срібний. Нічого не розумію. Та за що ж розсердились? Хм, от чорт його зна. І вона теж ніби розсердилась. (*Ходить по хаті в непорозумінню, тре лоба*).

Елеонський. Льоню, можеб ми пішли до мене?

Срібний (*сідає, не чуючи, й думає*). Слухай! — Нумо, як ти думаєш: бува любов з одного погляду, чорт його зна, чи не бува? Га?

Елеонський. Хм! Взагалі, бачиш... Не знаю, як тобі..

Срібний (*рішуче встаючи*). Ні, от що, Нума Помпілій, ти познайом мене ближше з дочкою. Тут, розумієш, треба вияснить. Мені дуже треба з нею поговорить. Як би це зробить, Нумо? Га?

Елеонський. Трудно, Льоню! Ми завтра всі виїжджаємо на село, на все літо..

Срібний (*вражено*). Та не може бути?! Але ж... як же так? А в гості до тебе не можна приїхать?

Елеонський. Ой, вибачай, ніяк не можна. Вони трохи чудні люде. Вони страшно... одлюдно живуть. Ніяк не можна!

Срібний (*сердито спалахнувши*). Ну, знаєш, а я теж так не можу! Серйозно не можу. Як хочеш? Знайшов і знов загубить? Ні, вибачай!

Елеонський. Як знайшов?

Срібний. Та я ж з нею познайомився ще тільки що на вулиці. І вона втікла од мене. Розумієш?

Елеонський. Ну?

Срібний. Ну, приходжу сюди і знаходжу її, а тепер вона знов утіче? Ну, вибачай! Слухай, Нума Помпілій, ти будеш останнім каналією, як не зробиш так, щоб я з нею сьогодні ще раз побачився. Мені необхідно їй два слова сказати. Тільки два слова, Нумо! Чуєш?

Елеонський. Не можу, голубчику. Її нікуди не пускають саму. Сьогодні вона просто втікла.

Срібний. Хай утіче знов! Скажи їй, вона знов утіче. Побачиш, я знаю, що втіче... Я почувую. Нума, bestія, ну, що тобі трудно сказати?

Елеонський. То я сказати можу, але вона не зможе. Її будуть тепер так берегти, що й я не зможу поговорити з нею.

Срібний. Та що вони, ідіоти якісь, чи що? Де ж це видано тепер таке?

Елеонський. Вони, Льоню, люди хороші, тільки... трохи... як би тобі сказати?.. (*Боязко подивляється на двері*).

Срібний. Та чорт з ними, які вони там! Але ж я не можу не побачити її, зрозумій ти. Це ж смішно, нарешті! Де ваше те ідіотське село? В якій губернії?

Елеонський. В полтавській.

Срібний. Хм!.. Але може ж як небудь все таки можна? Це ж їй Богу, слухай, глупо просто! Я тобі кажу: вона неодмінно вийде до мене, ти тільки їй перекажи. Вона вже сама знайде спосіб.

Елеонський. Та чого ж ти думаєш, що вона вийде?

Срібний. Ну, от так певен та їй годі! Таке чуття! Бо инакше не може бути. Скажеш?

Елеонський. Не знаю, голубчику, як зможу, так скажу.

Срібний (*розсердившись*). Е, свиня ти і більше нічого! Ну, так я й без тебе обійдусь. Бувай здоров! (*Швидко виходить*).

Елеонський (*винувато посміхаючись, потискує плечима й іде за ним*).

Дія друга.

Праворуч від глядача паркан з дощок, що поділяє двір від заїону і стайні. В паркані односторончі ворота з паралельних дощок. За воротами стіна стайні, видно краєчок даху. Частина задньої стіни за стайньою — краєви села з білими хатками і вітряками на торі. Ліва частина задньої стіни — панський сад, обведений зеленим рішетчастим парканчиком з такою самою хвірткою.

Ліворуч хата старшого прикащика з ганком і невеличким палісадником по обидва боки ганку. Між хатою і садом прохід до панського будинку. Ближше до глядачів повз хату йде дорога.

Праворуч біля воріт стайні криниця з журавлем і довгим коритом.

Над вечір. В стайні чується час від часу крик:

„Тирру-у, щоб ти сказав ся!“ „А-ну, ти!“

По дорозі з за палісадника виходять Єлеонський і Срібний. Зупиняються на розі палісадника.

Срібний (підозріло й непомітно озираться ся. Одягнений у чоботи, простий піджачок, в вишиваній сорочці; на голові простий кашкет. Волося тепер у його чорне, брови й вуса також; борода по-юлена; пізнати трудно. Здіймає кашкета й ніби витираючи тім): А ну подивись, чи не зійшла фарба на постилиці! Здається волосся стало в смугах, як у тигра. Та обережно, непомітно дивись! Ну!

Єлеонський. Ні, нічого, нічого! Все добре! От тільки, голубчику, ти мені вибач, Лєоню, що я тобі скажу... (Мнеється).

Срібний. Ну!

Єлеонський. Бачиш, ти занадто, голубчику, так би сказати... пильно дивиш ся на неї. Вона вже помітила це. Ти все ж таки простий садовник... Ти ж не забувай цього!

Срібний. Та, розумієш, чорт його зна, нема пенсне. Без пенсне ні чорта не бачу. А вона що? Хіба сердить ся?

Єлеонський. Та так, бачиш, взагалі... Ну, та й пізнати може. А потім за троянди сердить ся, що ти купі її попортив.

Срібний. Знаєш що, Нума Помпілій, ти мені дай яку небудь другу книжку по садівництву. Я з цієї чорт його зна, нічого не розумію. Якісь такі слова, що я ніколи їх і не чув. І потім, Нумо, нотного паперу, ради Бога. Ради Бога! Прися такі чудесні пісні співає, що я мушу записати їх. Ех, Нума Помпілій, та й напишу ж я тепер оперу. Матеріал, матеріал який! А Мара! Та це ж чорт його зна! Ціла сімфонія. Га? Хіба не правда?

Єлеонський. Так, це, розуміється, сімфонія!

Срібний. Тільки от що. Нумо: виясни ти мені, яку роль тут грає Калістрат? Чого він у такій пошані у панів?

Елеонський. Калістрат? Бачиш, тут така річ: він дуже сміливий чоловік, наприклад, він не боїть ся коней...

Срібний. Ну, так що з того?

Елеонський. От за те й шанують.

Срібний. Що не боїть ся коней?!

Елеонський. А тож! Бо вони всі страшенно боять ся. Для їх усякий, хто не боїть ся, єсть якась виспа істота. Віталій Борисович може їздить тільки з Калістратом.

Срібний. Дивна оцінка людей! Але ж він шантрапа, цей самий неустрашимий Калістрат. Він їх усіх обманює, обкрадає.

Елеонський. Та так, бачиш, взагалі.. Але він не злий чоловік, Льоню. Ні, цього не можна сказати про його. Трошки неширий, але...

Срібний. Та просто жулік. Правда, вони всі тут щось за-тївають. Та ніяк я чорт його зна не зрозумію, в чому річ. Без пенсне, розумієш, страшно трудно. Ну, а між иншим, я таки добре граю роль робітника. Правда?

Елеонський. Та, так, взагалі, нічого.

Срібний. Треба, брат, психологію робітничу знати! І вміння перевоплощатись. (*Заклопотано*). До речі, як ти гадаєш, треба мені при панах сякаться одним пальцем, чи не треба?

Елеонський. Для чого?

Срібний. Ну, а як же робітники сякають ся?

Елеонський. Хм!.. А може б ти, Льоню, зовсім не сякав ся?

Срібний. От так і я думав. Правильно! Чудесно! Але от ще одно, знаєш я без зубної щіточки, ніяк не можу. Ти таки достань мені, Нумо! Без пенсне, без хустки, та ще й без зубної щіточки. Ні, до такої міри я вже не можу перевоплотитись. Це вже таке знищення індивідуальности людини, що я не можу.

Елеонський. Я розумію. Алеж! Будуть, Льоню, сміятись з тебе, як побачать. І зараз же виникнуть підозріння.

Срібний. Хм! От чорт його зна, історія. Хоч бери та тікай через це.. Ну, чорта з два, жертвувати собою, так жертвувати. Не треба зубної щіточки. Каюк.

(*Чути голос Мари і Ромчика*).

Елеонський. Мара, здаєть ся, йде.

Срібний (*хапливо поправляє кашкет, закручує вуса. Зтиха*): А ти знаєш, між иншим, вона, здаєть ся, звернула на мене увагу і в такому вигляді. Йй Богу! Ти помітив, що вона часто ходить у сад, де я працюю. Га? Ех, Нумо, напишу я оперу, чорт його зна! Побачиш!

Мара (*обнявши Ромчика, щось зтиха йому говорить, умовляючи. Куди уважним поглядом на Срібного й Єлеонською, іде з Ромчиком до криниці й сідає на цямрину*). Ну, Ромцю!

Єлеонський (*підходить до них*).

Ромчик (*нерішуче*). А як упаду?

Мара (*перекривляє*). „А як упаду“? Мущина!

Ромчик. А що скаже мама?

Мара. Мама! Мама! Скажеш, що я тебе підмовила, от і все!.. Йй Богу, можеш сказати, я дозволяю. Ну!

Єлеонський. Можна узнати, Марино Віталівно, в чому річ?

Мара. Ні, не можна.

Єлеонський. А через що?

Мара. А через те, що ви, як почувете, так од страху в колодязь упадете. Одійдіть од колодязя, тоді скажу.

Єлеонський. (*Одступивши на ступіні*). Я слухаю.

Ромчик. Вона хоче, щоб я виліз от туди на дах і надрав горобців.

Єлеонський. Для чого вони вам?

Мара (*погляда на Срібного, який не зводить з неї очей. Раптом сердито до його*): А ти чого тут стоїш без діла? Чого треба?

Срібний (*звічливо здіймаючи кашкета*). Я, панночко, ждучу Калістрата Митрохвановича.

Мара. Нема чого тобі тут ждати! Забастовку хочеш робить? Марш собі в сад!

Срібний. Я, панночко, забастовки не хочу робить. Я всім довольний спасибі вам!

Мара. Знаємо ми вас, товаришів. Ну, іди, я не хочу, щоб ти тут стояв.

Срібний. Слушаюсь... (*Іде в сад, озираючись на Мару*).

Мара. Кого він мені нагадує? Ви не знаєте, Нум Нумович?

Єлеонський. Ні, не знаю Маріє Віталівно!

Мара. Але страшений нахаба! І взагалі, ідіот якийсь, а не садовник. Ну, Ромцю, ліз же швидше!

Єлеонській. А для чого вам горобці, Марино Віталівно?

Мара. Для того, щоб зробити із них для вас фрікасе. Розумієте?

Елеонський. Дуже дякую, але ж Ромчик, Марино Віталівно, може упасти.

Мара. Хай держить ся. Ну, лїзь! Дам табаку. Їй Богу дам. Украду у тата і дам.

Елеонський. Марино Віталівно! Бог з вами, на віщо ви його учите таким річам?

Мара. А ви краще мовчіть! Бо візьму з Ромчиком і утоплю вас от тут у кориті.

Ромчик (*сміючись*). А ну, Маро, давай, давай! (*Хана Елеонською*). Бери, Маро! Бери!

Елеонський. Ромчику, не пустуйте, не пустуйте!

Ромчик. Ага, боїть ся, боїть ся!

Мара. Він усього боїть ся. Так само, як і та... Дай йому спокій і забірай ся собі з ним од мене!

Прися (*наспівуючи, швиденько біжить у сад*).

Мара. А ти куди? Гей, Прися! Куди біжиш?

Прися (*зніжковівши*). Та я... Там забігла квочка з курчатами. То я хочу вигнать.

Мара. Тебе з саду треба вигнать, а не квочку.

Прися. Та побий мене Бог, панночко, квочка. От-то стала б я божить ся за чорт зна що.

Мара. Знаю, знаю я ту квочку.

Прися. Еге, квочку... (*Засоромившись, біжить у сад*).

Ромчик (*живо, з ревністю*). Вона до садівника бігає. Їй Богу! Я сам бачив, як вона сьогодні в ранці кидала на його травю. От так рвала й кидала, а він лежав під грушою. А потім вони вдвох співали.

Мара (*сердито*). А тобі нема до того діла. Забірайтесь ви од мене, чого стоїте тут? А того садівника треба прогнать і більш нічого. Він тільки і уміє співать та під грушками лежать.

Ромчик. Маро, а коли даси табаку?

Мара. Я тобі такого табаку дам, що аж запишиш.

Ромчик. Як даси табаку, то полізу... Чуєш, Маро? Даси?

Мара. Ну, лїзь!

Ромчик. А даси? Сьогодні?

Мара. Сьогодні. Тільки аж на саму гору.

Ромчик. Добре. Гляди ж! А як піймають, я ж скажу, що ти послала. Добре?

Мара. Добре, добре! Неодмінно скажи!

Ромчик. Ну, гляди! (*Біжить*).

Елеонський. На віщо ви це, Марино Віталівно? Він же може злякатись, впасти?

Мара. Хай учить ся не лякатись!

Елеонський. Ви теж учитесь цього самого?

Мара. Пхі! Я нічого не потребую вчитись, я нічого не боюсь.

Елеонський. Ну, а на що ви знов даєте йому табаку?

Мара. Так! Хочу.

Елеонський. Ви простіть мене, Марино Віталівно, але це все дуже хвилює Віталія Борисовича і Мінодору Маркіянівну. Ви наче навмисне все робите, щоб їх турбувати і сердити.

Мара. От-то, дуже мені потрібно! А як їх сердити, хай прогонять мене! І Ромчика їхнього ніхто тоді не буде в розпусту вводити, як каже мама.

Елеонський. Не прогонять вони вас і нічого ви тим не добетесь, Марино Віталівно.

Мара. І не треба. Я буду й тут жити собі, як хочу. От горенько мені велике. Подумаеш! Завтра вступаю членом у селянську спілку, поїду в Гадюче на мітинг. Буду однімати землі у поміщиків, а потім візьму й виїду заміж за кооператора.

Елеонський. Через що ж за кооператора?

Мара. Од кооператорів завжди пахне оселедцями, вершковками і олією. А сьогодні на Ворончику поїду катати ся. Хочете зо мною? Ви сядете на Скаженого, а я на Ворончика. Добре?

Елеонський. Ви — на Ворончика. Жартуете, Марино Віталівно.

Мара. І не думаю. Що ж тут такого особливого?

Елеонський. Ну, Марино Віталівно, я сподіваюсь, що ви просто хочете мене налякати. На йому ж навіть Калістрат не може їхати. А то ви!.. Та ще ж ви так раз-у-раз боялись коней.

Мара. Так. Боялась, а от тепер нічого не боюсь.

(З саду чується спів двох голосів, чоловічого й жіночого.)

Мара. Знов той ідіот-садівник з Приською співають. Звідки ви його взяли? Страшений лодир і нахаба.

Елеонський. За те він дуже знаючий садівник, Марино Віталівно, спеціаліст.

Мара. Ет, з вами не можна балакати: ви всякого зараз же починаєте боронити. Ну, хочете їхати зо мною верхи? Ходімте в стайню, скажемо, щоб нам засіддали жеребців. От чудесно буде. Чи боїтесь?

Елеонський. Боюсь, Марино Віталівно. І ви боїтесь. І не треба цього, Марино Віталівно. Йй Богу, не треба!

Мара. Я боюсь? (*Рішуче, рвучко хлоплюєть ся і йде до стайні*).

Елеонський (*біжучи за нею*). Ні, ні, Марино Віталівно, я ж пожартував, я ж знаю, що ви не боїтесь, Марино Віталівно!

Мара. Одчиняйте ворота!

Елеонський. Марино Віталівно, я ж пожартував.

Мара. Одчиняйте ворота, я вам кажу!

Елеонський (*одчиняючи ворота*). Ах, ах, Боже мій, не іможна навіть слова жартом сказати! Марино Віталівно, не треба!..

Мара (*мовчки входить в ворота і зникає, за нею Елеонський, зачинивши за собою ворота*).

(*В саду спів, потім жіночий сміх. Затихає*).

Калістрат (*з ліва, з проходу між садом і хатою. Гукає*).
Прися! Прися! Прися!

Голос Присі (*з саду*). Чого-о?

Калістрат. От я тебе почогокаю! Ступай сюди зараз же мені!

Прися (*з'являєть ся в хвіртці саду*).

Калістрат. Ти чого знов у сад забралась? Чого треба там?

Прися. То я... я вигоняла поросю, забігло прокляте в сад рие куці.

Срібний (*обережно визирав з за дерев саду*).

Калістрат. Скажіть на милість, яке погане, наївне поросю, залізло та й рие. От як загілю тобі по потилиці за твое дурацьке недоуменіє, так справді зарієш носом. Я тобі покажу поросю!

Прися. Та побий мене Бог, поросю забігло. От божилась би я за таке чорзнащо.

Калістрат. Ну-ну, дури дурніщих за себе. (*Тихійше*). Ти чого вчора знов не прийшла, га? До садівника, так і в день бігаєш.

Прися. Еге, до садівника, дуже він мені потрібний. Як поросю забігло, так що ж, так і нехай рие там?

Калістрат. Підожди, підожди, я тобі за твою наївність одшлячу! Я тобі покажу, як обманивать!

Прися. Так не можна ж було вийти. От ще які!

Калістрат. А сьогодні вийдеш?

Прися. А я знаю?

Калістрат. От бач: знов крутиш? (*Бачить Андрія Матвієвича і Мойсея Абрамовича*). Ну, нехай, я ще з тобою буду розсужденіе не таке іметь. Іди там тебе пан требує. Швидше!

Прися (*швиденько біжить*).

Андрій Матвієвич і Мойсей Абрамович (*помаленьку йдуть по дорозі до хати*).

Мойсей Абрамович (*юд 45—50, рудий, в сірому дорожньому балахоні, з батіжком*).

Калістрат (*іде їм назустріч*).

Андрій Матвієвич. Ну, що? Віталій Борисович прийде?

Калістрат. Нікак зараз не можуть. Страшно важним занятієм занімають ся. Через полчаса можуть прийти.

Андрій Матвієвич. Прийдесть ся подождать. Ол-райт! Ну, Мойсей Абрамович, так як, га?

Мойсей Абрамович. Що значить „так як“? Ну, я вам скажу „так так“! Так хіба це ответ? А як Учредітельное Собраніе скаже мені: а ну, Мойсей Абрамович, оддавай земельку?“ Так тогда я вже вас спитаю: так як?

Андрій Матвієвич. А дозвольте вас спитать, шановний товаришу, Мойсей Абрамович: ви давно записались в партію соціялістів? Га?

Мойсей Абрамович. Міне без надобности партії соціялістів? Я маю вдома своїх соціялістів, которим надо дати кушать.

Андрій Матвієвич. Але ж ви так говорите, ніби вірите, що Учредітельне Собраніе одбере землю.

Мойсей Абрамович. Бо таки я вірю...

Андрій Матвієвич. А як вірите, так на віщо купуете?

Мойсей Абрамович. А як ви не вірите, то на що продаєте?

(*Сміють ся*).

Андрій Матвієвич. Грошей треба, Мойсей Абрамович!

Мойсей Абрамович. А ви думаете, що мені не треба? Тільки я — комерчеський чоловік. Як я не буду купувать, так хто буде купувать, хто? Ви продаєте, так надо, щоб хтось купував.

Андрій Матвієвич. От і купуйте, ол-райт?

Мойсей Абрамович. Почему нет? Ну, тільки ж я рискую, када купляю.

Андрій Матвієвич. Чим же ви рискуете? Ще заробите пятьсоть на сто?

Мойсей Абрамович. Щоб уже мої вороги так заробляли, як я можу заробить. Уже ваші товариші-мужики грозять ся мене убить. Ну? Так що добрий мені заробіток?

Калістрат. Да, вольненіє серед мужиків отвратительное. А народ страшно наївний, так що можуть і справді убить.

Мойсей Абрамович. О, чуєте? Так то есть такий заробіток!

Андрій Матвієвич. Дурниці! Тільки треба робить діло по американськи: раз-два і щоб ніхто не знав. А потім ви ж самі їм продаете в пятеро дорожче. Ще й дякувать вам будуть. Тільки от що: не треба тут стоять, ходім-те в контору! Ол-райт! Так краще буде, менше соблазну для товаришів-дядюшок. *(Іде в хату).*

Мойсей Абрамович. В контору, то й в контору! *(Киває Калістратові, одстає й зтиха говорить):* Так я вже на вас надеюсь, Калістрат Митрохванович. Піддержіть!

Калістрат. Добре, добре! Тільки ж глядіть: два проценти.

Мойсей Абрамович. Та вже нехай два! Тільки знаєте що, Калістрат Митрохванович, ви ще скажіть, що ви знаєте, що ніби мене має арештувати сільської комітет. Ето не помішає. Добре?

Калістрат. Можна! Тільки глядіть: два проценти.

Мойсей Абрамович. Ай, Боже: чи я ж мошенник якийсь, Калістрат Митрохванович? Конешно, два проценти. *(Ідуть в хату за Андрієм Матвієвичем).*

Срібний *(тільки слухав під час розмови. Часом виймає з кишені пенсне, обережно чипляє й дивить ся, але як хтось повернет ся в його бік, швидко закрива пенсне рукою й зніма його, ховаючись за куші. Коли ті трое зникають в хаті, він обережно визирав і наче-пивши пенсне, дивить ся до стайні. Зачувши щось з ліва, швидко ховаєть ся).*

Віталій Борисович в теплому пальті з завязаним горлом, але босий, з підкоченими халощами помалу виходить з ліва, обережно ступаючи по траві, яка, видно, колеть ся. Якийсь час так ходить туди й сюди понад парканчиком з саду з серйозним скупченим лицем. Потім пробує рукою траву, чи мокра. Дивить ся на криницю, щось міркує і кличе слабим, болісним голосом до саду): Михайле!.. Михайле!

Срібний *(хутко виходячи).* Що прикажете, барин?

Віталій Борисович. „Барин“? Тепер нема вже „барин“! Не називай мене так! А то й тобі достанеть ся од товаришів і мені: Скажи, голубчику, є роса чи нема?

Срібний. Роса? (*Пробує рукою траву*). Так що нема, барин, ще роси. Ранувато ще. Не нападала.

Віталій Борисович. Хм! А мені роси треба.

Срібний. Так дозвольте зробіть, барин. Я возьму лійку й моментально наделаю її скільки вгодно. Я зараз. (*Біжить у сад і вертається з лійкою. Біжить до криниці й наливає з відра в лійку*). Я зараз! Ми моментально це зробим. А в ніжки вам не коле, барин? Тут трава колюча. Може, в садку вам росу прикажете зробіть?

Віталій Борисович. Так, голубчику, зроби, справді, в саду, менше дивити ся будуть.

Срібний. Ну да, менше! Народ необразований, не понімає, що це для здоров'я. Там само прикажете де й учора?

Віталій Борисович. Можна й там!

Срібний. Слушаюсь. (*Біжить з лійкою в сад*).

Віталій Борисович (*помалу йде за ним*).

(*З воріт заону виходять Єлеонський і Мара*).

Єлеонський (*зйтхаючи*). Ех, ех, Марино Віталівно! Йй Богу, не треба! Я вас благаю.

Мара (*оживлено*). Я вас поблагаю. Не смійте мені канючить. А, як тільки скажете кому небудь, я вас убю. Так і знайте! Чуєте? Я побіжу передягнусь, а ви стійте тут і ждїть мене! А, як боїтесь їхати на Скаженому, можете сісти на Муху. Вона теж добре ходить.

Срібний (*з лійкою із саду, йде до криниці*).

Мара (*до його*). Знов поливають квітки? Та ти ж їх цілий день поливаєш. Вони вимокнуть зовсім. Ти й так попортив мені цілу клумбу.

Срібний. Я, панночко, не квітки, а росу для барина роблю.

Мара. Ти тільки й умієш росу робить. Більш нічого. Та ще під грушкою лежать. Тебе прийдець ся розпитать.

Срібний. За що, панночко?

Мара. За те, що ти все портиш і нічого не знаєш.

Срібний. Я нічого не знаю? Я три года, панночко, служив у графа... Канчуковського, оранжереями завідував і похвальний лист маю, а ви мені такі слова виражаєте. Та спитайте Наума Наумовича, хай вони скажуть, вони мене доволно знають!

Єлеонський. То правда, Марино Віталівно, він оранжереями завідував.

Мара. Оранжерейми завідував, а куці троянди чисто по-портів.

Срібний. Позвольте доложити, панночко, на щот троянди. Тут причина не моя. Компост плохий. Одна причина.

Мара. Який компост?

Срібний. От-такий. І потім, видно, що окуліровку робили їм не розплющеним глазком, а сплящим глазком. І на щот подвоя плохо діло було. Окуліровка штука делікатная, без подвоя робить її ніяк не можна. Так само копуліровка. От ви понімаєте на садовництву, скажіть самі, чи добре зроблено було копуліровку?

Мара. Копуліровка, окуліровка. Я ніяких твоїх копуліровок, компостів і глазків не розумію. Я розумію, що троянди пропали, от і все. А винен ти!

Срібний. Як вам угодно! А тільки я вам говорю, що без окуліровки й компосту ніякий садовник вам нічого не зробить. Я три года у графа Канчуковського оранжерейми завідував і...

Мара. І маещ похвальний лист. І прекрасно. А троянди пропали. Ну, бери свою воду і йди робить росу. Марш!

Срібний (*халливо кидаєть ся наливать воду в мійку*). Слушаюсь!

Мара (*Елеонському*). Так я зараз! (*Біжить на ліво*).

Елеонський і Срібний (*сміють ся*).

Срібний. А здорово я її окуліровою і компостом опшелешив? Га, Нумо? Ач яка: я три года у графа Канчуковського оранжерейми завідував, а вона мені такі слова говорить. Куди то вона побігла?

Елеонський (*зітхає*). От біда, Льоню: хоче верхи їхать.

Срібний. Ну, так що? Хай іде!

Елеонський. Так сама ж аж блідне од страху, боїть ся так, що аж біла вся стоїть коло коней, а все таки поїде. Та ще на кому, на Ворончику. Він же її зразу понесе і вбе.

Срібний. На Ворончику? Ого! Це, дійсно, чорт його зна. Для чого ж неодмінно на Ворончику?

Елеонський. Бо більш усього його боїть ся. Вона ж те-пер навмисно усе те робить, чого найбільш боїть ся. Боїть ся мікробів, а навмисне не воду трохи не з калюжі. І так усе. Як би його Льоню, так категорично не допустить, щоб вона їхала? Га?

Срібний. Хм, це дійсно, чорт його зна, штука: на Ворончику. Треба старим сказати. Га?

Елеонський. Боже борони! От-тоді вже неодмінно, навмисне поїде. Може, вона як раз для їх і хоче цю штуку вступити. Ні, тут якось инакше.

Голос Віталія Борисовича (з саду). Михайле!.. Михайле!

Срібний. Мікроб кличе. (Хана мійку). Ходім поміркуємо. (Кричить). Зараз несучи! (Біжить).

Елеонський. (За ним).

Якийсь час нікого немає. З стайні чути „тпру“, з села дзвін до церкви, юмін череди. Потім юмін голосів турби. Нарешті голоси стають чутнішими і з'являється душа 10 селян. Поперед ідуть:

Салдат Юхим (невеликий, зарослий чоловічок, широкий і жвавий).

Микита (суворий, меланхолічний, високий худий).

Салдат (юлосно, сердито). Тепер не ті часи. Годі вже нас дурить. Подавай сюди ліврея! Де він?

Юхим. У конторі сховав ся. У конторі. Ето безусловно. Гайда в контору!

Голоси: Так витягти його звідти, чортову душу! Гей, ви там, виходьте!

Разом { Бий вікна!
Стоїть, хлопці! Подождіть!
Та чого там ждуть?
Давай сюди ліврея!

Салдат. Ша, товариші! Слухайте сюди! Нада, щоб депутати. Щоб как по резолюції.

Голоси. Тихо! Слухайте салдата!

Юхим. Тут резолюція одна: раз автономія, так ти землю та ліс не спродуй!

Салдат. Стоїть, Юхим, подожди! Надо ето дело без контрибуцій: вікон бити не треба!

Микита. Нам сказано: земля і воля. А він уже...

Юхим. Я вікнам ніякої контрибуції не делаю. Ну, а раз автономія, так він не має права безпорядки робить і жидам землю спродувать.

Голоси. Не має! Це безпорядки! Покликають сюди Калістрата!

Салдат. Товариші подождіть! (До Юхима). Не автономія, положим а територія.

Юхим. Ні, автономія.

Салдат. Ну, от говори з ним, ні чорта не понімає, а товче своє. Антономія це буржуйська штука. Понімаєш? А територія це значить, када земля і воля. Значить, резолюція тут одна: територія.

Юхим. Ні, антономія. Я тобі й бумагу покажу, що антономія.

Калістрат *(виходячи)*. Здорові, товариші! В чим діло?

Голоси. Де ліврей? Давай сюди ліврея! На що землю продає?

Калістрат. Підождіть, підождіть, не всі разом! Що таке?

Салдат. Тихо, товариші! *(До Калістрата)*. Нам пришло донесеніє, що сюда приїхав ліврей землю купувать. Нашого постановленія на це нема. Как тепер полная усем територія, то земля уся принадлежить народонаселенію і продават нїзя!

Голоси. Нїзя! Протестуем ся. Земля наша!

Калістрат. Підождіть, товариші! *(Озираєть ся таємно)*. Що пан такое наївное намереніє має, так це правда. Чуєте? Бережіть ся! Я вам дам знать, як буде продават. А цей еврей тут не винуват. Він приїхав сіно купувать. Тільки глядіть: мовчіть, що я сказав! Вони хотять таки обдурить народ. Ну, та це їм не вдаєть ся. Тепер слобода! Верно я говорю?

Голоси. Верно! Правильно! Ач які! Бач, бить їх треба!

Салдат. Тихо, тихо, товариші! Не нада нїяких контрибуцій *(таємно)*. Значить, цей по сіно приїхав?

Калістрат. Цей по сіно. Цей землі не може купить, куди йому.

Салдат. Ага! А наміреніє такі мають!

Калістрат. Ого! Учредітельного Собранія боять ся.

Салдат. Так! Значить, на вас розполагать можно?

Калістрат. А на кого ж більше? Що ж то я з панами піду, проти своїх, чи що?

Салдат. Ну, значить, звиняйте, що побезпокоїли. А ми думали, землю купувать приїхав. Так будем на вас надіять ся. До свідання. Ходім, хлопці, ошибка вийшла!

Калістрат. Бувайте здорові! Тільки ж глядіть: мовчок про мене.

Голоси. Та будьте спокійні! Як можна! Бувайте здорові! Спасибі вам!

(Всі йдуть назад, юмоячи).

Під той час, як на ганок виходить з контори Калістрат, в саду біля парку з'являють ся Срібний і Єлеонський, що поспішали на юмїн селян, Поба-Л.-Н. Вістник, кн. II—III.

чивши Калістрата, Срібний хапа Єлеонською за фуку й ховаєть ся з ним за дерева, з за яких вони потім весь час підслухують.

Андрій Матвієвич (виходить з хати, за ним Мойсей Абрамович). Ну, що? Чого?

Калістрат. Прийшли Мойсея Абрамовича арештувать.

Андрій Матвієвич. Ол-райт! За що?

Калістрат. Прочули, що землю приїхав купувати.

Мойсей Абрамович. От бачите! От бачите! Ні, то я вже маю собі доволі. (Хоче бігти).

Андрій Матвієвич. Та подождіть! Вони ж пішли. (До Калістрата). Що ж ви їм сказали? Заспокоїли.

Калістрат. Як їх заспокоїть? Сказав, що Мойсей Абрамович поїхав. От і все.

Андрій Матвієвич. Чом же ви не сказали, що він по сіно приїхав, а не по землю. Я вам говорив. А, Господи!

Мойсей Абрамович. Після цього я вже не можу купити. Я вже не можу.

Андрій Матвієвич. Ну, Мойсей Абрамович, що за дурниці!

Мойсей Абрамович. Ні, за ту ціну я вже не можу. Я ризикую усею життям. На що воно мені? Годі з мене! Прощайте, я собі поїду! Я не можу!

Андрій Матвієвич. Подождіть! От чудак! Ходіте до Віталія Борисовича! Може він уступить.

Мойсей Абрамович. Ні, на що мені Віталій Борисович, на що мені ця земля, як я так страшно ризикую?

Андрій Матвієвич. Ну, ходіте, кажу вам, поговоримо з Віталієм Борисовичом! Ходіте!

Мойсей Абрамович. Ну, що? Я піти можу, но я так ризикую, що я вже тої ціни дати не можу...

Андрій Матвієвич. Добре! Добре! Ол-райт! Ходім! (Ідуть на ліво проходом).

Калістрат. (Хитро посміхаєть ся).

Молода і дружка по дорозі. Молода в вінку, в стьожекаж. Дружка з повязаною хусткою рукою.

Калістрат. А-а прийшла таки, товаришко нова, на весілля.

Молода (весело). А що ж! Як люди, так і я (Підходить, уклоняєть ся). А пан у дома? Драстуйте вам!

Калістрат. Дома, то дома. А ти ж як: і цілувать його будеш?

Молода. Та вже як усіх людей, то так і їх, по закону. А можна їх бачити?

Калістрат. Та от і сам пан іде *(посміхається, лукаво)*.

Та!

Віталій Борисович *(виходячи з саду)*. Що тут за крик

Калістрат. Та то мужики приходили... сіно купувати.

Молода *(з дружкою з урочистим серйозним вилядом іде просто на Віталія Борисовича, низько в пояс уклоняється йому. Дружка теж)*.

Віталій Борисович. *(Не розуміючи)*. Що таке? *(Непорозуміло уклоняється)*.

Молода *(мовчки, урочисто цілує Віталія Борисовича)*.

Віталій Борисович *(опешено стоїть)*.

Молода *(ще раз уклоняється і мовчки йде з дружкою назад і зника)*.

Віталій Борисович. В чому діло? Що таке?

Калістрат. То вона вас на весілля, на свадьбу закликала? Мужичийкий такой обичай!

Віталій Борисович. Оце маєш! *(Спішить до води й мивуби)*. На що ж ви пустили їх?

Калістрат. Та як їх не пустиш тепер? Такий наївний став народ, що гірше розбійників. Лізе та й годі. Свобода, то варипші!

Мінодора Маркіянівна *(держачись за Прися виходить з ліва з дороги. Вона в дорожньому плащі; капелюх і лице обмотане папіросним папером. Прися)*: Знімай! Та обережно!..

Прися *(здіймає папер)*.

Мінодора Маркіянівна. Та не труси ж на мене, не труси! Тепер плащ!.. Однеси й повісь на тин! Потім витрусиш. А папер спали. *(Підходить до Віталія Борисовича й сідає на цямрину. Тихо)*: Ліс продала! *(Голосно)*. Ну, як тут у вас?

Віталій Борисович. Та нічого!..

(На даху чується скильння Ромчика).

Мінодора Маркіянівна. Що воно?.. Здається, Ромчик десь кричить.

Голос Ромчика. Е-е!..

Мінодора Маркіянівна. Господи Боже, де він?

Ромчик *(висуваючи голову з даху)*. Я ту-у-т!

Мінодора Маркіянівна *(з жахом)*. Чого ж ти туди забрався?

Ромчик. Мене Мара послала сюди горобців драть. Я не можу злізти, е-е!

Мінодора Маркіянівна. О, ця Мара. О, ця Мара! Калістрат... Наум Наумович... Де ж Наум Наумович? Біжіть, майте його! Драбини, шворки давайте! Батьку, що ж ти... Я не розумію, як можна сидіти?

Віталій Борисович *(болісним вимученим голосом)*. Дайте мені спокій! Я вже нічого не можу зробити, — тепер свобода!

Калістрат *(з Приською біжать на ліво, кричучи)*. Зараз паничу, зараз!

Єлеонський *(вибігаючи з саду)*. Що таке?

Мінодора Маркіянівна. Як же ви, Наум Наумович, могли допустити, щоб Ромчик поліз на дах? Зніміть його зараз же! Швидше!

Єлеонський. Ах, ах, Боже мій! *(Біжить на ліво)*.

Мінодора Маркіянівна *(швидко йде за ними, кричучи в юру)*. Зараз, Ромчику, зараз!

Срібний *(обережно визиравши з саду)*.

Віталій Борисович *(заплющивши очі мацає собі пульс)*.

Чути голоси: Сюди, Ромчику, сюди, на цей бік!.. Давайте руку, давайте! От-так!

Мінодора Маркіянівна і Єлеонський *вертають ся з Ромчиком*.

Мінодора Маркіянівна *(обнявши Ромчика)*. Віталій Борисович! Ти з Марою повинен, нарешті, рішуче поговорити. Це ж уже стає неможливо! Хлопець на смерть перелякався. Це неможливо!

Мара *(одягнена в амазонку, вбігає)*. Що тут?

Мінодора Маркіянівна. Маро! Ти навіщо обдянеш такі труки з хлопцем? На що ти підмовляєш його бігти за горобцями?

Мара. А-а? Надрав? Багато? А ну, покажи?

Ромчик. Е, надрав! Я трохи не вбив ся!

Мінодора Маркіянівна. Маро, я забороняю тобі такі жарти!

Мара *(весело хапаючи під руку Єлеонською)*. Ну, гайда, швидше?

Мінодора Маркіянівна. А це ж куди ви? Наум Наумович?

Мара. Нікуди! Ну ходіть, ходіть!

Мінодора Маркіянівна. Ради Бога, що ти ще затіяла?

Мара. Ай, Господи. Нічого не затіяла. Ми поїдемо показатись. Що тут такого?

Ромчик. Мамо, і я поїду.

Мінора Маркіянівна. Ну, ну, я тебе поїду! *(До Мари)*. Яких же ви коней берете?

Мара. Та самих плохих: Циганка і Добрею. Ну, Наум Наумович, швидше ж.

Єлеонський. Вибачайте, але я мушу...

Мара *(тягне його не дає сказати)*. Ну, та ходітьте нарешті! От, Господи! Одчиняйте ворота! Швидше!

Єлеонський *(безпомічно одчиня ворота)*.

Мара *(плаче його туди, сама йде за ним)*. Ну, ідіть же! Ой, квапа, їй Богу! Швидше! *(Зачиня ворота і обое зникають)*.

Андрій Матвієвич *(швидко виходячи з л'ва)*. Віталій Борисович, я тебе шукаю! А, Мінодоро Маркіяновно! Приїхали? Ну, як? Ол-райт? Добре чи погано? Одно слово тільки скажіть: добре?

Мінодора Маркіянівна. Та, здається, добре.

Андрій Матвієвич. Ол-райт! Ну і у нас добре, Віталій, ходім швидше! Де твої черевики? Ромчику, біжіть принесіть татові черевики швидше!

Віталій Борисович. Та куди йти?

Андрій Матвієвич. Кувать залізо, поки гаряче. Ромчику, біжіть!

Ромчик. Я скажу Присі, щоб привнесла. Добре!

Андрій Матвієвич. Добре, добре, кому хочете, тільки швидше.

Ромчик *(біжить)*.

Андрій Матвієвич *(до Мінори Маркіянівни)*. Ну, чому?

Мінодора Маркіянівна. Та мало! Десять тисяч!

Андрій Матвієвич. Та не може бути! І це вам мало? Ну, знаєте... Що там таке? *(швидко повертаєть ся на крик, що чуєть ся з загону)*.

Мінодора Маркіянівна. Боже мій, це знов що небудь Мара...

Крик побільшуєть ся. Чути: „Держіть, держіть! Туди біжи, туди! Хапай, не пускай!“ *(Чути глухий топіт ніг коня, який, видно, бігає по загону)*.

Андрій Матвієвич *(з жахом)*. Мара на Ворончику. Він убає її *(кидаєть ся до воріт)*. Іване, перепиняй, перепиняй!

Мінодора Маркіянівна. Ой, Господи!.. (Біжить до воріт і з жахом кричить). Ловіть його, ловіть! Іване, держи, держи!

Віталій Борисович (теж біжить, але од страху не може кричати і тільки щось шопоче про себе).

Срібний (біжить з саду, на хвилинку зупиняється, дивиться, потім кидається до воріт, одніжа у бік Віталія Борисовича, перестрибує і зникає).

Андрій Матвієвич. Іване, з того боку, з того боку, Мара, держіть ся! Садівник, хапай, хапай!

Мінодора Маркіянівна. Він його вбе. Він його розтопче. Упав, Андрій Матвієвич, та допоможіть же йому!

Андрій Матвієвич. Іване, з другого боку! З другого! Хапай, хапай! Тяніть! Браво! Ол-райт! Держіть, держіть! (Одчиня ворота і зникає).

Мінодора Маркіянівна. О, Господи!.. О, Господи!..

Віталій Борисович (знесилений, плентається до цямрини й сідає в знемозі). В загоні чути гомін голосів.

Андрій Матвієвич і Єлеонський (ведуть під руки Срібною).

Андрій Матвієвич. Нічого, ол райт, все добре! Води дайте!

Мара (позад їх злякано дивиться на Срібною).

Єлеонський. Нічого, нічого!.. Трошки руку йому помняло. Треба зараз же за доктором послати.

Срібний (слабо посміхається). Та нічого!.. Заживе. Пить тільки хочеть ся.

Мара. Зараз, я зараз! (Кидається до відра і несе його Срібному). Прошу! Тільки незручно трохи.

Срібний (тільки дивиться на неї, посміхається і не).

Мара (соромливо потуплюється).

Мінодора Маркіянівна. О, Господи! О, Господи! (Хрестить ся).

Віталій Борисович (ослаблено сидить і тримає себе за пульт).

Андрій Матвієвич. Нічого, нічого, все буде ол-райт!

Дія третя.

Крула клуня; в задній стіні великі двері, крізь які видно далеко село. Ясний ранок.

Праворуч од ілядачів купа сіна, на ній постіль. Ліворуч також сіно. Тут же старі колеса, плуги і т. ин. Біля постелі табуретка; на ній їжа.

Срібний і Єлеонський (сидять долі на сніг за табуреткою. Срібний з перевязаною і підв'язаною лівою рукою).

Єлеонський (бере з сіна пляшку з горілкою, любовно обтирає її й обережно наливає в чарки собі й Срібному). Ну, ще одну за твоє здоров'я.

Срібний. І за її.

Єлеонський. І за її, Льоню, і за її. Вона, Льоню, чудова дівчина. Королевна. Вона, Льоню... Ех, Льоню... Ну, нічого. Дай я тебе поцілую. (Цілує. Потім п'ють). Ну, а рука як? Болить дуже?

Срібний. Кой чорт. Трошки шкуру копитом здерло. От, дивись. (Вільно і сильно вимахує рукою. Обидва сміють ся). Але Калістрат лютує. От лютує.)

Єлеонський. У, страшенно. Ти ж вибив з під його трон Розумієш ти? Та хіба йому носили коли такі смашні страви? Та хоч би помирав, ніколи б не дали. Тепер, Льоню, ти категорично можеш займать місце старшого прикащика. (Сміються).

Срібний. А самогонка не погана.

Єлеонський. Чудова, самогоночка, чудова. Це все Присенька... Для тебе достала. Ти — герой тепер. Ех, Льоню. Дай я тебе поцілую. (Цілує).

(Почувши шум ходу, швиденько встає і відходить, посвистуючи).

Прися (Несучи вазу й тарілку на ній). Ще компоту тобі не су. Та ще сказали спитать, чи не хочеш вина трошки.

Срібний. А чому б не хотіть? Жарь і вина. А випеш зо мною?

Прися (Зирка на Єлеонською). Та я не вмю пить.

Срібний. Ну, це чорт його зна і навчить можна. Що да-си, що навчу?

Прися (сміючись). Нічого. А вам, паничу, теж вина принести?

Єлеонський (важно). Я буду за столом пити. В домі, а не в клуні.

Прися. Так ви йдіть, бо вас там шукали.

Елеонський. Добре, добре. Скажіть, зараз прийду. Я тут дивлюсь чи добре буде клуню під театр.

Прися. Ой, панночка, аж танцюють од радощів, що зроблять у нас театр.

Срібний. А ти теж, мабуть, не плачеш.

Прися. А я б чого плакала? *(Вибіває)*.

Елеонський *(смієть ся)*. Хотіла вимануть мене звідси. Хитра дівчина. *(Смієть ся)*.

Срібний. Слухай, а Мара, справді, розсердилась, що я не схотів узяти п'ятьдесять рублів?

Елеонський. Як тобі, голубчику, сказати? Не знаю. Не то розсердилась, не то образилась, не то вдоволена. Її ж, Льоню, не вгадаєш, ніяк не вгадаєш.

Срібний. А цікаво, для чого вона мені їх прислала?

Елеонський. Ну, як же... в нагороду за врятування від смерти. Подяка.

Срібний. Так то воно так, та... щось і не так. Чи не хотіла вона мене образити тими грішми. От, мовляв, на тобі п'ятьдесять рублів і знай своє місце. Ніякої іншої подяки не може бути. Та ще чарку горілки і компоту з панського столу.

Елеонський. Ну, Льоню, ти це вже занадто...

Срібний. Ні, ні, тут навмисно це. Щоб підкреслити.

Елеонський. *(Швидко встає, зачувши ходу, обдивляє ся з заклопотаним вилядом)*.

Калістрат. *(Входить, тільки дивить ся на Срібного, Елеонського, на табуретку, мовчки насмішкувато кривить губи, руки в кишенях)*.

Срібний. Що, Калістрат Митрохванович, скажете добренького?

Калістрат. Хм.. Так... *(Повертаєть ся й пошарпану виходить)*.

Елеонський. *(З питаючим вилядом дивить ся на Срібного. Шопотом)*. Що це має значить?

Срібний. Що він догадуєть ся, чорт його зна.

Елеонський. Здаєть ся, догадуєть ся. Пагано... ти Льоню, обережніше. Чи не підслухує він, часом? *(Підкрадаєть ся до дверей і визирає. Швидко назад)*. Пани йдуть до тебе. З візитом. Бач, яка тобі честь. Ти ж, Льоню, ляж, ляж. І старай ся бути раненим. Стогни трошки... так, знаєш потрошки постогнуй...

Срібний *(лягає й прибірає виляд раненого. Болісно стоїть, О-ох! прискають обидва)*.

Елеонський. *(Роблячи серйозне лице). Тш! (Ходить по клуні, вимірюючи кроками підлогу).*

(Входять Мінодора Маркіянівна, Віталій Борисович, Андрій Матвієвич, Мара і Ромчик).

Мінодора Маркіянівна *(ступає поважно, рівно, тримаючи біля очей лорнет).*

Віталій Борисович. *(В пальті, з замотаною шиєю, в калошах, вигляд покірний, задумливий).*

Андрій Матвієвич. *(Тримає під руку Мару, в зубах сигара, в руці нагай, одягнений під жакет; нашіптує Марі щось ніжне).*

Мара *(ледве посміхається, занята чимсь инчим. Як входить, то весь час погляда на Срібною).*

Ромчик *(зараз же біжишь до сїна й починає перекидатись).*

Мінодора Маркіянівна. Драстуй, Михайле. Ну, як ти себе почуваєш?

Срібний. *(З легким стоном).* Та нічого, пані, спасибі вам.

Мінодора Маркіянівна. Може, тобі тут незручно жити? То можна дати тобі в конторі кімнату. Як хочеш.

Срібний. Ні, дякую, мені тут добре.

Мінодора Маркіянівна. А чого ти гроші не взяв? Ти візьми, згодять ся.

Андрій Матвієвич. *(Щось шепоче Марі поглядаючи на Срібною).*

Мара. *(Визволяє руку й підходить до Елеонської).*

Срібний. *(Замісць відповіді злеза стогне).*

Віталій Борисович. Треба післати ще за городсьим лікарем. Ці земські товариші не лікарі, а... Ромчику що ти робиш? Там же порох, мікроби всякі. Іди зараз же переодягнись і ванну візьми.

Ромчик. Ну, от, знов ванну. Я уже сьогодні брав раз.

Мінодора Маркіянівна. *(Строю).* Ромчику. Роби, що сказано.

Ромчик. Е-е! *(Сердито кидає сїном і вибігає).*

Мара. Мамо, тут чудесний театр буде. Там сцена, тут партер. Правда, мамо?

Андрій Матвієвич. Ол-райт. А артисти? З товаришів—мужичків?

Мара. Не турбуйтеся. Найдемо.

Мінодора Маркіянівна. Прінципально, я сказала, ми згодились. Але де і як, ще треба обміркувать. *(До Срібною).* Ну,

голубчику, видужуй. Що треба, кажи Присі. (*Киває йому головою й іде з клуні, за нею Віталій Борисович*).

Андрій Матвієвич. (*Беручи знов Мару під руку*). Ну ще? Може поїдемо знов верхи? На Ворончику, чи на Скаженому?

Мара. І на Ворончику, і на Скаженому. І таки поїду. А ви — боягуз. От що. (*іде с клуні*).

Андрій Матвієвич. Та не може бути? (*сміється й щось шепоче їй на ухо*).

Мара. (*Озираючись*). Нум Нумович, ідїть сюди. (*Виходить*) Елеонський. Зараз. (*Киває Срібному й виходить*).

Срібний. (*Весело відводить ся і їсть комот*).

Прися. (*З пляшкою вина і шклянкою*). Це пани тебе одвідувать приходили?

Срібний. Атож. Бач, як панують.

Прися. А як же не панувать такого молодця...

Срібний. Та невже я молодець?

Прися. Ой, та ще й який. Аж панночка наша заінтересувалась. То ж усе вона тобі послала. Ще влюбить ся.

Срібний. Та не може бути. Отто біда. Ну, давай, коли так, випемо. Ех, чорт його зна, давно вже я не пив вина... Чи той... Ну-да, як служив у графа Канчуковського та й і досі. Ну, а ти ж випеш зо мною? Га?

Прися. Як даси, то випю.

Срібний. А ти ж казала, що не вмієш? Чи вже навчилась? Сідай тут.

Прися. (*Охоче сїдає поруч з Срібним*).

Срібний. От-так. А тепер заспівай отой кучерявої. Добре? Тихенько-тихенько. А я повчусь.

Прися. Е, почують. Тут пани в саду.

Срібний. Ну, то що, хай собі чують. Ну?

Прися. Та якось воно... не хочеть ся.

Срібний. Ну, ну, чого там. Ну! (*Злека обнімає Присю*).

Прися (*раптово пригортаючись до його*). Ой, не чіпай, а то побачать. Ач який.

Мара. (*Входить і якийсь мент стоїть на порозі, похмуривши брови*). Прися, ти що тут робиш?

Прися. (*Здримувшись, схоплює ся на ноги*). Ой, матінко. Та це я... вина принесла... Ти ще питимеш?

Срібний. Ні, мабуть, годі.

Прися. (*Бере пляшку й засоромившись виходить*).

Мара. *(Суворо оглядає клуню, немов виміряючи для театру).* Тебе прийдець ся звідси перевести. Я тут театр устрою.

Срібний. Як перевести, той перевести.

Мара. *(Ходить по клуні, вигляд суворий, але, помітно, що хвилюєть ся і хоче щось сказати та не відважуєть ся. Рантом поюродливо, недбало:)* Ти ж чого грошей не взяв? Мало, чи що?

Срібний. Нема за що брать гроші. Так я собі думаю.

Мара. *(Виймає з за поясу паперові гроші й подає йому гордо і холодно).* Тут двісті рублів. Це, я думаю, не буде мало?

Срібний. Не мало, але я не хочу.

Мара. Ах, і це мало? Скільки ж тобі? Говори сам.

Срібний. *(Мовчить і посміхаєть ся).*

Мара. Ну, чого ж ти мовчиш? Говори. Я мушу подякувати тобі.

Срібний. Так ви скажіть, як хочете, „дякую“, та й буде з мене. Адже ви якомусь студентові не дали б грошей, як би він чимсь прислужив ся вам? Чи й студентові б тикали гроші в руки? Га, панночко?

Мара. Як студентові, то не твое діло. *(Різко одходить).*

Срібний. Та вже не моє.

Мара. Як смієш зо мною так балакати?

Срібний. А як же я балакаю?

Мара. Страшений нахаба якийсь... Так ти не хочеш грошей? Ні?

Срібний. Ні!

Мара. Значить, ти не хочеш, щоб я тобі подякувала?

Срібний. Ба хочу.

Мара. Ну?

Срібний. От вам і „ну“. *(Смієть ся).*

Мара. Йй-Богу, якийсь надзвичайний комік. Ну, як же ти хочеш, щоб я подякувала? Ну, кажи. Цікаво.

Срібний. Хм... Та ніяк.

Мара. А, значить, ти просто не хочеш ніякої подяки? Ну, це инча річ. Так би й казав. Не хочеш, то й не треба, що ж робить. *(Недбало).* Прощай, голубчику, видужуй швидче. *(Хоче йти).*

Срібний. Дякую, панночка. Ідїть здоровенькі.

Мара. *(Іде з клуні).*

Срібний. *(Лягає на спину, закривши одну руку за голову. Лежить так якийсь мент, потім рантом сїдає й з досадою плюєть ся, голосно буркнувши).* Тьфу, от чорт його зна. *(Знов лягає).*

Мара. (*Вертаючись, суворо похмуривши брови*). Ну, я дякую тобі. (*Простяга руку, озирнувшись на двері*). Дякую.

Срібний. (*Беручи руку, держучи*). Та нема за що...

Мара. Ну, так треба було подякувати? (*Хоче визволити руку*). Ну, пусти ж, годі.

Срібний. (*З жалем випускає руку, зітхає*).

Мара. Ну, тепер ти вдоволений?

Срібний. Та... вдоволений.

Мара. От — так саме я й студентові б подякувала.

Срібний. Та хто його зна...

Мара. Як то „хто його зна“? Що це значить?

Срібний. А на двері б не оглядались, подаючи руку?

Мара. Ти я бачу нахаба і більше нічого. (*Різно повертаєть ся й хоче вийти*).

Срібний. Панночко, подождіть... Панночко.

Мара. (*Повертаючись*). І потім ти, видно, обманщик. Ти сидиш, обнімаєш ся з Приською і не стогнеш, а як ми прийшли, то зовсім помірав. Сором так робить. Фе.

Срібний. Панночко, так я ж... я ж її не обіймав. От чорт його зна. Їй богу ж не обіймав. Ну, дивіть ся.

Мара. Я бачила.

Срібний. То вона мене обняла, а не я її. Сіла й обняла. Що ж я їй зроблю?

Мара. А ти ж не стогнав, як вона обняла? А ми й не обнімали, а ти стогнав.

Срібний. Так то я... так собі. Я вже більше не буду. Тільки ви не сердьтесь на мене. Їй-богу, не сердьтесь.

Мара. (*Гордо*). Мені на тебе нема чого сердитись. Ще б чогось не було? Ти краще складай свої манатки, бо я скажу, щоб зараз тут почали прибирати для театру. Знаєш, що таке театр?

Срібний. Та трошки чув.

Мара. Ну, а що це?

Срібний. Та от як отто на ярманках комедії приставляють.

Мара. (*Смієть ся*). То — балаган. А театр трошки инче.

Срібний. Ну-да, инче. Опера, драма... (*Лякаєть ся й спинаєть ся*).

Мара. А-а? Ти знаєш і що таке опера?

Срібний. Та трошки чув. Співають там, правда?

Мара. Правда. А ти хіба бував на опері?

Срібний. Та трошки був.

Мара. Усе в тебе „трошки“. А чого ти так дивиш ся на мене? Це негарно.

Срібний. А як же я дивлюсь?

Мара. Неввічливо. Так не можна дивитись.

Срібний. А як ви такі гарні та милі, що од вас і очей не можна одвести, так що ж мені робить.

Мара. Ну, знаєш, за такі слова... Я з тобою більше ніколи балакати не буду.

Срібний. (*Наївно*). А що ж я такого злого вам сказав? Хіба ж ви не гарні?

Мара. Коли ти будеш з мною так балакати, і так дивитись як раз-у-раз дивиш ся, я прикажу тебе роцятать. Так ти й знай.

Срібний. Ну, то що, роцятуйте. А я піду жити на село. Буду приходити до вашого саду. Сяду оттам на канаві, куплю сопілочку, гратиму й дивитимусь на вас. Не проженете ж ви мене звідти, тепер свобода.

Мара. Надзвичайний комік. Для чого ж тобі дивитись на мене?

Срібний. А для того, щоб серце співало. Як я дивлюсь на вас, так мені солодко-солодко серце співає. Так би вік дивив ся на вас і слухав своє серце.

Мара. От комік, їй-богу. Ну?

Срібний. Ну, а потім ту пісню серця та на слова переклав би, пісню серця словами заспівав-би. А ви б слухали та дивились би мені в очі глибоко-глибоко, от-так, як тепер.

Мара. (*Обурено*). Я зовсім не дивлюсь на тебе. Іди ти собі.

Срібний. Ну, так, може б тоді подивились, а тоб і по-сміхнулись, та не так суворо та гордо, як тепер, а инакше.

Мара. Що ж ти, справді, вмієш складати пісні?

Срібний. Та трошки ніби вмію...

Мара. Знов „трошки“. Це ти свої пісні співаєш у мене під вікном у ночі?

Срібний. Та так трошки свої, трошки... бува, що й чужі.

Мара. А ну заспівай якоїсь своєї пісні.

Срібний. Ну, що ж так співать?

Мара. Ну, заспівай, я хочу. Ну? Швидче.

Срібний. Та ще й швидче. Хіба ж можна так пісень співать? Треба, щоб серце співало, а тоді вже й на голос можна перевести.

Мара. Ну, так у тебе ж співає серце?

Срібний. А чого йому співать? Воно болить. Болить і ние-ние. Заспівало б та...

Мара. Ну, от Прися прийде, воно й перестане боліть. Ну, а як рука твоя? Сьогодні менш болить? Сьогодні поїдуть за городським доктором.

Срібний. На що він мені? Мені не такого доктора треба, що руки лічить. Е, як би инчого доктора, то, може, й серце не боліло б. І пісні співались би не такі.

Мара. *(Хіби не чуючи, оглядає клуню)*. Ну, от значить, тут ми зробимо... партер, там сцену. Так. Ну, бувай здоров. *(Киває йому головою й іде)*.

Срібний. А ввечері хочете послухать моїх пісень? *(Підводить ся і йде за нею)*.

Мара. А чого ж? Співай собі. Послухаю.

Срібний. Ні, мабуть, мені треба йти в контору та брать роцот.

Мара. *(Здивовано)*. Чого так?

Срібний. Так, так... *(Сердито зриває свої речи)*.

Мара. От комік страшенний... та ти справді?

Срібний. А що ж? Не будете тоді сердитись, що дивлюсь на вас.

Мара. Я й так не сержусь.

Срібний. Ба сердитесь.

Мара. Ну, й сержусь. А ти не дивись. А як хочеш роцитуватись, то й роцитуй ся. *(Велично виходить)*.

Срібний. *(Стоїть якусь хвилину, потім швидко йде за нею)*.

(Якийсь час нема нікого).

Входять Калістрат і Віталій Борисович.

Калістрат. *(Спочатку заглядає, потім входить, за ним Віталій Борисович)*.

Калістрат. От побачите, от побачите. Хіба що з собою взяв.

Віталій Борисович. Щось мені не вірить ся, Калістрат. Даремно ви мене потягли сюди. *(Дивить ся на юдинник)*. Мені треба лікарство приймать.

Калістрат. Та вверяю вас, Віталій Борисович, що це настоящий агітатор-провокатор.

Віталій Борисович. Ну, от, і провокатор ще.

Калістрат. Іменно.

Віталій Борисович. Ну, чого б агітатор передягав ся і тайно робив би все, коли всім тепер агітаторам повна воля, — роби що хоч. На віщо? Ну, подумайте самі.

Калістрат. Ну, а на віщо він має при собі, я вам кажу, пісне, і чипляє на носа, як ніхто не дивить ся? На віщо то?

Віталій Борисович. Та так. Подражає панам...

Калістрат. Е, подражає. А пише на віщо какимись тайними знаками? Бумажечку одну я вчора знайшов. Якісь точки, карлючки, палочки. Настояща каліграфія, — нічого понять ніззя. Пише вночі, щоб ніхто не бачив.

Віталій Борисович. Не вміє, мабуть, писать і вчить ся.

Калістрат. Е, ні, писать уміє добре. Тут же й словами та буквами дуже порадошно написано. Та от підждіть. Я зараз пошукаю і знайду вам... Одну минуточку. Обнаруженіє таке бачити, що... (*Вигляда з дверей на двір, потім швиденько біжить до одержі Срібною й обшукує*). О! Єсть! Ось-о! І пісне і карлючки. В одному кармані. О! Це, мабуть, їхні прокламаціі такі. От, звольте! Прочитайте, що тут надлубано, просто одно недоуменіє, а не письмо. (*Тика в руки папер*).

Віталій Борисович. (*Злякано одсуваючись*). Ні, ні, бог з вами, що ви мені даєте його. Там всякого мікробу на йому.

Калістрат. Ах, так, так, я й забув; (*Бмахує папер зо всіх боків, розюрта його і підносить до Віталія Борисовича, держучи його перед ним, як книжку*). От, читайте, чиста тайна каліграфія.

Віталій Борисович. (*Читаючи вражено*). Хм... Ноти...

Калістрат. Ноти? Ото, що співають?

Віталій Борисович. І добре написано... (*Злякано*). Це, знаєте, справді... Що ж це таке?

Калістрат. А от пісне. От воно! О!

Віталій Борисович. (*З страхом, ханливо*). Ви, Калістрат, швиденько схойте це назад йому. Ради бога, швиденько (*озираєть ся*). А то, як побачить, що ми обшукували, то... ще спалить економію. І не кажіть йому нічого. Ради бога, нічого. Наведе товаришів і повбивають нас тут. Треба якось дуже-дуже обережно спровадить його. Щоб і не догадував ся.

Калістрат. (*Хова назад у піджак пенсне і папер, кида піджак на сїно*). От це називаєть ся свобода. Раньше то взяв би такого товариша, та звязав, та до в'радника, та в тюрюгу. От тобі каліграфія, получай. А тепер бій ся даже подозреніє сделать його. Територія називаєть ся. А спровадить треба, Віталій Бори-

сович, категорически, бо біда буде. Побачите. Він уже намьоки строїв мені, чи не продаємо ми землю.

Віталій Борисович. Знаєте що Калістрат, краще ми підемо собі звідси, щоб він не бачив нас тут. А револьвера нема в його?

Калістрат. Та хто його зна, може, десь і є.

Віталій Борисович. Ну, то ходім, там ми подумаємо. *(Спішишь; за ним Калістрат).*

(Якийсь час нема нікого).

Мара. *(Входить, з незалежним і стриманим виглядом, але помітивши, що нікого нема, здивовано озирється, шукає й нарешті тихо кличе:)* Михайле... *(Лягає на сіно ліворуч, кусає сінину і похмуро задумуєть ся).*

Андрій Матвієвич. *(Входячи).* А, ось де вона. Так я й знав, що вона буде там, куди її більш усього тягне.

Мара. *(Змішано сердито).* Чого ж мене сюди тягне? Просто зайшла...

Андрій Матвієвич. Та ну, ну, не соромтесь, Марино Віталівно, що ж тут такого? Навпаки, мені особисто дуже подобаєть ся ваша сміливість, завзятість. Ол-райт! Зовсім по американськи. Так і треба. Так і треба. Можно у ваших ніг схилити свою голову?

Мара. Я абсолютно не розумію, що ви говорите. Нікуди мене не тягне і... я просто не розумію.

Андрій Матвієвич. *(Здивовано дивить ся на неї).* Та чого ж ви червонієте так, і сердитесь?

Мара. Хто червоніє? *(Сердито кидає в його сіном).* То ви червоний, як перець...

Андрій Матвієвич. Уся червона. Ол-райт, або по нашому побий мене бог, червона. А що ж буде з вас, як ви тут будете грать? Коли червонієте перед порожнім партером і єдиним прихильником вашого таланту, то що ж буде тоді? Та ви ж палатиме, ви клуню спалите. Це небезпечно, Марино Віталівно.

Мара. *(Рантом весело, закотисто смієть ся і обсипає сіном Андрія Матвієвича).*

Андрій Матвієвич. Абсолютно нічого не розумію: то сердить ся, то виробляє таке, що тільки розцілювать та й годі.

Мара. Слухайте, Андрію Матвійовичу.

Андрій Матвієвич. Слухаю, Марино Віталівно.

Мара. Ні, я дуже-дуже серйозно хочу з вами поговорить.

Андрій Матвієвич. Ол-райт. Або по нашому: добре.

Мара. От що: опишіть мені, що таке любов?

Андрій Матвієвич. Хм. Це, справді, серйозна штука. А ви хіба самі не знаєте?

Мара. Як би знала, не питала б. Ну!

Андрій Матвієвич. Хм, насамперед, дозвольте вам сказати, чудесна Марино Віталівно, що ніяк описання нічого вам не опишуть. Треба, щоб ваше власне серденько таке описаннячко зробило, щоб самі ваші губенятка прошепотіли.

Мара. *(Перекривлює його солоденько)*. „Дю-дю-дю“, розкис. Я вас серйозно питаю, а ви мені звязкуєте тут. Ви мені скажіть: чи може бути, щоб... Я одержала листа від одної своєї подруги, вона пише, що здаєть ся, демократично закохалась.

Андрій Матвієвич. Здаєть ся, демократично закохалась? Оце цікаво. Як же це так демократично?

Мара. Ну, як. Звичайно, як: у демократа, у робочого з фабрики.

Андрій Матвієвич. А-а? Це таки, справді, демократично. Ну?

Мара. Так от, чи може це бути?

Андрій Матвієвич. А чого ж? От же ваша подруга закохалась.

Мара. Ну, так. Але вона сама не знає, чи закохалась чи ні. І що їй робить?

Андрій Матвієвич. Становище, дійсно, невилазне.

Мара. Не може ж вона за його заміж вийти? Правда? Це ж було б зовсім... неприлично і гупо? Правда?

Андрій Матвієвич. Та розумного не дуже багато, але любов взагалі Марино Віталівно нічого спільного з розумом не має. Розум сам по собі, а вона сама по собі.

Мара. І потім він же зовсім простий, неосвічений чоловік. Як же вона з ним буде цілуватись?

Андрій Матвієвич. Так, це без освіти ніяк неможливо зробить... от задача.

Мара. Може б вона наперед освіту йому дала? Га?

Андрій Матвієвич. А потім уже цілувалась? Розумієть ся, і так можна.

Мара. Андрій Матвієвич, я з вами цілком поважно розмовляю.

Андрій Матвієвич. *(Старавть ся бути серйозним)*. Позвольте, Марино Віталівно, а вона ж, дійсно, закохана у його? Чи

тільки здаєть ся? Звідки в неї таке підозріння, що вона закохана?

Мара. Ну, я не знаю... Здаєть ся їй, от і все.

Андрій Матвієвич. Здаєть ся. А чого мені не здаєть, що я закоханий у ту стару діжку? Щось же вона та почуває? Хочеть ся їй пригорнутись до його, обнять, поцілувать, замирає серце, як дивить ся на його?

Мара. Мабуть. Звідки я знаю? А хіба то і єсть любов, коли от-так...

Андрій Матвієвич. „Коли от-так“, то то і єсть любов.

Мара. Ага... (*Задумливо кусає сльминку*). Ну, а що ж їй робить?

Андрій Матвієвич. Цілувать, обнімать, пригортатись. А там побачить, чи освіту давать йому чи одставку.

Мара. Але ж він простий робочий. Демократ.

Андрій Матвієвич. Всі ми просто люди, Марино Віталівно. А на віщо ж вона закохалась у простого? Сама винна. Ну, хай покине, як може.

Мара. (*Мовчить і думає*). Ну, я так їй і напишу.

Андрій Матвієвич. Ну, а ви, Марино Віталівно, ще не пробували кохати ні демократично, ні аристократично? Га?

Мара. (*Встає і кидя в його сльмом*). Багато будете знать, зовсім лисим будете.

Срібний. (*Швидко входить, заклопотано*): Панночко, можна вам два слова по секрету сказать?

Мара. (*Дуже здивовано, холодно*). Мені, по секрету?... Добре.

Андрій Матвієвич. А щом там таке?

Срібний. Та вам панночка потім, як схочуть, самі скажуть.

Андрій Матвієвич. Значить, мені вийти? Ол-райт. (*Виходить*).

Мара. Ну, який секрет, говори швидче. (*Стараєть ся не дивитись на його і бути суворою*).

Срібний. Тільки що мужики з села сказали мені, що до вашого тата приїхав єврей купувать землю. Сьогодні ввечері вони ніби мають у двох їхати в город робить запродажню. Так от селяне рішили обох їх арештувать по дорозі. От, перекажіть, як хочете, це панові і скажіть йому, щоб він цього не робив.

Мара. (*Гордо*). За що ж арештувать? Хіба ми не маємо права продать свою землю.

Срібний. Селяне вважають, що земля їхня, бо вони її обробляли весь вік.

Мара. Ваші селяне — дурні і більше нічого. Нехай тільки спробують арештувать.

Срібний. І спробують, і арештують, і буде багато негарного. Краще б цього не робить.

Мара. Ну, що краще, то вже наше діло. Вони не мають права однімати чужу землю.

Срібний. Та вона ж не чужа, а їхня. Вони ж її обробляли, а не ваш тато.

Мара. Мій тато їм гроші за те платив.

Срібний. А ті гроші де він брав? Сам заробляв?

Мара. Ну, я з тобою про це балакають не буду. Ти сам такий, як селяне.

Срібний. А яким же мені бути? Як пани?

Мара. Та як ти смієш зо мною так балакати?

Срібний. От так собі балакаю та й годі.

Мара. Ти, мабуть, сам і навчив мужиків. Ти грамотний?

Срібний. Та трошки грамотний.

Мара. У школі був чи так навчився?

Срібний. Та трошки був і в школі.

Мара. Ти знов своє „трошки“?

Срібний. А що ж мені казати: багато? Трошки арифметики, трошки математики, трошки по латини, трошки по французьки...

Мара. Ти по латини й по французьки?

Срібний. Уй, мадемуазель.

Мара. (*Враженю дивить ся на його*). Ти вмієш по французьки?

Срібний. Уй, тре не, мадемуазель. Трошки.

Мара. Де ж ти... де ж ви вчилися?

Срібний. Та так... то там, то там...

Мара. (*Несміло*). Може, в гімназії?

Срібний. Ні, так... сам собі.

Мара. Дуже дивно... А чого ж ви... чого ж ти служиш за садовника?

Срібний. А чого ж мені не служить? Та ще там, де ви. Вік би служив і нікуди б не пішов.

Мара. А ти ж хотів піти?

Срібний. Хотів та не можу. І проженете, то не піду. Сяду за вашим двором і сидітиму там, аж поки не помру.

Мара. (*Зирка на його, засоромлюєть ся, змурить ся й одходить. Раптом суворо, підходячи до його*). А ти перевязки не робив сьогодні? Болить?

Срібний. Ні, не дуже.

Мара. Треба перев'язать. Хочеш, я перев'яжу?

Срібний. Хочу... Бо щось справді поболіє.

Мара. Ну, давай руку. Марля єсть у тебе?

Срібний. Єсть, там на сїні.

Мара. (*Обережно розв'язуючи бинт*). Ти скажи, як болїтиме. Чуєш?

Срібний. Аби од вашої руки...

Мара. Все одно. Болить однаково.

Срібний. Ой, ні. Буває поганий біль і солодкий біль. (*Обережно бере другою рукою її руку, що розв'язує бинт*).

Мара. Боляче роблю?

Срібний. Так боляче, що вся душа співає...

Мара. (*Слабо і ніжно*). Ну, може вже розв'язувать?

Срібний. Ні, ще трошки нехай поболить так... (*Несміло цілує руку*).

Мара. (*Визволяючи руку, шопотом*). Що ти робиш? (*Засоромлюєть ся і виходить*).

Срібний. (*Благанючи*). Панночко... Маро.

Мара. (*Злякано озираеть ся і ще швидче виходить*).

Срібний. (*Сам. Стрімуеть ся, шасливо смієть ся, кидаєть ся на сїно, качаеть ся. Потім сїда і голосно, радісно співає*): Ой, зійди, зійди, ясен місяцю...

Калїстрат. (*Входить, іронїчно посміхаючись стоїть і слуха*). Ач, який нещасний ранений. Як мучить ся, бідний.

Срібний. (*Схоплюючись на ноги, весело*). Калїстрату Митрохвановичу, гофмейстеру і шталмейстеру всього панського двора мое шанування.

Калїстрат. (*Строго й поважно*). Ну, ти пожалуста без недоуменї менї тут.

Срібний. Та яке ж тут, Калїстрат Митрохванович, недоуменїє, коли все так ясно та гарно?

Калїстрат. Та що й казать, не пагано пристроїв ся. Так от що, голубчику, забирай з собою своє лахміття та йди в контору.

Срібний. На віщо, шановний гофмейстер?

Калїстрат. Там побачиш.

Срібний. Театр для панночки будете робить? Га, шталмейстер?

Калїстрат. Я тобі як дам „шталмейстер“, так аж за ворїтьми заскавчиш. Забирай свої наївні вещи сюдова, говорю тобі.

Срібний. Можна, господін гофмейстер. Це можна. Значить, разом в конторі житимем? Чудесно. *(Бере клунок, піджак і пальто).*

Калістрат. Поживеш, поживеш.

Срібний. От і все мое добро. Карета готова, шталмейстер?

Калістрат. *(Іде в двері).* Іди, іди, повезуть тебе в кареті.

Срібний. *(Закинувши клунок за плечі, співає. „Ой зійди, зійди, ясний місяцю“... (Виходить).*

Завіса.

Дія четверта.

(Ліворуч — рі панською саду з хвірткою. Праворуч — старий поломаний вітряк. Біля його старий млиновий камінь. Просто поле і внизу село. Місячний ясний вечір. На селі лухо чути звуки весільної музики.)

Срібний. *(Сидить на каміню в сумній задумі, біля його лежить клуночок, пальто і піджак. Зітхає й озираєть ся. Потім виймає пенсне й пильно придивляєть ся. Чогось з'яклавшись, швиденько, ховає пенсне й хапаєть ся за клунок. Заспокоюєть ся і знов сидить в задумі).*

Голоси Мінодори Маркіяновни, Ромчика і Присї в саду *(спочатку здалека, потім все ближче і ближче:)* Маро... Ма-ро-о... Панночко.

Срібний. *(Хапа свої речі й лізе у млин).*

Мінодора Маркіянівна. *(З лъорнетом коло очей, пильно придивляючись, виходить з хвіртки, за нею Ромчик і Прися).* Ромчику, не смій одходить од мене. Прися, ти йди в той бік, а ми в цей... *(Гукає):* Маро...

Прися і Ромчик. *(Разом).* Панночко... Маро...

Прися. Йй богу, вони десь у саду. Сидір казав, що бачив щось біле за альтанкою.

Мінодора Маркіянівна. Але ж нема її там.. Боже мій, Боже мій. Іди шукай, Прися. Ромчику не одходь, я тобі кажу.

Ромчик. Та не вкрадуть же мене.

Мінодора Маркіянівна. Ради Бога, хоч ти вже помовчи. Ходім туди за ним... Маро... Гукай, Ромчику.

Ромчик. Маро... Маро, чортова паро, де ти?..

Мінодора Маркіянівна. Романе? Що це за вирази?

Ромчик. Ну, а де ж вона ділась? *(Зникають за млином).*

Прися. *(Піоходить до млина)*. Панночко! *(Озираєть ся і сходить по східнях у млин, боязко зазираючи туди, несіміло)*. Панночко, ви тут?

Срібний. *(Зявляючись у дверях)*. Ту-ут.

Прися. *(Злякано)*. Ой, рятуйте, хто це?

Срібний. Тшш. Це я.

Прися. Ой, матінко, так перелякав, що трохи не покотилась униз. *(Радісно)*. Та ти ж чого тут сидиш? За що тебе рощитано?

Срібний. Калістратові не вподобав ся, мабуть. А що це ви панночку шукаєте? *(Голос Ромчика)*. Присяю. Є-є?

Прися. Ховай ся, ховай ся швидче. Я потім прийду.

Срібний. *(Швидко зникає в млинї)*.

Прися. *(Доспішно сходить вниз)*.

Ромчик. *(Вибігає з-за млина)*. З ким ти балакала? Там Мара?

Прися. Еге, Мара. Як вилетіла сова, так я в страху трохи не покотилась звідти.

Ромчик. А з ким же ти гомоніла тут?

Прися. Та з совою ж, щоб вона йому погинула, проклята. Серце от-от аж не вискочить через неї, лупасту.

Ромчик. *(Резоче)*. А ми думали, ти Мару знайшла. *(Раптом обнімає Присяю)*.

Прися. Та одчепіть ся, паничу. Отто, дивить ся, славно як. *(Одпиха його)*.

Ромчик. *(Не отстаючи)*. От сердита яка!

Прися. Паничу. От їй богу, закричу, буде вам тоді. Одчепіть ся. Ач як гарно. Самі взуть ся не можуть, а до дівчат чипляють ся.

Ромчик. Ух, сердита яка... Так нема ж уже твого садівника, чого задаєш ся?

Голос Мінодори Маркіянівни. Ромцю!

Прися. Біжіть, он гукають вас. А то зараз же в ванну жосадять.

Ромчик. Ова. Боюсь я дуже. От візьму та й утічу, як Мара.

Голос Мінодори Маркіянівни. Рома-ане.

Ромчик. Та йду. *(Тихіше)*. І чого б я кричав? Подумаєш. *(Недоволено іде за млин)*.

Прися. *(Робить знак Срібному, що обережно виставляє голову, шопотом кидє :)* Я потім прийду. *(Голосніше з задрістю)*: А на

селі, чуєш, як весілля справляють? От чорти... (Одходить і зникає)
Панночко... Та панночко ж... (Зникає по другій бік млина).

(Все глухіше чути зукання. Музика грає. Гавкають собаки на селі).

Срібний. (Обережно виходить на ганок і сьдає, спустивши ноги й надівши пенсне та прилядаючись навкруги).

Елеонський. (З хвіртки, озираючись, прямує до млина).

Срібний. (Ховаєть ся).

Елеонський. (Тихо). Це я, Лбоню... Це я...

Срібний. (Виходячи і сходячи вниз). Що ж ти так довго не приходив? Де ти був? Що там сталось? Чого то шукають Мару?

Елеонський. Чекай... Чекай... (Схвилюваний). Чекай, голубчику. (Тут такі дгла. Мара розумієш, зникла).

Срібний. Та чого? Що сталось?

Елеонський. Не знаю. Сам не знаю. Здаєть ся, через тебе. Взагалі, я нічого не розумію. Вона вже по обіді була якась чудна. Якась не то весела, не то сумна. Взяла коня і поїхала кудись сама. Ще до твого рошоту. А приїхала тільки ввечері. Ну добре. А Віталій Борисович як раз хвилин за двадцять виїхав з євреєм у город.

Срібний. Ага, таки виїхав?

Елеонський. Виїхав, виїхав. Ну, от, Мара для чогось звеліла Присі покликать тебе. Щось там про троянди сказати, чи що. А Прися їй, розумієть ся, і каже: рошотали нашого садownika. „Як, хто, коли?“ А пан, каже, та Калістрат. „За що?“ „А я знаю?“ Ну Мара зараз же до Мінодори Маркіяновни. „За що, через що?“ „Він, каже та, агітатор, він підмовляє селян, щоб забірали нашу землю“. Необережно ти, Лбоню, небережно, голубчику, поводив ся. А Мара, розумієш ти, як одпалить їй: „Ну так що, наже? І хай забірають, бо то їхня земля, а не наша. І за це чоловіка прогнать не можна. Та ще раненого, та ще який урятував життя. Це подло, це паскудно“. Тут Мінодору Маркіяновна, розумієш, трохи не впала від несподіванки. А потім як накинець ся на Мару, як закричить. А та собі, Ромчик собі. Мопсік і Фоксік у гавкіт. Прися в слези. А я тільки сижу за столом та з перестрашу вино пю. Сам не помічаю.

Срібний. А небійсь укусу не випив? З перестрашу?

Елеонський. Е, ні-і. Ну словом, крик, гвалт. Тоді Мара як схопить ся та в кабінет Віталія Борисовича: схопила, розумієш, з стінки револьвер та на конюшню. „Сідлай“. Ми за нею. „Куди, що вона задумала?“ І розумієш, що вона сказала: „Я, каже

коли так, то сама дожену тата і арештую його". Мінодора Маркіянівна аж лорнет у гній упустила, як почувла. А та на коня та на село.

Срібний. Ну, та й молодчина ж чорт його зна. От королева, чисто королева. Ну, ну... Ах ти господи.

Єлеонський. Ну, та здаєть ся, духу таки не хопило. Не поїхала сама арештовувать. Прилетіла тільки на село, у комітет та й каже: „Так і так, мій батько, мовляв, оте й те хоче зробить. Так от, нате вам мого коня, револьвера, та біжить за ним арештуйте. А я, каже більше не дочка їм“. Та й пішла. За Віталієм Борисовичом зараз погнались, а вона десь зникла. Оце ми й шукаємо її. Можливо, що взяла та й пішла пішки у Київ. Вона може це. Вона така.

Срібний. Хм, от чорт його зна. Чом же ти їй не сказав, що я тут?

Єлеонський. Та куди там було говорить? Та й що їй з того, чї ти тут чи ні? Дуже ти їй потрібний. Тут принципіальна, розумієш, справа. Тут перелом усього світогляду. От в чому річ.

Срібний. Е, розумієш ти багато. Перелом... перелом переломом, а сказати їй треба було. Хм, що ж його чорт його зна робить? Ти гадаєш, що вона могла піти просто в Київ? А якою дорогою треба йти? *(Озираєть ся)*. Де мій клунок, чорт його зна?

Єлеонський. Та могла піти... Але кажуть, що ніби її бачили десь у полі чи поза садом.

(Чути зукання Мінодори Маркіянівни і Ромчика).

Єлеонський. Тш. Мінодора Маркіянівна йде.

Срібний. А, надокучила вона мені. Лазить тут. *(Спішить у млин)*.

Єлеонський. *(З тиха)*. Ти сиди, Львовю, тихо, не вилазь. Я прийду ще вночі. Їсти не хочеш?

Срібний. Не хочу. Але от що; ти мені чогось на дорогу принеси. Може, я чорт його зна, смальну просто на Київ.

Єлеонський. За Марою?

Срібний. А що ж.

(Гукання ближче).

Єлеонський. Почекай, може, вона ще знайдець ся. Ну, та я ще прийду.

Срібний. На всякий випадок захопи хліба, сала. Уксусу не бери, а як вина з перестрашу пляшечку достанеш, я ляять ся не буду.

Елеонський. *(Сміючись)*. Добре... Ховай ся... *(Одходить)*.

Мінодора Маркіянівна і Ромчик. *(Виходять з за млина)*.

Мінодора Маркіянівна. *(Придивляючись з льорнета)*. Хто там? Ти Маро?

Прися. То панич Наум Наумович.

Елеонський. Це я, Мінодоро Маркіянівно. Що, немає й там?

Мінодора Маркіянівна. *(Знесилено)*. Нема. Ах, ця дівчина. Ах, ця дівчина. Це щось страшне. Де ж вона, Боже мій? Вона ж голодна, немита. Це страх що таке. Прися, що ж ти крутиш ся, тут, іди швидче до-дому, може, панночка вже там.

Прися. *(Що підійшла до млина)*. То я... я ще хочу тут десь пошукать. Може вони в млині.

Елеонський. Ні, ні, Прися, в млині немає, я тільки що дивив ся.

Прися. А може, вони заховались там де небудь?

Мінодора Маркіянівна. Ах, Господи. Та говорять же тобі, що дивились. Іди, кажу тобі, та приготов там Ромчику ванну.

Ромчик. О, знов ванну...

Мінодора Маркіянівна. Романе... Іди ж, Прися. *(Прися одходить од млина)*.

Ромчик. Ну, то й я піду з Присью, поможу їй.

Мінодора Маркіянівна. Ти підеш зо мною. Прися й сама вправить ся.

Прися. *(Неохоче зникає в хвіртці)*.

Ромчик. *(Сердито бе ногою камінчик)*.

Мінодора Маркіянівна. А ви в клуні шукали, Наум Наумович?

Елеонський. Ні, не заглядав.

Мінодора Маркіянівна. Може, вона там? Ходімте подивимось? *(Іде в сад)*.

Елеонський. Ходімте? З охотою. *(Делкатно розчиняє перек нею хвіртку й пропускає наперед)*.

Мінодора Маркіянівна. О, Господи, яка дівчина! І в кого вона вдала ся така! Це ж страх що таке. *(Зникають)*.

Ромчик. *(Сердито показує матері язика і йде за ними)*.

(Музика з села стає чутнішою, ніби наближаючись).

Мара. *(Тихо виходить з за млина, сходить по сходах і зтомлено сїдає на юрішній приступі ганку).*

Срібний. *(Обережно висуває голову й придивляється ся. Чіпляє пенсне).*

Мара. *(Здривується од його руху й трівожно озирається ся).*
Хто тут?

Срібний. *(Швидко хита всією рукою з носа пенсне й ховається в млин).*

Мара. Хто тут?

Срібний. *(Виходить).* Це я. Добрий вечір.

Мара. *(Здивовано, але холодно).* Ти... Що ж ти тут робиш?

Срібний. Нічого. Сижу собі.

Мара. *(Суворо).* За що тебе роцїтали?

Срібний. Не знаю.

Мара. Як не знаєш?

Срібний. Та так. Привели в контору, дали паспорта, заплатили за місяць уперед і сказали, що я можу йти собі на всі боки.

Мара. Але через що ж?

Срібний. Не знаю. Не казали. І я інтересував ся, та не казали.

Мара. Чого ж ти не йдеш до дому?

Срібний. А хїба я не дома? Де ви, там і дом мій.

Мара. *(Рантом обурено).* Ну, ти зо мною таких балачок не заводь. Що це таке? Нахаба!

(Пауза).

Мара. *(Суворо).* Ти тут і думаєш ночувать?

Срібний. Як не проженуть, то переночую.

Мара. Хм... А під млином ти не міг би лягти? Там сухо? А я ляжу в млинї. Я не прогоняю тебе, я прошу помінять ся зо мною.

Срібний. То прошу, прошу дуже. А ви хїба до дому не підете?

Мара. Ні.

Срібний. *(Хоче щось спитати, але не одважується ся).*

(Пауза).

Срібний. *(Несміло).* Тільки вам там твердо буде. Дозволи-те мені підстелить вам мое пальто? А в голови клуночок.

Мара. А тобі ж що буде?

Срібний. Е, я знайду собі. На землі мягко. То на дошках твердо, а на землі мягче як на перинах. Йй-богу.

Мара. Дякую. *(Помовчавши суворо)*. Я посварилась з батьками і до дому більше не вернусь. А завтра поїду в город... До родичів.

Срібний. Он як... Хм. *(Хоче щось спитати і не сміє)*.

(Пауза).

Мара. Ти не знаєш, скільки получають робітниці на фабриках?

Срібний. Не знаю. Та, мабуть, тепер з 300—400 в місяць.

Мара. А це мало чи багато?

Срібний. Хм. До війни 30 — 40 получали.

Мара. А-а? Значить, це нічого? Ну, а як вони живуть? У їх ванни єсть?

Срібний. А чого ж? Налье в таз води, от і ванна.

Мара. Ах, он як? Хм. А кімнати окремі є?

Срібний. А чого ж? Тільки в кімнаті живе душ пять — шість,

Мара. Ой, як же це можно? Це ж страшно не гігієнічно. І брудно, правда?

Срібний. Та вже як живе пять душ, то чисто, як в олтарі, не буде.

Мара. Хм. *(Пауза)*. Це моя одна приятелька поступила на фабрику. Закохалась у робочого й вишла за його заміж. Ой! Не дай бог!

Срібний. Хіба вже так страшно?

Мара. *(Холодно)*. Я думаю. Як же вона житиме з ними? Вони, грубі, п'яні, неосвічені, лають ся, плюють ся. Це пять душ в одній кімнаті. Ні ванни, ні одеколону. Страх один.

Срібний. Мабуть, як є любов, то й це не страшно.

Мара. *(Сердито)*. Любов, любов. Вона не через любов, а просто так... дурна, от і все. Ну, ти йди собі. Я зтомилась і хочу лягти. А пальто твоє чисте? Простинь у тебе нема?

Срібний. Ні, нема.

Мара. Як же ти спиш без простинь? Ти ж садовник.

Срібний. Та так... А пальто?.. Де ж воно може быть чистим, як валяеть ся по землі. Мабуть краще вам іти додому, панночко, та, в мягенькому, чистешькому лягти спати. Йй богу. *(Мара стоїть в суворій задумі)*. Що ви будете валять ся тут у млині? Тут всякі мікроби, і в пальті у мене, і на підлозі.

Мара. *(Рішуче повертаєть ся до дверей млина)*. Ну, де твое пальто? покажи.

Срібний. От сюди. Обережно, тут старе колесо лежить. *(В млин)*. От пальто, а тут в головах клуночок. Може сіна з току принести?

Мара. Сіна не треба. А ти клунок положи до порогу, я хочу, щоб мені місяць у лице світив.

Срібний. Добре, можна... От так буде нічого.

Мара. Ну, тепер іди собі. Дякую.

Срібний. Добра-ніч.

Мара. Добра-ніч.

Срібний. *(Сходить у низ)*.

Мара. А ти під млином будеш?

Срібний. Я під млином. От тут. Я буду вас стерегти.

Мара. Тільки нікому не кажи, що я тут. Чуєш? А то мене шукають...

Срібний. Ні, ні, не скажу, будете вже спокійні.

Мара. Ну, добре. *(Лягає й повертаєть ся лицем до місяця)*.

Срібний. *(Ходить побіля млина, короткозоро прилядаючись до вєого. Потім ляга на землю під ганком і спочатку тихо, потім трошки голосніше співає)*:

Гей, не спить ся, не лежить ся
І сон мене не бере,
Гей, пішов би до дівчини,
Так не знаю, де живе
Світи, світи, місяченьку,
І ти, ясная зоря,
Та прокладай дороженьку
Аж до милої двєра.

Мара. *(Підводить ся на ліктя й уважно слухає. Потім встает й виходить на ганок. Коли Срібний замовкає, вона ще трохи жде, а потім тихо гворить)*: Ну, що ж ти замовк?

Срібний. *(Сидить сумно задумавшись. На питання Мари, жадно бзираєть ся й встает)*. А я вам не заважаю спати?

Мара. Ні. А ти гарно співаєш. Не так, як парубки, а як справжній артист. Ну, заспівай ще.

Срібний. *(Раптом з гарячим сумом)*. Ех, панночко, заспівав би я вам, не так, чорт його зна, коли б... *(замовкає)*.

Мара. Коли б що

Срібний. Нічого. Ех, панно Маро, панно Маро... Ну, та хай буде так. Хай буде.

Мара. А ти ж обіщав мені, що сьогодні ввечері заспіваєш своєї пісні. Забув?

Срібний. Я то не забув, а от...

Мара. Ну, то й заспівай.

Срібний. Е, на віщо? Не треба. *(Маха рукою й сїдає на камінь, похилившись).*

(Чути далекий гуртовий спів на селі).

Мара. *(Якийсь час мовчки стоїть і дивить ся на Срібного. (Потім тихо отходить у низ і підходить до його. Якийсь мент нерішучо стоїть).*

Срібний. *(На мить озираеть ся, дивить ся на неї і знов похилиаеть ся).*

Мара. *(Тихо, винувато).* Я тебе чим небудь образила, Михайло?

Срібний. *(Не міняючи пози).* Чим же ви можете мене образити?

Мара. А чого ж ти такий став?

Срібний. *(Мовчить).*

Мара. *(Оберсжно, ніжно гладить його по голові).*

Срібний. *(Обертаєть ся, бере її руку й починає жадуче, швидко цілувати).*

Мара. *(Злякано, слабо).* Що ти? Що ти?.. Михайло, не треба... Михайло...

Срібний. *(Встає, гаряче, майже брутально обіймає й впираєть ся довгим поцілунком).*

Мара. *(Спочатку слабно, потім починає сильно пручатись. Вирвавшись одниха і шопотом, зхвилювано з жахом говорить):* Що ти зробив? Що ти зробив?

Срібний. Маро, послухайте, я не садовник, я...

Марв. *(Не слухаючи, здивовано).* Господи, що ж тепер буде?
(За млином близько чути юмін голосів. Сміх, наспівування і бренькіт скрипки).

Мара. Сюди йдуть. Тікай звідси швидче. Я не хочу, щоб нас тут разом побачили. *(Сердито).* Тікай, я тобі говорю.

Срібний. Та куди ж я втічу, чорт його зна?

Мара. Куди хочеш. Швидче. *(Біжить у млин).*

Срібний. *(Озираєть ся і прямує в сад).*

(Голін наближаєть ся. За млина зявляєть ся гурт дівчат, молодих парубків, саадатів. Серед них Мрлода і Молодий. З ними ж музика: скрипка, бубен і флейта.

Молодий. *(В салдацькій блузї й солом'яному брилї)*. Стой, команда. Перед панським домом нада смотр зробить. Чи всі тут? *(Озираєть ся й шукає очима Молоду, нїби не помічаючи її поруч з собою)*. О, а де ж моя жіночка маленька? Рятуйте, жінку загубив. *(Сміх)*.

Голоси: Очі взуй.

А в кишені нема?

А щоб тебе. От так молодий.

Молодий. *(Нїби побачивши Молоду, здивовано, радісно обнімає)*. О. Ось вона. Тю. Де ж це ти була? Га? Стой, команда, не шукай, знайшлась жінка.

Парубок *(у ґлибоких нових калошах, поважно, помалу)*. Хлопці, ставлю вопрос на галасування: Хто з старою панією танцювать буде?

Голоси: Галасуй ти з нею.

А хто ж як не молодий?

Молодий з панією, а молода з паном.

Парубок у калошах. Так вона ж нема. Нехай Юхим привезе його нам. *(Сміх)*. Так дозвольте мені з панією вальця прогаласувать? *(Сміх)*. Давно вже я, братця, накидав оком на неї *(Раптом змінивши тон, жваво, бурхливо хапа одну з дівчат)*. Ех. Музиканти, галасніть польки, щоб аж стара пані там підскочила.

Голоси. Польки, польки... З дрібочками... *(Хапливо стають у пари, сміх, викрики)*: „Куди? Не твоя. Не хочу, я з ним. Петре? Де ти? І т. и.).

(Музика грає, танцюють з серйозними обличчями, поклавши руки одне одному на плечі. Молодий і Молода танцюючи шепочуть ся).

Парубок у студенському картузі. Стой, команда. Ставлю вопрос на галасування: а чи не розкласти нам вогнища? На якого біса стоятиме отой трухлявий млин? Тепер антономія.

Голоси: А правда. Ламай, хлопці.

Кидай танцювать.

Дівчата, ламай млина.

(Усі з сміхом кидають ся до млина й легко одламують дошки й зносять до купи).

Парубок у калошах. Сюди клади. Куди сунеш? Давай, давай більше. Так його, старе лубя. Стій, годі, складайте тепер у бік. Давай хто бамажки. Сірники есть. Сам платив за коро-

бочку сім копійок. На бамажку. Дівчата, обступіть спідницями, щоб вітер не дув.

Дівчата. Еге, щоб підпалили.

Ставай, дівчата.

Катре, в тебе спідниця, як попова ряса, розіпни.

Парубок у калошах. (*Запалючи*). Тихо, дівчата, а то од вашого галасування аж дрова підскакують. (*Запалює*). О, тепер розступить ся, нехай вітром продме.

Голоси: Ач, як славно горять панські млини.

Парубок у калошах. Товариші. А мені дозвольте з панночкою станцювать. От молодця панночка. Не панночка, а чисто як на подобіє гражданка.

Голоси: Записать її у комітет наш.

У селянську спілку.

Заміж її за Кіндрата.

Парубок у калошах. Но, хлопці, як заберем землю, а пан буде квасом торгувать, то ми їй усадьбу і двадцять десятин дамо. Хай живе.

Голоси: Їй можна.

Дать. Согласні.

Молодий і Молода. (*Тим часом обнявшись тихенько прокрадають ся у млин*).

Молодий. (*На ганку, побачивши в глибині Мару*). Тю. Що воно там?.. Хлопці, дівчата. У млині щось біле сидить.

Молода. (*Злякано*). Ай, рятуйте. (*Кидаєть ся назад*).

Серед гурту сміх, крики: Та лови, то відьма.

Бий на відліт... За хвоста хапай, за хвоста.

Тікаймо, дівчаточки... (*Біжать до млина*).

Молодий. А-гей, ти там у млині. А ну, вилазь. Наставляйте руки, хлопці, та ловіть, як летітиме... Гей, виходь, швидче.. Іде, іде.

Мара. (*З'являєть ся в дверях, сердито*). Ну, чого Вам? Підняли галас. Самі ви відьми.

В гурті шопіт: Панночка... Панночка...

Молодий. (*Знявши бріль*). Звиніть, панночко, ошибка вийшла. Я думав, що то хтось з наших дівчат. А ми це до вас ідемо. По старому нашому звичаю. Женив ся та весілля справляємо. Може буде ваша любезність погулять з нами?

Мара. (*Весело*). З охотою. От як гарно горить!

Молодий. Музиканти. Грай марша. Живо. Дай дорогу, куди налізли? *(Спиха всіх з ганку)*. Музыка швидче.

(Музики порадившись, грають марша).

Мара. *(Весело сміючись, сходить вниз)*. А ну, де той, що хотів зо мною вальса „галасувать“? А-ну.

Голоси. Микита... Микита. Де Микита? Виходь... Микита.

Пар. у ст. картузі. *(Засоромлений, виходить)*.

Мара. Ти хотів зо мною танцювать?

Пар. у ст. картузі. Та то ж я жартував...

Мара. А я хочу справді. Ну, давай. Ти ж умієш вальса?

Пар. у ст. картузі. Ні не вмю. *(Сміх в юрбі)*. Голоси: От так задав ся. Танцював Микита...

Мара. А що ж ти вмієш? Козачка умієш?

Пар. у ст. картузі. От козачка вмю.

Мара. Ну, давай козака.

Молодий. Музиканти. Козачка. Хлопці, дівчата, розсуньтесь.

(Музыка грає козака).

Мара і Парубок. *(Ждучи стоять і дивлять ся одне на одну)*.

Мара. Ну? Що ж ти?

Голоси: Та він і козака не вміє. Тю. Тяніть його може він розбіжить ся.

Парубок. Хто не вміє? Я? Я тільки стісняюсь, а то б... *(Кида картузом об землю і пускаєт ся в танець)*.

Мара. *(Сміючись і захопившись за ним)*.

Срібний. *(Під час танцю виходить з саду, дивить ся, потім швиденько вийма папер і починає записувати танець)*. Його помічають, штовхають одне одного ліктями, одсувають ся, шопочуть ся. Нарешті, хтось голосно кричить:

А дивить ся, садовник у земство нас приписує. *(Всі злякано повертають ся, музыка зриваєт ся, мизиканти одсувають ся назад)*.

Голоси: Хто йому дав право? А ну, гей ти. Що запи-суєш?.. Дівчата тікаймо...

Мара. Яке земство? Михайле, що ти там записуєш? Іди сюди.

Срібний. Та то я, панночко, хотів на ноти козачка записать. А вони земство вигадали.

Мара. А ти й ноти писать умієш?

Срібний. Та трошки. Як співав у церкві то вивчив ся.

Голоси: Стійте, хто се гукає. Хтось іде з дороги... Що воно?.. Когось ніби несуть... *(Всі озиракт ся назад, вглядують ся)*.

Голоси: Юхим іде... І Василь... Пана ведуть. (*Поглядають на Мару*).

Мара. (*Напружено чекає*).

(*З-за млина виходять Андрій Матвієвич, Мойсей Абрамович і Калістрат, несучи Віталія Борисовича. Перші два по переду, Калістрат піддержуючи за плечі. По боках ідуть Солдат і Юхим. Перший з рушницею, другий з револьвером*).

Мара. (*Кидаючись до них*). Боже мій. Що сталося? Таточку! Віталій Борисович. (*Стогне*).

(*З саду з'являється Єлеонський, злякано дивиться, підходить до Срібною; шопочуться*).

Андрій Матвієвич. (*Захакавшись, сердито*). Ага, що сталося? Ногу зломив. От що. Пустіть з дороги. Сюди, Мойсей Абрамович, Калістрат, на камінь. Поможіть ви, джентльмени. Повилуплювали очі. (*Хлопці кидаються помагати*). Тихше, тихше. Олрайт. Так кладіть обережно. Садовіть, садовіть. От так.

Мара. Як це сталося?

Андрій Матвієвич. (*Витираючи ніт*). Ху. А от так і сталося. Дякувати вам та от цим сінборам. (*Показує на Солдата і Юхима*).

Солдат. Ми не винуваті: ми, так сказати, як тепер Територія і резолюція, так не можемо, щоб нашу землю спродавали. Ну между прочим нікаких контрибуцій делати не хотім. Тільки вернуть назад. А вони злякались, вистригнули з екіпажа і зломили ногу. Так чим ми винуваті?

Андрій Матвієвич. Ну, от і буде вам тепер контрибуція. Подождіть. За розбой вас по головці не поглядять.

Юхим. Та ж ми ж разбою ніякого не робили. Їй-богу, браця не робили. Ми ж понімаємо, що раз Антономія, так який же там разбой.

Єлеонський. (*Шопотом, гаряче в чомусь переконує Срібною, той вагається*).

Мойсей Абрамович. А разі з револьвертами можна ганять за пасажирами? Хороша мені Антономія, хороша.

Віталій Борисович. (*Стогне*).

Мара. (*Стоїть коло його і злякано, ніжно гладить його по плечі*).

Віталій Борисович. За доктором... пошліть.

Мара. Зараз, таточку, зараз, Калістрат. За доктором. Швидко.

Елеонський. Марино Віталівно... Андрій Матвієвич... **Позвольте мені сказати.** Тут єсть мій товариш, студент останнього курсу, медік-хірург. Так от, може, б він... подивився б? І першу поміч дав.

Андрій Матвієвич. Ваш товариш? Так давайте його сюди. Де він взяв ся?

Елеонський. *(Няково).* Та він бачите... Ви трохи здивуетесь... Я вам потім розкажу... Льоню. Іди сюди.

Срібний. *(Начеписавши пенсне і посміхаючись підходить).*

Андрій Матвієвич. *(Загальне здивовання).* Садовник... Ви жартуєте.

Калістрат. Оце так...

Мара. *(Широко, вражено дивиться на його).*

Віталій Борисович. *(Злякано виставляючи проти його руки).* Ні, ні не пускайте. Він мене вб'є.

Мара. Тату, таточку, не бійся. Таточку, любий.

Срібний. *(Посміхаючись).* Вибачте, Віталій Борисович. Дозвольте мені поливитись ногу. Це?.. вона. Не бійтесь, не бійтесь... Треба черевик скинути. Нічого, нічого, я обережно. *(Скидає черевик).*

Віталій Борисович. *(Скрикує од болю).*

Срібний. Нічого, нічого... Треба потерпіть... Не заступаєте, будь ласка. Відкиньте дров у вогонь!

(Всі розступають ся, підкидають дерева в огонь).

Срібний. Так. Тепер подивимось... *(Мацає).* Дуже болить?

Віталій Борисович. Дуж... же... *(Стогне).*

Срібний. А тут... Не так?

Віталій Борисович. Не так... Ой...

Срібний. Ну, перелому немає. Вивих. І нога пухне. Треба вправлять. Позвольте вже мені тут і зробить вам операцію. Це швидко. *(До Андрія Матвієвича і Мойсея Абрамовича).* Будь ласка, держіть ногу. Підніміть трошки вище, от так. *(Марі і Калістратові).* А ви піддержуйте щипу. Нічого, нічого, Віталій Борисович, це швидко. Раз-два і готово. Трошки вище ногу. От так. *(Обережно бере в руки ступінь і зразу робить де кільки сильних рухів).*

Віталій Борисович. *(Дико скрикує від болю).*

Срібний. Готово. А ну, пустіть ногу... Пустіть на землю. Спробуйте будь ласка, ступіть на неї... Ну? Можете стати?

Віталій Борисович. *(Перелякано, обережно пробує і стає).* Можу. *(Широко, радісно всміхається й сідає знов. Всі з полекцентам починають юмоніть, шепотіть).*

Мойсей Абрамович. (З захопленням). Ну, так его таки да хірург. (Простяга руку і урочисто говорить): Позвольте познакомить ся: Мойсей Абрамович Цідербаум.

Срібний. Дуже приємно.

Андрій Матвієвич. Ну, це значить, зовсім по американськи. Ол-райт. Ха. От так штука.

В юрбі. От так садовник. А-тю!

Мара. (Бурхливо обнімає Віталія Борисовича, цілує).

Віталій Борисович. Тихо, Маро, тихо.

Мара. (Куда батька й так само обнімає Андрія Матвієвича).

Андрій Матвієвич. Позвольте, позвольте. Ол-райт, я нічого не маю проти, але ви не мене цілуйте, а он кого... (Показує на срібного).

Мара. (Скидує очима на Срібного, сміється і вмиг обнімає його й гаряче цілує. Потім зразу повертається до Віталія Борисовича і весело з викликом говорить). Таточку. Дозволь представити тобі мого жениха... Михайла... Як вас звать?

Срібний. Леонід Петрович Срібний. (Уклоняється й сміється).

Мара. Як? Так ви той самий нахаба? Та ви ж були білявий...

Срібний. А став чорнявий. Спеціально для вас.

Віталій Борисович. (Непорозуміло дивиться). Що таке? Який жених? Я нічого не розумію!..

Кінець.

О. СЛІСАРЕНКО.

Легенда.

Там де беть ся в сірий камінь буйний блещущий струмок,
Оселив ся з давних давен мак-огонь, краса квіток.

Але сірим, непомітним ріс багато він віків,

І на ліжкові гранітнім умірав під шум струмків.

Якось зраниений у герці сокіл впав на той граніт

І полив він кровю серця блідо-сірий маків цвіт.

З того часу білі маки там не вянуть у журбі, —

Носять їх палкі юнаки у кривавій боротьбі.

І в боях, боях смертельних знають, знають, як колись

Десь на каменях пустельних краплі крові пролились

І з квіток блідих, похилих утворили цвіт-огонь,

Цвіт огнистий — символ сили, що квітчає безліч бронь.

Знають, знають юні душі, знають тайну лютих битв: —

Сонні думи кров поруше, кров горить в огнях молитв!

Вергілій.

4 еклога.

(P. Vergilii Maronis Bucolica, Ecloga IV).

Музи Сіцилії, нині почнем поважнішої пісні; кущ тамариска, гаї та діброви не всім до вподоби: вже як співать про ліси, хай наш спів буде консула гідний.

Час надходить останній по давнім пророцтвам Кумейським; низка щасливих віків на землі починаеть ся знову¹⁾. Знову вертаеть ся Діва, вертаеть ся царство Сатурна; парость новітня богів нам із світлого послана неба.

¹⁾ IV еклога Вергілія — один з найпоетичніших, але разом з тим і найтемніших його творів, зібраних в книзі „Буколік“. В основі його лежить вельми розповсюджений в I віці перед Хр. погляд, ніби наближають ся уже часи великої світової катастрофи, коли зорі складуть ту ж саму констеляцію, що і на початку світа, і всі надії світові, всі пережиті землею епохи повторять ся в тому ж самому порядку, як і раніш. Після кривавих горожанських війн кінця республіки має наступити (і то не в довгім часі) золота доба, щасливий вік Сатурна; знову боги житимуть на землі, а між ними і Діва-Правда, що останньою полишила колись сплямовану гріхом землю.

Золотий вік змальовано згідно з традицією: земля одпочиває од оранки, на тернових кущах висять пишні китиці винограду, золотий мед виступає на листі суворих дубів і т. и. — Першим владикою нової епохи, що по всьому світу зростить „золоте покоління“ і буде той чудесний хлопчик, народження якого вітає поет. Хто був цей хлопчик, що йому таку світлу долю віщував Вергілій, напевно невідомо. На думку одних дослідників, це — Азійій Галл, син вельможного промовця і історика часів Августа Азійія Полліона, на думку других — сподіваний син Августа і першої дружини його Скрибонії. Не бракує і інших гіпотез (див. проф. Ф. Зьлінській. Изъ жизни идей. Т. I, вид. 2, стор. 228 — 31, стаття: „Первое свѣтопреставленіе“). Християнські письменники IV—V в. (Лактинцій, бл. Августин) зрозуміли еклогу як пророцтво про близьке народження Христа. В цьому їх переконали піднесеніи том віршу, яскраві образи і урочисті обіцянки, це тремтіння радости, що пробігає по всій природі, а надто символіки святого письма (змій, що має загинути; згадки про первісний якийсь гріх; образ „потомка богів“, що сходить на землю). Середні віки пішли ще далі і поставили Вергілія в одні ряд з старозавітними пророками. Одна популярна середньовічна легенда розповідає, ніби-то св. апостол Павел пробуваючи в Неаполі, одвідав мавзолей поета, пролив над ним „святую свою сльозу“ і промовив: „я би просвітив тебе, коли б застав тебе живого, найбільший з поетів“ (si te vivum invenissem, poetarum maxime. Dub, S. Boissier. La religion Romaine).

Ти лише, чиста Діано, зледій нам дитину ту дивну: з нею залізна доба переходить, спадає в непам'ять, вік настає золотий. Непорочна, твій Феб уже з нами.

Так, і у твій консулят, Поллюне, це станеться чудо, місяці дивні, щасливі літа розпочнуться від тебе: щезнуть останні сліди диких чварів і братньої крові, від ненастанних трівог земля одпочине стражденна.

Хлопчику любий! надійдуть часи, і побачиш ти небо, світлих героїв побачиш і сам засіяєш в їх колі, правлячи світом усім, втихомиреним зброєю батька.

Зразу ж родюча земля принесе тобі перші дарунки: ладан поземний і кручений плющ без насіння зростить, лотосом вся процвіте, засміється веселим акантом. Кози самі понесуть молоко з полонини до дому; буде худоба без страху на лева дивитися в полі. Квіти ласкаві, рясні поростуть край твоєї коліски. Згине і ворог твій — змії, і все зілля отрутне загине, і асірійський амом ніби килимом землю укріє.

Виростеш ти і почнеш дізнаватися про славу героїв, батькову славу пізнаєш і мужности міць непохитну, — колосом буйно - важким заговорять лани неосіяні, терна колючого кущ счервоніє від грон виноградних, листя суворих дубів золотистим заросить ся медом.

Де що лишиться про те із давніших гріхів та нещастя. Випливуть в море човни, — і місто оточить ся муром; рало по лону землі борозною глибокою пройде. Зявиться Тифіс новий, і юнацтво добірне, одважне славному збудує Аргіо і в кривавій походи полине. З лицарством смілим Ахил проти нової вирушить Трої.

Мужем ти станеш і віку дозрілого дійдеш, — чи бачиш: в морі не видно вітрил, і сосни нагірні не возять краму по хвилям морським; все, що треба, земля дає людям. Оранки більше нема, ні ножа для кущів виноградних; скинув волові ярмо з терпеливої шиї плугатарь. Вовни не красять уже у фарби, пороблені штучно; нині вівця на пасовищі ходить в одязі червоній, кольором жовтим шафрана та пурпуром мінить ся темним; нині природний сандікс одягає ягнят недорослих.

Дивні надходять віки. До своїх веретен нахилившись, присуд сповняючи Долі, так випряли Парки нехибні.

Час вже обняти тобі руками дитячими владу, вибранче милий богів, Юпитера славний нащадку! Глянь, як на радості всесвіт дріжить, як радість проймає море і простір землі, і бе-

зодні глибокого неба; глянь, як подвиглось усе на зустріч прийдешньому віку.

О коли б мав я на світі прожити і, як пан свого хисту, співом прославить гучним твої вчинки для дальших нащадків! Проти мене не устояв тоді б ні Орфій-Ісмарієць, а-ні досвідчений Лін, хоч обом їм боги помогали, — Калліонея — Орфію, а Лінові — Феб уродливий. Навіть і Пан, коли став би зо мною до суду аркадців, навіть і Пан - чарівник перемогу б тоді мою визнав.

Хлопчику любий! навчи ся ж вітати, всміхаючись, матір: болю і прикрих страждань довелось їй натерпітись досить¹⁾. Хлопчику любий, навчи ся; кого бо не пестила мати, той не зазнав ні поваги богів, ні кохання богині.

ВЯЧЕСЛАВ ЛАЩЕНКО.

Злато - сині прапори.

У повітрі вільно мають
Злато - сині прапори,
Рвуть ся в небо, сонцем сяють,
Звуть на волю крізь мури.

Клик палкий за вітром лине,
Дзвін по Києву гуде:
Прокидайтесь! До України
Ранок соняшний йде.

Блискотять дніпрові хвилі:
Море золотом горить.
Степ синіє... Легкокрилі
Чайки линуть у блакить.

Злої ночі дикі сили
Зникли в темряві німій...
Все живіє... Встань з могили,
Встань, як Лазарь, краю мій!

Линьте в небо, орлі крила!
Землю взоруйте, плуги!
Хай цвіте Україна мила
Буйним цвітом навкруги!

І несе поміж народи
Крізь розвалені мури
Гасло світа та свободи. —
Злато - сині прапори!

¹⁾ Вираз суму на обличчі народженого був на думку римлян недобрим знаком. Щось подібне сталося з Богом Вулканом, що народився похмурим і не зустрітий привітом матері, не зазнав ні ласки олімпійських (не був допущений до їх столу), ні щасливого подружнього життя (Паллада, яку за нього сватали боги, одмовилась взяти з ним шлюб).

ОЛ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

Невільницький цикл Т. Шевченка (1847 р.).

Важливі події життя Шевченка проводять границі в його поетичній творчості і намічають певні періоди в розвитку творчості поета. Вступ до академії, приїзд на Україну, арешт, заслання — це все границі й поділи. Але разом з тим самі подіями зеднують ся окремі поезії в циклі. Переживання поета і впливи ставлять основу такого зеднання; при всій окремішності тих окремих поезій, при різниці в їх настроях є всеж-таки щось спільне, що споріднює окремі події такого циклю і дає можливість казати про одну спільну основу. Через те й студіювання творчості поета можна вести в різних напрямках. Можна зазначувати і стежити основні думки поета в їх хронологічному розробленню; можна стежити за змінами в цих основних думках і поглядах, наприклад, в думках про минуле, гетьманщину. Можна також скупчити відповідні поезії про певні події з життя поета (наприклад, поезії про Оксану — див. статті Олександренка Спб. 1914 і Зайцева К. 1918). Можна нарешті вести розгляд подій по циклям. При такій комбінації розглядів повнішою та глибокою буде характеристика творчості поета, тісних звязків його переживань та його подій.

Зовнішніми границями циклю зявляють ся події, які відокремляють певний період в життю Шевченка; внутрішній звязок полягає в тому, що основні переживання надають загальний характер, хоч і не проявляють ся в одних і тих же малюнках і рисах: тоді б се впадало в певне монотонне нудне повторювання одних і тих же поетичних тем. Отже різнорідність, а разом з тим і спільна основа при тій різнородності: поворот до старих тем, але разом з тим в такому повороті відбивають ся й нові думки, вплив нових подій; нарешті зовсім нові теми, навіяні останніми подіями і переживаннями поета. Основа — спомини про минуле, спомини з давніх часів, на ту основу лягає новий шар — враження й переживання літнього часу.

В невільницьких поезіях Шевченка можна відокремити кілька циклів. Першим з них будуть ті поезії, які поет написав в в'язниці в Петербурзі, чекаючи суда над собою в справі Кирило-Методієвського братства. Ці поезії можна відокремити і розглядати разом, як певну окрему групу, перейняту певними настроями очікування і суму.

Настрій в арешті.

Як відомо, Шевченко зовсім не очікував для себе нещастя і воно спало на нього, наче грім з ясного неба. І для Костомарова і для його боярина на шлюбі, Шевченка, несподіване нещасте було величезною руйною всіх думок і плянів на щасливу будучину, на здійсненне давніх надій.

Коли Шевченка спинили на березі Дніпра і заарештували, коли в важному очікуванню тягнули ся довгі години Київського арешту, думка була вповні приголомшена і все обертало ся коло запитання, що саме відкрили жандарми і яке вони дадуть тлумаченне тим фактам, які їм пощастило знайти. І в сьому і в тому багато було неясного, бо не тільки самі факти з життя, фактичні зносини і листуванне мали значінне, але таке ж саме значінне чи не більше мало те тлумаченне, яке жандарми дали б зовсім малозначним натякам на гурток і його звязки в Києві та на провінції.

Постійно роздумуючи над тим самим питанням, що саме знайшли жандарми і яке тлумаченне вони тим знайденим матеріялам дали, Шевченко міг приходити то до сумних, то до більш бадьорих висновків; то здавало ся, що все обійдеться добре, то навпаки серце здавлював жах за будуче, сум, повний відчай.

Постійне вагання між бадьорою вірою і глибоким сумом отруювали душу поета. Лишили ся згадки, що поет виглядав бадьоро під час примусової подорожи до столиці, що, глянувши на Шевченка з кварталним, не можна було з першого моменту пізнати, хто є арештований: остільки Шевченко тримав ся спокійно та бадьоро. Коли прийняти сю характеристику настрою Шевченка, або ліпше сказати, зовнішнього його вигляду, можна все ж таки вагати ся: чи дійсне се є спокій, віра в ліпшу долю, чи поет тільки удавав з себе спокійного і веселого, хоч і не буде ним. Здасть ся, що приймати без усякого застереження уваги про вигляд Шевченка (як у Кониського I. 233), неможливо: Шевченко знав де-що за собою, знав про діяльність миколаївських жандармів і не міг бути „веселим, безпечним“: моменти надії і спокою змінiali ся моментами суму і безнадійности, але для чужих людей Шевченко прийняв навмисно вигляд спокійний, безжурний, хоч на душі було важко. Часом, можливо, потішав себе порівняннем своєї долі до долі Костомарова (в звязку з відомою увагою Фундуклія про весілле Костомарова).

Почали ся важкі сумні дні пересидження в вязниці III отдѣлення очікування, що ж далі; опитів з гіркими переживаннями неволі, примусу та знуцання (спомини про відношенне Дубельта взагалі і до Шевченка

спеціально зневажливе і грубиянське), хитрі, огидливі підходи з бажанням якось заплутати, завести і вимогти потім вимушене признання. Ледві чи можна думати, що і тут поет заховав спокійний, безжурний настрій. Знушання та хитрощі, слідчі з їх бажанням довідатись про все: се все мусіло глибоко турбовати поета. Згадати, як характеристику відносин до Шевченка у слідчих, увагу відносно творів поета „стихотворенія ваши... лишены истиннаго ума и всякой изящности“ (Матеріяли с. 166). Для характеристики настрою поета треба пригадати стилізацію відповіді на запит XVI про поезії против імператора: „я всему этому повѣрилъ и, забывъ совѣсть и страхъ Божій etc“. Ця відповідь добре характеризує духовний стан Шевченка під час допитів: спокою в його душі не могло бути ніяким чином, було постійні вагання терезів між надією і сумом.

Спомини.

Між поезіями невільницького казематного циклу є одна, яка здаєть ся несподіваним винятком в своєму циклі. Се ясна безжурна іділія „Вечір“ або „Весенній Вечір“, вся перейнята світлими тонами української весни. Як серед казематних вражінь могла зявитись така світла поезія? Можна звернутись до записок і споминів увязнених за паралелями. Там можна знайти вказівки, як часом сни приносили зовсім живі, яскраві образи минулого, спомини, вповні близькі до життя, так, що сон здавав ся живим проявленнем булого, одним моментом в довгому ряді подібних моментів, повний контраст до дійсного. Таким же контрастом до дійсности зявляєть ся і опис „Весенній вечір“. Дуже цікаво, що як раз серед казематних умов і вражінь склалась така іділія, одинока серед поезій Шевченка, бо до безпосереднього опису природи і села не прилучаєть ся ніяких, так звичайних у поета, сумних думок і рефлексів: світла, ясна основа не обростає сумними спостереженнями та споминами. Між творами Шевченка се одинокий твір, витриманий в такому дусі і не без здивовання знаходиш під ним казематну дату з весни 1847: здавало ся б, що він написаний в иньший час, в иньших обставинах.

„Весенній вечір“ дає яскравий образ з минулого, зовсім об'єктивний, без всяких натяків на власні переживання поета: суб'єктивного тут зовсім немає. Суб'єктивні спомини в казематних подіях зустрічають ся, але ці спомини не розроблені в повний суцільний малюнок, се *disjecta membra*, які впливають в пам'яті, нез'язані разом.

Такі уривочні спомини про минуле, нез'язані в щось більше, суцільне:

в неволі виріє між чужими...
 в неволі тяжко... хоча й волі,
 сказати по правді, не було;
 та все-таки якось жилось —
 хоч на чужому — та на волі...

Останній рядок не вповні ясний, для чого ся згадка про поле?
 Не поясняєть справи і вар

коло людей та коло поля...

Чи се поле нагадує нам про село, дитинство серед сільських
 впливів і умов і серед чужих людей?

Як би не пояснити сього рядка в поезії, всеж таки ми маємо
 ясно витриманий загальний характер, основний лейт — мотив.

Минуле в порівнянню з сьогочасним не представляєть ся радіс-
 ним або приемним: злая доля, неволя, чужі люде — такими
 висловами характеризуєть ся те минуле, яке лишило ся за дверями
 вязниці, контрасту різкого та глибокого з переживаннями в казематі —
 як бачимо — немає.

Що можна сказати про таку загальну характеристику минулого?
 Чи можна признати її вповні справедливою? Думаю, що ні. Поет дав
 лише схему, а в схемі не можна багато сказати, як се робить ся в
 математиці, поет виніс за дужки лише дві — три риси минулого і сі
 риси — лише сумні, минуле представляєть ся важким, сумним. В дуж-
 ках лишили ся приятельські відносини, дружеські звязки з видатними
 людьми, повага і пошана громадянства — се все відступило на другий
 плян перед важкими переживаннями вязниці. Се сум каземату.

Самота.

В поезіях Шевченка дуже часто розроблюєть ся тема самоти.
 Чи з погляду суб'єктивного, спомини власного життя і переживання
 власного життя серед чужих людей, чи з погляду об'єктивного — теми
 про розлуку закоханих, шуканне долі на чужій стороні, сум серед
 чужих людей та постійні думки про рідну Країну, таку близьку душі,
 та таку далеку реально.

Такі теми розроблені в поезіях Шевченка петербурзького циклю:
 розлука, сум закоханої дівчини за милим, сум жозака на чужині —
 се все передавало власні настрої і переживання поета на чужині,
 серед чужих, непривітних байдужих людей. Потім як ми знаємо:
 вражіння перебування на Україні, мусіли змягшити сі вражіння самоти,

поет знайшов чулих сердцем людей, пригорнув ся до них, відчув їх приязнь до себе і се все мусіло заспокоїти в душі поета сум і почуття самоти. Але в казематних поезіях Шевченка знов виступає на перше місце почуття самоти, загострене та поглиблене останніми сумними вражіннями та думками про ту долю, яка поета чекає далі і тут також не зовсім вірна оцінка минулого життя, перевага сумних моментів над ясними спокійними моментами минулого. Оцінка одностороння, без вірного розкладу світа й тіний.

Об'єктивні теми розлуки, самоти і пустки—се поезії:

„Ой одна я, одна“, далі Чого ти ходиш на могилу,
Три шляхи, потім Не кидай матери! казали, нарешті Рано
в-ранці новобранці: сі поезії з різних боків дотикають тієї ж
самої теми, по-різному її обробляють. По степені складності теми
першою треба назвати „Ой одна я, одна“, бо ся поезія тісно під-
ходить до народніх пісень про дівоче життя та дівочі скарги. Лейт-
мотив поезії—„в самотині дівочій“, сум самоти без рідних, без близь-
ких, краса без щастя — долі, без добрих людей. По своїй загаль-
ному настрою ся поезія вповні підходить під настрій народніх пісень
і стилістичне оброблення цієї теми в поезії також підходить до народ-
ніх пісень; закінчення поезії—сумний епілог безнадійности та самоти:

Іх нема... Я сама,
а дружини — й не буде!

Се той же самий вислов суму самоти, як в поезії петербурзького
циклу — „Тяжко, важко в світі жити“. Там — сирота без роду,
тут дівчина з красою, без близьких, без рідних, без добрих людей. Сі
дві поезії становлять певний pendant одна до другої, тільки та різниця,
що в першій поезії ще долучаєть ся в кінці мотив про сум на чужи-
ні, такий звичайний в поезіях Шевченка петербурзького періоду

тяжко важко умірати
у чужому краю...

Як бачимо, об'єктивна тема сирітства та самоти розроблена в
поезії казематного циклу зовсім по старому, як вона була розроблена
в поезіях петербурзького періоду: поет знову повертаєть ся до
старого, до старих тем, ніби минулі роки не дали нічого нового для
доповнення та зміни давніх настроїв.

Розлука і пустка.

Тема самоти тісно сполучаєть ся з темою розлуки. Коли захопану
дівчину покинув милий, вона сумує на самоті, сама одна без милого.

Сум, самота і розлука зеднують ся разом в оден яскравий акорд: се ширше, ніж сирітство, самота без близьких і рідних, тут прилучаєть ся ще вічна — свіжа тема несчастливого кохання.

Як бачимо, поет знову звертаєть ся до давніх тем, тем поезій з петербурзького періоду. В важких умовах вязницї думка прибірає ті ж самі образи, як і ранійше, коли вона рвалась на Україну до рідного села, рідних людей: образи і постати посереднього періоду відходять на другий план, уступають перед тими знову викликаними посталями давніх творів.

Поезія сього часу „Чого ти ходиш на могилу?“ витримана в романтичних тонах. Кохання, сум по смерті милого, думки та надії на містичне побачення з милим („може пташкою прилине“) в душі народніх легенд, нарешті рослинна символіка (дівчина сажєє калину): се все перейнято романтикою тем кохання, як і ранійші баляди поета. Дуже цікавий тут паралелізм між почуттями закоханої дівчини та ростом калини: се знов таки нагадує виконання романтичних тем петербурзької доби.

Розлука і пуська: на таку тему написані — „Три шляхи“, „Рано в-ранці новобранці“ і „Не кидай матери! казали...“

Поезія „Три шляхи“ нагадує по настрою „Тече вода в синє море“: козак покинув близьких, помандрував далеко, не знайшов там на чужині своєї долі і сумує за рідними людьми. Кінець тієї поезії — „плаче козак — шляхи биті заросли тернами“ підходить до кінця пізнійшої поезії „а три шляхи широкіі терном заростають“; як бачимо закінчення вповні підходять одне до другого, розвиваючи той же самий образ. Спільна обоім поезіям і неясність, чому сами брати покинули рідних

на кого покинув
батька, неньку старенькую,
молоду дівчину?

та

на чужину з України
брати розійшли ся:
покинули стару матір,
той жінку покинув,
а той — сестру, а найменший
молоду дівчину.

Помічаємо близьке розроблення деталів в вичисленню, кого саме залишили козак і брати. Але чому пішли брати на чужину? В обоім поезіях се відходить на другий план, на сьому письменник детально

не зостаюється, для нього важливіше переживання суму і чужини.
Причина, чому саме покинув козак близьких —

пішов козак світ за очі:

або в пізнійшій поезії

на чужину з України
брати розійшли ся;

навіть без того натяку, який ми можемо знайти в ранішній поезії, що козак пішов на чужину шукати своєї долі. В пізнійшій поезії є різниця що до розроблення теми. Козак сумує на чужині і се підкреслено поетом в попередній поезії; чужина, сум, горе, нема повороту до рідної країни... і думка з відчаєм знову і знову звертаєть ся до покинутої вітчизни:

плаче козак — шляхи биті
заросли тернами.

Натомість в пізнійшій поезії підкреслено не сум тих братів, що пішли на чужину, не їх доля цікавить письменника, а доля тих, що залишили ся дома, покинуті тими братами. „Широкі шляхи“ які заросли тернами, се символ того, що нема повороту, символ безнадійности для тих, які залишили ся та дивлять ся на сі широкі шляхи. В цьому різниця між „Тече вода“ та „Три шляхи“: там сумує козак на далекій чужині, тут сумують та вмирають близькі, чекаючи з нудьгою тих, що пішли

не вертають ся три брати,
плаче стара мати,
плаче жінка з діточками
в нетопленій хаті.
Сестра плаче — йде шукати
братів на чужину,
а дівчину заручену
кладуть в домовину.

До теми про розлуку та сум на чужині прилучаєть ся в поезії „Три шляхи“ ще тема про пустку —

плаче жінка з діточками
в нетопленій хаті —

се тільки поверхово намічена тема, натяк, без дальшого розроблення в деталях. Повніше розроблена ся тема про пустку, руїну всіх надій та мрій в поезіях: „Рано вранці новобранці“ — в реальних тонах та

„Не кидай матери!“ — в ніжних інтимних тонах. Сі поезії неначе доповнюють одна одну, розвиваючи і поглиблюючи деталі. Особливе чарують м'які тони другої поезії. Повне єднання між людськими настроями і природою проведено тут, надзвичайною чутливістю. На всьому, що зв'язано так або інакше з коханою дівчиною, відбила ся її відсутність: садочок, барвінок, ставочок, гай, пташка, криниця все засумовало, зажурилось. Самий стилістичний зворот — скуплення закінчень: садочок, ставочок, барвіночок, стежечка, — підкреслює надзвичайно лагідний тон цієї поезії про п'єтсту і сум за коханою. Через те відступає на другий план згадка про долю тієї, що покинула близьких. Коли вона зараз „роскошує в палатах“ і може пережити там пізнійше печаль і відчай, то се дає можливість догадувати ся про її долю, але тільки догадувати ся, бо ясно се не висловлено. Чому? Поета цікавила не стільки сама доля дівчини, як сум та занепад всього по її уході. Відчуваємо натяк на красу і чари її, замилювання довкола неї, пишній розвіт надій молодого життя, радість довкола і потім загибель надій, сум матери і п'єтсту, як епілог всього.

Постать старих часів.

В цьому циклі є тільки одна поезія, присвячена старим часам, се „За байраком байрак“. Виконана вона в тонах історичної романтики. Опис події давніх часів вложено в уста сивого похилого козака, який встає вночі з могили і розповідає сумну пригоду, яка стала ся в давні часи. З третими півнями козак знов лягає в могилу; уносить з собою сумні спомини про булі часи.

Відношення до української історії в сій поезії критично суворе, як се було взагалі в поезіях доби українського побуту. Як відомо, живучи на Україні, познайомившись ближше з сьогочасним панством та його минулою історією і відношенням до селянства, Шевченко різко змінив своє відношення до української старшини часів гетьманщини і почав висловлювати ся про неї дуже суворо і різко, як про її політичну діяльність, так і соціальні погляди. Відомий гострий докір старшині за її відношення до Москви і Варшави в „Посланні до мертвих і живих“ з'являеть ся яскравим висловом сих нових поглядів поета, глибокого перелому в його світогляді. Се повний контраст до попереднього: оскільки там все було освітлено світлом, вся козаччина з її вчинками і надіями, остільки в сю добу критицизму поет не знаходить до сих гострих висловів і докорів тій давній старшині.

Настроєм доби критицизму перейнята і ся поезія „За байраком байрак“. Гетьман „запродав христія у ярмо“ і послав своїх козаків

проти посольства, примушувати до виконання гетьманського наказу. Могила сих козаків — проклята могила, їх і мертвих не приймає земля: се, як бачимо в звязку з народними переказами про великих грішників, яких і земля не приймає, яким нема покою і в могилі. Провина козаків нагадує відому народню пісню про Хмельницького з докором йому за його діяльність. Деталі неясні, чому товариство з 800 чоловік лягло „як шкло“ в однім місці, як „впились кровю брата“, але натомість вповні ясний рішучо-різкий осуд гетьмана та його помічників в братовбійчій політиці. Романтика народніх пісень сполучається з критичним відношенням до гетьманщини.

Переживання в'язниці.

Коли зібрати всі безпосередні вказівки на переживання поета, приходять ся признати, що поет неохоче і лише зрідка зостановляв на на своїх переживаннях в казематі. Автобіографічний матеріал виступає зрідка: вражіння арешту, київського сидження, примусової подорожи до Петербурга з провідником, щоденне життя в казематі, допити — се все лише зверху зацеплено в поезіях Шевченка. Він таїв ся з своїми стражданнями і не хотів на них докладнійше зостановляти ся в своїх поезіях — признаннях. В поезіях „Костомарову“ та „Не спало ся“ — маємо дрібні поверхові вказівки на побут поета в казематі, в иньших ми знаходимо лише загальні описи настрою, без конкретних деталей казематного побуту. Такі рядки

тепер же злої тії долі,
як Бога, ждати довелось
і жду її і виглядаю...

дають лише загальну характеристику, не входячи в деталі. Подробиці ми маємо такі

гостей зачинених своїх
сердешним чаем напували
і часових переміяли,
синемундирих часових...

та

не спало ся, а ніч, як море,...
(Хоч діялось не в осени,
так у неволі)...
Верчу ся, світу дожидаю...

як бачимо конкретних деталей дуже небагато в цих поезіях. Поет уникає конкретних вказівок і обмежує ся лише загальними рисами, як, наприклад

мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні...

або

і до решітки на вікні
привик я трохи, — і мені
не жаль було давно одбутих
давно похованих, забутих
моїх кровавих тяжких сльоз...

або

холоне серце, як згадаю,
що не в Україні поховають...

Се все сумні моменти, туги та знесилення, руїни надій та всіх мрій. В такі важкі хвилини ціле минуле життя встає перед духовними очима письменника, все пережите і напів забуте виявляєть ся яскраво, в своїй повноті. В такі моменти зводять ся підрахунок всьому минулому. Розумієть ся, такий підрахунок не завжди буває певний, умови життя, обставини моменту впливають на підрахунок, і дають перевагу, або бадьорому або сумному. І Шевченко мав підпасти таким впливам оточення і надати більшу вагу одній стороні свого минулого. Для біографа, який користуєть ся сими признаннями і споминами про минуле, важно знати, мимо об'єктивности підрахунку, в якому настрої згадував поет про минуле і який загальний характер се минуле приймало в сей момент таких поглядів на минуле.

Треба признати, що оцінка минулого у поета виїшла дуже сумною і в звязку з сим висловлюють ся думки і надії про будуче. Що чекає поета в будучому? Сумні спомини про минуле тісно сполучають ся з такими ж сумними думками про будуче. В минулому сумна доля, неволя, чужі люде, в будучому теж саме неволя, сльози, страждання серед чужих людей, разом повне зневіре в минулу працю, що вона нічого не лишить по собі, ніяких реальних наслідків, ніякого глибокого сліду. Аж двічі приходиться ся поетови згадувати про сю минулу працю, раз свою особисту, другий раз—працю гуртка. Висновки дуже погані, особиста праця поета не подишить „малого сліду“, ніхто не пригадає його, не помяне його працю, його розбиті надії, його мрії. Се відгомін сумних думок серед тих важких обставин, в яких опинив ся поет, повне зневіре в українське життя, в його будучі шляхи і придбання. В такий важкий момент казематного перебування зриваєть ся з вуст поета

крик відчаю, одинокий в поезії Шевченка: рівняючи минуле і казематну неволю, давню лиху долю і теперешню, він пише

тепер же злої тії долі,
як Бога, ждати довелось.
І жду її і виглядаю,
дурний свій розум проклинаю,
що дав ся дурням одурить
в калюжі волю утопить...

Се найбільш глибокий і голосний у Шевченка крик болю та відчаю, що вихопив ся в момент важких вражін та сумного перегляду всього минулого життя. Сей виклик можна поставити лише поруч з велично-песімістичною поезією „По над полем іде“, де виступає така велична постать смерті. Сумна покора перед величною владою переплітає ся з повною безнадійністю, важкими передчуттями будучини („По над полем“). Відрізняючись від сього, „В неволі тяжко“ робить підрахунок сьому минулому і підрахунок надзвичайно сумний, ще сумніший стане, коли прийняти вповні висловлені тут натаки на колишні відносини до знайомих та близьких, —

дурний свій розум проклинаю :

хто винен в нещастю поета, що його намовив

в калюжі волю утопить,

знапасти все життя? Ясна відповідь була б дуже бажана, вона вяснила б тодішню Шевченківську оцінку київських приятелів і київських відносин.

Глибокий сум розбитого життя, розбитих надій навіває покору перед неминучою долею. Один раз ся покора приймає в поезії вповні релігійний характер

то — воля Господа! Годіть,
смиріте ся, молітьсь Богу
і згадуйте один другого...

Другий раз се покора перед неминучою Смертю в образі косаря, який все зкошує, нікого не минаючи, нікого не слухаючи, на нікого не вважаючи

мужика й шинкаря,
сироту кобзаря...
не мина й царя...

Се покора перед неминучою важкою долею, але мимо того, що від таких очікувань „холоне серце“ поета, все ж таки власне особисте нещасте не затемнює від нього важкої долі вітчизни. Будуччина рідної України лякає поета не менш, ніж його власна лиха доля і, не вважаючи на власні важкі переживання, поет болить душею над долею народу і кличе також інших, своїх друзів, пеклуватись долею України. Порівняти

як Україну злії люде
присплять, лукаві...

та

свою Україну любить,
любить її.. во время люте,
в останню, тяжкую минуту
за неї Господа молить!..

сум за Україну разом з нагадуванням друзям про їх обовязки до рідної України.

Загальне, сум за Україну, витисняє з серця сум за власне розбите життя, бере гору, і одиниця, член суспільства, забуває своє індивідуальне горе перед катастрофою цілого рідного народу, перед стражданнями рідної країни.

ВАС. АЛЕШКО.

* *
*

Яка безмежна шир очам
Який йде рух на кілька гін.
Іду — й життя своє віддам
За царства дивовижних змін.

Мов в казці. Мов в країні мрій.
Життя — в руйнуючій огні.
Тут — з словом про минулі дні —
Я вже нікчемний і смішний.

Зливаю кроки в низку снів:
Ось мить — смієть ся смерть мені.
Ось мить — я лицарь на коні
Ще рух — і стану в сяйво днів.

Яка безмежна даль очам.
Який бадьорий, грізний дзвін.
Життя я покладу десь там,
А тут... пройти-б ще кілька гін.

НАТ. РОМАНОВИЧ - ТКАЧЕНКО.

За водою.

Третя частина трільогії

„Мандрівниця“ *).

I.

Висока, струнка, ще зелена тополя перед вікном... за нею синє, чисте, тропечки холодне небо. Як і воно, непорушна пишна тополя; тихо стоїть наче прислухаєть ся, наче чекає напружено — чи не надходить вітер холодний осінній, чи не насувають ся хмари важкі, чи не збираєть ся шумливий настирливий осінній дощ.

Але ні! Тихо, погідно, ясно поки що. Небо голубіє, сонце ллє теплі проміння і тополя все спокійно непорушно височіє; іноді там безшумно, непомітно злетить пожовкле листє.

Сонце...

Але його не бачить тополя, як не бачить його й Надя, що стоїть в кімнаті біля вікна й дивить ся на зелену тополю. До півночі звернена ся кімната з двома вікнами; до півночі звернені тополі зелені, що перед вікнами.

Сонце ніколи не голубить їх, не посилає крізь мережево ніжного листя проміннів своїх у вікна.

„Дарма“, думає часом Надя. „Можна й так жити“. Добре, що можна й так жити. А кімната тут в подвір'ю, холодному й сірому як льох, дешево коштує і тут, тільки тут і можна прожити на ті „заробітки“, які мають ся.

Та зараз не про „заробітки“ і, не про „дешево“ думає Надя стоячи біля вікна. Тоненька, змарніла, суворо-скромна в темно-сірій сукні, з гладко-зачесаним і низько над шиєю зашпиленим волоссям — вона очі в блакить небесну втопила, наче чогось там шукаючи.

Встала од столу, від праці на хвильку спочити і задумала ся.

Ясно, небо голубіє... та листячко жовкне проте й опадає. Настає осінь життя... а де ж літо? мабуть не було його зовсім.

*) Перша й друга частина трільогії друкували ся в Л.-Н.-Вістнику за 1913 і 1914 рік.

Тільки весна... золоті дні юности з надіями, мріями... і зникли на віки вони.

Як жити, як виховувати дитину, коли на світі все не так, як вона мріяла? Як вести дитину в чарівний світ краси, любови, справедливости, коли його, того світу нема, нема?!

А так, щоб тільки жити, їсти, пити, дихати повітрям і вмерати залишаючи старий світ незмінним, не збудувавши на ньому свого храму... о, так не варто жити!

А живе ж... живе, цілою істотою поринувши в бажання чорних очок, в вимоги маленького сотворіння і метою своєю ставить, аби маленькій дитині все добре було.

Але ж се не цілий світ... і як зробити, щоб цілому світові добре було... щоб не було безконечних жертв, марних змагань, марних страждань... як зробити, щоб любов панувала в відносинах людських, щоб одну боротьбу знали люди, спільну боротьбу з силами природи і ніякої іншої.

А то — „homo homini lupus est“.

Як повернула ся до дому з-за кордону, виразно се побачила, відчула.

Чекала після революції свята душ людських, обеднання, перемоги справедливости, перемоги духу людського. А побачила перемогу грубої сили, панування звірячих інстинктів... горе і страждання... безпросвітне страждання...

Так само, як і раніше, працювали цілий день світу не бачучи слабійші люде. А сильніші жили в палацах серед розкоші і лінощів. Так само на улицах голодні діти мерзли і тут же в каретах інші діти в шовках та оксамитах... Часом хотіло ся Наді стати на улиці і закричати, щоб всіх людей зупинити... щоб всі отямилась і порадились, як жити, щоб всім гарно було. Але... залізний закон життя: відчувала, що її бажання безглузде і всі сили вкладала, щоб було гарно одному маленькому сотворіннячку, яке своїми очками, своїми пухкими рученятами, міцно тримало її на сім світі.

— Мамо... маму-сю... — тягне за сукню маленька ручка.

Бере Надя на руки дитину.

— Надокучило вже з ляльками? вже до мами? — Смієть ся Надя, цілує, пригортає дитину.

— Он небо... — простягає Віра ручки до вікна. — А ось листе, дерево... і, листе падає з дерева, бач, мамусю?

— Бачу, бачу, любесенька. А ось бачу в тебе коски розплілись. Давай заплету.

Сильний дзвінок розляг ся і Надя здригнула ся.

„Хто, хто мене питає?“ Надя прислухаєть ся. Випустила недоплетену коску Віри і напружено дивить ся на двері.

Як давно вже до неї ніхто не приходив... До Костя ще іноді Микола заїде, а до неї — ніхто. Та й хто прийшов би? Всіх своїх, хто повернув ся з-за кордону, десь вихор бурхливого життя розвіяв. Ганнуся, Катря, Ольга, Маруся пливли десь морем бурхливим. Павле, Остап, Омельченко й інші теж загубили ся десь між шумливими хвилями. А в неї праця з ранку до вечора: то урок, то переписка, переклад, шитво, а головне — Віра, Віра, яка кожду хвилину життя її наповняє собою.

— Катре! се ти? — побачила знайому струнку постать, ніжний профіль, золотисте волоссе, і кинула ся на зустріч.

— Не чекала? чого така здивована? невже не думала ніколи вже мене побачити?

Катря обняла Надю і поцілувала.

Надя дивила ся на неї і хитала головою:

— Не шануєш ти себе, Катре, зовсім не шануєш...

„Така змарніла... тільки очі сині мов скроплені росю васильки блищать... така безмірно люба й рідна Катря... як і ранійш проста й скромна, вся в чорному... тільки золоті шовкові пасма кучерів слявом обрамовують ніжне лице“.

— А ти себе шануєш? — подивила ся б в зеркало на себе... Ех ти!

— Ну я... мені вже осінь настає... волосе сивіє... А тобі ще тільки жити... працювати, кохати...

— Тільки не кохати, мое серце... сього в моїй програмі нема...

— А в тебе є програма життя твого? Ну сїдай, Катрюсю! Дай канелюх, я покладу.

Сіли на софі, біля стіни.

— Яка велика кімната... Чия вона?

— У нас одна тільки кімната, Катрюсю... і вона всім нам належить. Ось куток Віри, її ліжко, шафчик; там коло вікна стіл і софа для Костя. Се моя софа, а стіл мій посередині.

— Тобі так зручно?

— Мені? Мені все зручно... І Вірі так добре...

Віра все сиділа на тому місці, де мама її коску почала плести. Дивила ся чорнява певновида румяна дівчинка великими чорними очима на чужу „тьотю“, для якої мама залишила її.

— Се та маленька Віруся, що ще й говорити не вміла там, за кордоном, — всміхнула ся дитині Катря. — Ну йди до мене, йди — прєстягла до неї руку.

Але дівчинка прибігла до мами, вилізла на коліна й сховала голову в мами на плечі.

— Вона в нас нікого не бачить, ніхто не ходить до нас...

— Зовсім ніхто? А як же ви так живете? Скільки я за сей час людей бачила...

— Ти ж морем бурхливим пливла, Катрусю! Я чула про тебе иноді. І кажу ж: хотіла б бути такою як ти. Та не така я... от ти мені кілька разів писала з в'язниці: „працюй, говори промови, організууй, зєднайся з тими, хто підготовляє нову революцію, і в разі небезпеки — не бійся за долю дитини. Товариші напевне доглядатимуть твою дитину“. А я навіть часу не могла знайти в себе, щоб віддати ся якій організаційній праці... Тай потім жите не тягне мене до себе. Я зупинила ся в стоячій загоці й дивлю ся з неї в море бурхливе...

— І співаю до нього пісні... Так, Надю?

Катря поцілувала Надю, бліді щоки якої оживив румянець.

Надя пригорнула до себе Віру, що тихо сиділа у неї на колінах.

— Бач, нічого я не можу такого робити, до чого рвала ся в юности, бо нема віри, що щось дасть людям праця моя. Безодня страждань людських так гнітить мене, паралізує усі пориви. Скільки поривів, праці, жертв, скільки віри було отсе у людства останніми часами! Скільки грандіозних думок і вчинків для загального блага — і де ж те благо? В сути: homo homini lupus est і більше нічого нема на світі. Часом заявляєть ся думка: краще не жити на світі, піти з нього і дитину з собою забрати.

— Надю, Надю! Тобі треба людей, життя, руху, тоді б ти відчула, що не все на світі страждання й що можна з ним боротись.

— Ні, Катре, мені нічого такого не треба: ні людей, ні життя, ні руху... Маю свої обовязки і буде з мене.

Надя раптом замовкла; сувора зморшка зявила ся на чолі. Задумано дивили ся очі десь в далечинь, наче крізь стіни все-світ бачили.

Катря засмученими очима стежила за нею.

„Так може говорити людина дуже нещасна, яка має тільки „обовязки“... яка набірає тих обовязків по над силу на свої плечі і яку вони душать... людина, що ніколи не бачить сонця життя“...

Обвела задумано очима по хаті.

„Але хіба вона нещасна з Костем? Ось так спільно всі в одній хаті живуть наче всі троє з дитиною одне гармонійне утворюють... „Наче“... отож власне тільки „наче“, бо нема души

в сьому гнізді. Та й Надя мабуть ні в якому не сиділа б з радістю, а особливо в такому, яке зліплене з самих обов'язків“.

Задумані обое сиділи.

— Чом ти не приходила, Катре?

— Ніколи було. Закрутила ся я в праці, їздила весь час, потім сиділа у вязниці досить довго. Тоді й писала тобі.

— Бач, тільки тоді згадувала про мене?

— Ех, Надю! Як би ти знала як праця захоплює, така праця, якій віддаєш ся цілою істотою! — Катря встала і очі їй заблищали. — Говориш, працюєш і бачиш: прокидаєть ся людина, починає права свої розуміти, свої потреби... будить ся душа людська, рветь ся до світла. Нічого тоді не існує на світі, ніякого особистого життя.

— А ти Остапа не зустрічала?

— Ні... себ-то кілька разів зустрічала... бач, я тепер все більше на провінції працюю... мало тут і буваю.

— І тепер не лишиш ся?

— Не знаю... де буде більше праці... О, се чути, що господарь йде, — хитнула вона головою на двері, в які хтось всовував ключ.

Високий, стрункий, трохи змарнілий Кость і за ним низький, присадкуватий, трохи поповнілий Микола.

— Два Аякси... помітаєш, як колись давно ми їх називали? — шепнула Катря Наді.

— Кого ми бачимо? — гукав Микола, в той час як Кость мовчки стискав Катрі руку. — Невловиму і недосягну Ундину, як казав недавно про вас Павло.

— Ваш теж досить невловимий метеор Павло? Де він тепер?

— Тепер він на хуторі, недавно був тут, а ще раніше сидів у вязниці.

Микола сів поруч Катрі; Кость взяв дитину на руки і підійшов з нею до вікна.

— Про вязницю я знаю... А так взагалі — як він?

— Ось приїде певне незабаром, самі побачите... Остапа може хочете побачити? я з ним часто бачусь. А отсе він мав сюди прийти за мною.

— Всіх хочу. Та всіх не побачу. Маруся... — Катря зітхнула й замовкла.

— Що Маруся? де вона? — схвильовано спитала Надя.

— Хиба ви не знаєте? — здивовано подивила ся Катря.

— Давно вже ми нічого не чули про неї...

— Вона на каторзі...

Надя здригнула ся. Ніжна, прекрасна, мовчазна, благородна Маруся...

Мовчали всі. Тільки Віра щось татови тихенько щебетала.

— Там хтось стукає, — раптом підвела ся Надя.

— Остап певне, — муркнув Микола й знов замислив ся.

Катря чекаюче дивила ся на двері. Може Остап... давно його не бачила, але не такий час тепер був... Навіть кілька разів уникати доводило ся... Хіба був час у неї для чого небудь, окрім праці? хіба думки й почуття її належали чому-небудь, окрім праці? Та й хіба можна, було, щоб Остап ближче довідав ся про її працю, щоб дізнав ся, що вона для його народу працює, що се тепер її нарід. Тепер, після років думання, спостереження, після знайомства з Галичиною, після відродження нації тут на Україні...

— Драстуйте! — м'який тихий голос. Бліде змарніле втомлене обличчя; тільки очі карі енергією осяють його. Остап підійшов до Катрі і здивовано зуляинив ся.

— Звідкіля ви? з якого світу?

— А ви з якого?

Се якесь чудо принесло сьогодні Остапа! — сміхнула ся Надя. — Ніколи вас не видно.

— Та ніколи все: і лекції і всяка иньша праця... А отсе зустрів був Миколу, каже „зайди“. Зайду, думаю, та й новину одну розповім.

— Новину? яку? — зацікавив ся Микола.

— Та не дуже таку веселу...

— У нас тепер веселого мало...

Остап сів на стільці біля софи.

Кинув коротенький погляд на Катрю й зітхнув.

— А се особливо невесела: Монах — провокатор.

— Монах? — збентежено й здивовано спитала Катря. — Се не можливо!

— Монах, в якого такі лагідні, добрі очі... — сумно сказала Надя.

— Д-да... діла на світі такі, що й очі не помагають, — муркнув Микола.

— Ні, се треба перевірити... Монах — чудовий партійний робітник, енергічний організатор, безмежно відданий своїй справі, Монах-провокатор?

Румяна від схвильовання, з палючими очима Катря заходила по кімнаті.

— Монах... скільки з сим іменем звязано гарного... скільки років праці й віри. І тепер, коли всі вже виїхали звідти до дому, він лишився на своєму місці, завідує кольпортажем, їздить, без огляду на втому, без огляду на те, що се ж одноманітна чорна робота...

— І одночасно з двох боків бере гроші, — докінчив Микола. — Знаєте й недавно ще він був у мене, він часто до мене заїздив. Так аж обидно тепер: кого я витав, приязно розмовляю...

— Ні, се треба розслідувати! Може се помилка... Скільки таких помилок трапляється, — хвилювала ся Катря.

— Трапляється, але се вже розслідувано й певне; інакше я не казав би... — озвав ся похмуро Остап. — Як хочете, я вам всі докази розповім, всю сю історію...

— Добре, як буду йти звідси, підем разом, розкажете мені. Але, але, боюсь, що се все так... Я згадала зараз, що анальогічний випадок вже був і що тепер все можливо на світі...

— Анальогічних випадків надзвичайно багато на світі стало, — вмшав ся Кость, приєдаючи до гурту й віддаючи Віру Наді.

— Так, але випадок в близьких нам сферах, який близько нас торкається, бо ми бачили сю людину... Та невже ви не знаєте? не читали?

— Ні, не знаємо!

— Про кого говориш!

— Де ж ви живете, що нічого не знаєте, не читаете? Та се ж голосна справа! Се ж той прекрасний, величній, майже святий художник, отой есеровський папа...

— Апостолов! — скрикнула Надя. — Не вірю, не вірю.

Встав в пам'яті квітневий вечір, сад, будинок в глибині його, малюнки прекрасні... І величня постать сріблородого апостола; добрі очі, м'який голос оксамитовий...

І знов встав в уяві осінній вечір перед виїздом з-за кордону, де всі були зібрані, і він, втомлений, добрий, захоплений.

— Трудно вірити... — сумно сказала Катря, — але се так. І як ви прогавили газети, де всі відомости були?

— Ми російських газет не читаємо регулярно, — обізвали ся одночасно Кость, Надя й Остап.

— А ви, Миколо? невже й ви не читаете?

— Я читаю, але сю звістку справді прогавив...

— Пам'ятаєш, Надю, отой вечір, коли він був перед виїздом у Ганнусі? Тоді у-перше я його бачила. Як пророк він був... а його оповідання про жите своє...

— А його малюнки прекрасні! — зітхнула Надя. — Невже такий артист може бути нечесною людиною?

— Як бачимо, може, — пробурмотів Остап.

— І сі всі оповідання перед нами — се була комедія... А як, здавало ся щиро, як чуло говорив. Я й холонокровна, а захопив він мене.

— От ж бо ви, жінки, захоплюєтесь чулим словом, пророчим виглядом вставив своє Микола.

Не самі жінки... А й чоловіки гуртували ся коло нього, — заступила ся Надя. Як се тяжко, втрата такої людини...

— Еге. Він як павук обплітав сіткою людей, привертав серця їх до себе й до справи і потім зраджував їх. Кількох жінок так привертнув до себе, що стали його жінками. Потім кидав їх з дітьми... Пиячив, пропиваючи гроші, довірені йому. Пяниця, роспусник, провокатор — він, той, який так молитовно накидав ескіз з нас — мене, тебе, Наді, й Ганнусі, так зворушливо приказуючи: „революціонерки“.

— Годі вже, Катре! Він у душу нам вліз, і потім обплював сю душу... Але годі! — попрохала Надя схвильовано. — Годі розятрювати рану...

Бліда, стиснула уста й одійшла до вікна.

„Так, так, Надю! сі образи, сей біль треба глибоко в душі сховати й мовчати... а може не мовчати, а кричати... Та не вміє кричати... вміє тільки співати...“

— Такі то діла... — обізвав ся Микола.

— Еге, тепер діла... тепер таке щось переплутало ся на світі... як стогнати й дозволяти болу в серці оселяти ся, то краще вмерти! Треба мовчки працювати й невпинно йти своїм шляхом, — задумано мовила Катря, мимохіть глянувши на Остапа.

— Без віри в людей, без довіря до своїх товаришів, — вихопило ся в Наді. — Як тяжко, тяжко жити на світі...

Повернула ся до всіх лицем: бліда, очі горять, пальці, сціплені.

— Так... машинально мовив Кость, — се новини препогані. Та й взагалі на світі все надзвичайно препогане.

Ніхто не обізвав ся. Мовчанне важке, болуче наповнило кімнату.

Що говорити й для чого говорити? Що можна додати до того, що жите дає що дня їм по повороті з чужини! до того,

що день у день газети приносять, до того, що д'ється у них перед очима! Одним провокатором більше... більше одною зневірою... Що можна сказати?...

Важке, болюче, гнітуче мовчання розплило ся по кімнаті, полонило її цілу, запанувало в ній.

Тільки Віра, якій надокучило спокійно сидіти, весело сміючись і підскакуючи перебігає од вікна до канапи:

— Тепер до мами...

— А тепер до тата...

— Знов до мами...

II.

Тихо. Як тихо й сумно, як Віри нема в хаті!

Надя сидить біля свого столу. На паперах лежить сукня дитяча і вона шие. Шие й думає. Чомусь як Віри немає біля неї, вона все думає.

Зараз так хочеть ся скинути з столу шитво, взяти оливець; здаєть ся так і поллють ся ті співи, що глибоко в душі брешуть і рвуть ся з грудей.

Не можна! треба кінчати сукенку. І кінчатиме її.

Надя навчила ся сповняти свої обовязки. Треба хазяйнувати, щоб лад був; хазяйнує... треба працювати на хліб, щоб було що їсти? працює... треба давати Костеві цілувати себе, щоб йому добре було? дає. Влило ся в якусь випадкову форму жите її і так замерло в ній. Дитина так зробила, що замерло. І тільки дитину без сього „треба“ голубить, доглядає, викохує... та ще часом похапцем, ніби потай від самої себе, таки щось запише.

Задумала ся Надя. Шитво впало з рук і з столу.

Лист. На столі під шитвом був. Се той, що ранком одержала... від Галі й Богдана... власне від Богдана, бо Галя тільки „ділує“. Взяла його в руки. Такі гарні, рівні рядки...

Читала ж уже сей лист... на що він? треба заховати...

Надя схилила ся, підняла шитво, поклала собі на коліна. А лист чомусь все тримає в руках.

„Товаришко, Надю, драстуйте! як живете“?..

Надя пробігає очима лист.

„Настрій так собі“... — повторює вона голосно. „Щось по вашім від'їзді, від'їзді вас всіх, розумієть ся, у нас сумно, мовчазно. А у мене особисто — гумор як у присуженого до шибениці. Тягне туди, до вас... на Україну... Часами здаєть ся, що

божеволію... боюсь, що се є „стара історія, яка все вічно нова?... Але — менше з тим... чого там божеволіти на старости літ“...

„Божеволіти на старости літ“... тихо повторила Надя. — І яка се „стара історія, яка все вічно нова?“. Про що він говорить, сей чудний, привабливий юнак? Таки „юнак“, хоч і пише „на старости літ“.

Висока тонка, юнацька постать встала в її уяві. Темно-золотисті кучері над високим чистим білим чолом... сіро-сині очі глибокі... голос як музика.

„Тягне туди, до вас“... каже сей голос, і наче злегка усміхають ся її червоні свіжі уста.

Яка дурниця! Які фантазії! пху! — розсердила ся на себе Надя; кинула лист в стіл і похапцем взяла ся за голку.

Зосередковано, уважливо стежить за голкою. Думки свої гуртує коло своїх щоденних справ. Ще багато діла сьогодні в неї. До обіда без перестанку шити; по обіді кінчати переклад, щоб завтра занести в редакцію; у вечорі о 7-й ходить в редакцію на коректу, аж до одинадцятої, через день туди ходить... сьогодні дома, мусить неодмінно переклад кінчити. Так одна праця надходить по одній, так пливе жите як раз на завжди закручена машина. І їй так добре... Їй все добре, коли Вірі й Костеві добре. Не може так, щоб тим, з ким живе, було недобре...

От тільки гарно було б, щоб мала свій малесенький куточок, але окремих, зовсім *свій*. Щоб могла часом двері за собою замкнути і побути тільки з собою. Се особливо у вечорі гарно б; коли вже скінчене все, все, чого вимагає нинішній день, піти в свій куточок, замкнути за собою двері і бути самій, самій. Тоді б можна було уникнути важкого мовчання у двох з Костем (особливо в ті вечори, коли не в редакції вона); можна було б уникнути поцілунків, що з'являють ся лише відгомоном минулого і соромом і болем серце сповняють...

Знов замислила ся Надя.

Ах, як тихо навкруги — і думки тоді „різні неспокійні“ „бунтівничі“ налітають. Тихо як у вязниці... Що се, якийсь гомін?

Мов від пориву вітру шумливо відчиняють ся двері і перед здивованою Надею — Ганнуса.

— Що се у вас всі двері відчинені? Драстуйте! Не сподівали ся?

— Не сподівала ся, Ганнусю! — поцілувала її Надя. — Сідайте. Я зараз зачиню двері; се мабуть Мотря виходючи з Вірою забула зачинити.

Ганнуся не сідала. Змарніла, бліда, але жива, рухлива ходила по хаті, роздивлялася ся.

— Се ваш стіл, Надю? — зупинила ся вона біля вікна.

— Ні, се Костів. Мій ось серед хати.

— Невже? А я думала се з лекціями й книгами неодмінно ваш...

— Ні, Ганнусю, помилили ся... мій ось з шитвом...

— І з паперами, які зрадливо виглядають з під шитва... Ні. Надю, я певна була, що ви на університеті... як же се так?

— Неможливо мені... треба заробляти, з дитиною бути... ну словом ніколи.

— Шкода!

— А ви, як Ганнуся? Кажіть.

— Ет, часом з квасом, порою з водою... Всякого бувало.

— Вас у купі з Павлом забрали?

— Еге, ми в одній справі, в аграрній, — почервоніла Ганнуся. — Його ще ранійше випустили і він виїхав на хутір... може скоро буде.

— Ви про Марусю чули?

Ганнуся зсунула брови.

— Так. Чула. Шкода людини.

І мовчки заходила по хаті.

— Ну як же все там у вас, Ганнусю?

— Та що, все? Отсе ж з вязниці недавно. То ще нічого не роблю. На університет записала ся. А отсе „крамничку“ свою одкриваємо, як каже Павло. Вже й вивіску ухвалили: „Наше Слово“.

— Знов „Наше Слово“?

— Знов. Се вже по традиції і се гарно.

— А де і що ваш Михайло? — раптом згадала Надя.

— Мій Михайло? Де ж йому бути? На волі, розуміть ся, вчить ся як паїнька, розуміть ся, і сидить тихо, розуміть ся...

— „Свого Слова“ не готуєть ся виголошувати?

— Ні. „Буде з мене каже й закордону“... Так ось, почнемо газету й закипить робота. Може таки зберуть ся бурлаки до одної хати. Знаєте, зустріла Панаса. Запрошую його: „приходьте, працюватимемо“. Де там: „іспити незабаром, анатомія те й се... Ні хвилинки вільної“... Та й ноги на плечі й швидче навітки. А де Омельченко? Хоч би його приєднати...

— Мала надія: малює.

— Ну й люди! У одного анатомія, у другого пензлі, у третього ще якась болячка..

— А ви, Ганнуся, така сама невтомна завзята.

Але Ганнусю сіла вже на софу, заплющила очі й похитала головою.

— Се тільки так здаєть ся. Єсть і в мені якась втома, є зневіре, часом розпука. Але якийсь голос в душі моїй кличе: „Треба робить, робить. Та й часом гарно човен свій проти хвиль ставити, бороти ся з ними“...

Втомлено замовкла. Млява й невесела стала враз. Смукотой, який ліг на обличчя ще за кордоном після виїзду Павла, наче й досі зберіг ся. Й уста були сліплені. Коли всміхала ся, то тільки очі веселяшали, а уста лишили ся сціпленими.

— Мамо, мамо! — чути голосок за дверима. Віра, за нею Кость і Мотря.

Віра бере за руку Костя, веде до Наді.

— Мамо! Ось тато... — тата зустріла. — І тягне їх до купи.

— Драстуйте, — простягає Костеві руку Ганнуся у відповідь на його привіт.

— Отся мала не дає й подивити ся на вас.

— Я мамина дівчинка й татова... мамина й татова, — тягне обох до купи весела дівчинка, обплітаючи ший обох по черзі ручками.

— На мене що ж дивити ся? от на кого треба дивити ся, — вказала Ганнуся на Віру, яка сяла від радості, що зєднала тата й маму, які вічно заняті й вічно кожний окремо.

— Ну, що ж Костю, як живете? Ось бачу, до університету вступили? як же се так? І не посилали Надю записати і розвідати як там і що?

— Ні, не посилав, — всміхнув ся Кость.

— Поступ значить... в люди виходимо, правда?

— З університету та до дому... та ще на урок... наче не чуєчи її насмішки провадив Кость.

— Тільки всього? мало.

— Ну що ж мало? а куди ж ще йти? Як не можна вже зразу все осягти, що треба, то куди і на що йти?

— Все або нічого?

— Все або нічого... — злегка усміхнув ся у відповідь Кость. А поки що складаю іспити. Та живеш отак без надій...

— Як же можна? жити з Надією і одночасово без надій? — пожартувала Ганнуся.

— Ех, все на світі ні до чого... — махнув рукою Кость.

Віра уже увільнила тата й маму з своїх обіймів. Кость по своїй улюбленій звичці заходив по кімнаті. Надя взяла шитво й швиденько шила не піднімаючи голови.

— А про мого ворога, Миколу, що чути? — раптом згадала Ганнуся. — От жартувала „ворог“ та „ворог“, а тепер справді ворогами стали, принципіяльними.

— Микола працє: і між робітниками — там же у них якась „Спілка“ ес-деківська утворилась — і в хемічному кабінеті.

— Значить: кесарево кесареви, Боже Богови. А у нього неблагополучно, в його таборі... Монах..

— Ви знаєте? — в один голос скрикнули Надя і Кость.

— Ще б пак... в вязниці та щоб не знати!

— Взагалі у нього неблагополучно... — озвала ся Надя. — Газети ж тут він не може видавати, „рух“ трохи припинений і лишив ся він сам з своїми теоріями та з парою однодумців, яким теж крила підтято.

— Так тепер у всіх.. крила підтято.. потюмили ся.. знесли ся переможені, — муркнув Кость.

— А все летіти хочеть ся... все хочеть ся рухати ся... — задумано одповіла Ганнуся.

Розляг ся дзвінок і всі здригнули ся.

Нетерпляче дивили ся на двері.

Увійшов Михайло. Мав той „европейський“ вигляд, який засвоїв собі в Галичині. Комірці, манішка, елегантна краватка й таке ж убранне; ще й вуса підкручені до гори.

— Добридень! Ти тут, Ганнуся? А я тебе шукаю...

— Мене шукаеш? Се щось нове... Ніколи не шукав раніше, а тепер шукаеш...

— Раніше все були разом.. а тепер, як ти більш півроку просиділа в вязниці, я дуже скучив за тобою, Ганнуся.

— Чи чули таке диво? — засміяла ся Ганнуся. — Михайло за мною скучив.

— А ти певне не нудила ся в вязниці і не сумувала без мене? може там краще навіть було, ніж тепер дома?

— Може... — згадково всміхаючись мовила Ганнуся, але якась тїнь лягла на обличі.

— Ну, Михайле, як проживаєте, що поробляєте?

— Та отсе складаю все іспити... вчу ся... хочу догоняти жите... Чи не знаєте ви, де Павло Шеремет зараз? тут?

— Ні, він на хутір виїхав.

Зачувши „Павло Шеремет“ Ганнуся нервово здригнула ся. Не почервоніла, не зблідла... лиш тїнь сіра, важка застелила привабне обличє; зсунуті брові, сціплені уста вираз болю йому надали.

— Значить агрономія вас захопила? — після хвили важкого мовчання запитала Надя.

— Хто його знає, що мене захопило. Кажу ж вам, що спішу догоняти жите. Ось кінчу, буду українським агрономом... Треба нам свою інтелігенцію утворювать...

— Ну, я піду вже! — раптом сказала Ганнуся. — Щось я втомилася... треба після в'язниці одпочити. Приходьте коли, Надю, і ви, Костю. Хоч вас треба мабуть силою привести.

— Еге, приходьте, — попрохав і Михайло, беручись за капелюх. Надя прощаючись подивилася на Ганнусю в лице.

Ні, се не та Ганнуся, що колись була. Не та що весело й безжурно заряджувала „цвіточним складом“, де була голова конспіративна квартира. Не та, що в перший період життя свого за кордоном бодьоро, весело, захоплено керувала всім... Задума і смуток лягли на обличчя. Наче виросла, споважніла... наче якесь складне неминуче питання поставило перед нею жите і вона напружено вирішає.

— Ти ще не лягаєш спати? — Кость погасив свічку на своєму столі і почав роздягати ся,

— Я ще не скінчила, — не піднімаючи очей від роботи одповіла Надя.

— Пізно вже... пора б спати... лампа заважає — пробурмотів Кость, загортаючись в ковдру й повертаючись обличчям до стіни.

Після „конституції“, за поміччю якої регулювали вони своє спільне жите, в одній кімнаті, кожен з них мав право сидіти з огнем скільки треба. І Надя, коли їй доводило ся лягати раніше Костя, ніколи не нарікала, що світло заважає.

Нічого не відповідаючи вона заставила лампу книгою і пильно писала далі.

Лампа освітлює тільки стіл, де Надя пише. А далі в хаті — півсутінки оповивають ліжку, на якому дитина спить, притулене до Надіного ліжка. Наче спить, тінню оповита полиця з книгами; спить тишою вколисана, сутінками оповита кімната ціла.

Лише серед хати на столику блимає лампа від зеленим абажуром; і швидко-швидко бігає перо на папері. Надя дописує останню сторінку перекладу.

Кінчила. Підняла голову, одклала перо.

Може вже спати б...

А рука висовує шухлядку столу й витягає зшиток.

„Треба лягати... пізно... вставати доводить ся рано і така втома“.

А рука береть ся за перо. Поволі розкриваєть ся душа і дле свої пісні, які глибоко сховані були під турботами дня.

Думки про жите свое, образи минулого... Василь.. з його смертю хрест поставила над своїм особистим житем, своїм щастем. Через неї він вмер і взяв в могилу її щасте. Бо хіба може бути щасливою, коли від її зради вмер той, кого в юности ніжно кохала? Але через що ж зрада, коли кохала? Значить, се нове коханне сильнійше було за коханне до Василя. І мабуть вона безмірно кохає Костя, коли зрадила Василеві і пережила смерть його...

Мабуть...

Чому ж їй не гарно, не радісно з ним? Чи може через його деспотичну вдачу? через те, що нема в нього ні крихотки уваги до неї, нема відповіді на ніжність її? Може тому, що у нього окремий свій світ, у неї свій, що нема у них ні одної спільної думки, ні одного однакового бажання?

Але що ж що не радісно? хіба сього конче треба? Єсть же в неї велика любов до Костя... Для нього ж вона зрадила; в імя любови до нього другому жите зруйнувала... значить любов е. Тільки пригнічена так була вона смертю Василя, що й радість втратила. А ся радість прийде, прийде. Треба чекати її, творити її..

Надя оглянула кімнату; зупинила погляд на Костеві, на Вірі. І взяла ся за перо.

Душа співає... Наче легкі хмарки в синім небі, летять думки; їх важкі чорні хмари здоганяють. Ось-ось застелять вони усе ясне блакитне небо, ось-ось сірість і холод посіють навкруги. Душно, важко дихати, а серце від холоду тремтить. І раптом промінь сонця.

Надя в захопленню накидає рядок за рядком.

Деє е сонце... всміхаєть ся ласкаво, проміннями гарячими оповиває. І на хвилинку легше дихаєть ся.

Потім раптом встала, погасила огонь, підійшла до дитячого ліжка. Поділувала Віру.

— Мое серденько, моя дитинонько... — шептала вона.

Кость поворушив ся...

— Надю! ти лягаєш? сядь на хвилинку біля мене.

Ніжність закликає в його голосі. В день його голос не такий був: холодний, почасти різкий, якийсь ворожий при кожній незгоді з ним. Спокійна ніч, яка шла на зміну метушливому,

повному турбот дню, примиреність йому приносила з сим світом, на якому „доводило ся не тільки жити, а ще й працю ати на те, щоб жити та взагалі то те, то инше робити“.

— Зараз.

Надя схвильована підіймаєть ся від дитячого ліжка; йде до Костя. Сідає біля його, кладе руку на чоло, мов дитину гладить по голові.

Як би так приголубив її, щоб на душі легче стало... як би так розумів її завжди... як би так, щоб обое були „одна душа“.

— Хочу, щоб Надя приголубила — ніжно каже їй Кость. Він який немає для неї цілий день ніжного слова, слова поради.

Гладить його голову, пригортає до себе як дитину.

Як би такий був увесь час з нею... як би не був такий нетерпимий, замкнутий, холодний, іронічний... Йому погано на світі жити, знає вона... на світі все не так, як він хоче... він не може ніяк до життя пристосувати ся... Але хіба не міг би більше ніжності до неї мати в щоденному життю?.. Хіба не міг би розділяти з нею клопоти, вихованне дитин ... ділити горе і радість... А то горе окремо кожен переживає, а радости й нема...

Надя зітхнула.

— Ну, я вже йду спати... — поцілувала вона Костя в голову.

— Ти ж мене любиш, Надю?

Та, розумієть ся, вона любить... Як хоче, щоб йому гарно було, щоб почував себе гарно... все готова для того робити...

— Люблю, Костю...

І встала, одійшла. Почала роздягати ся. Ще раз поцілувала дитину й лягла.

Тихо. Цілком заснула вже кімната, велика, ціла оповита темрявою. Спить дитина; збирають ся заснути кожний в своему кутку її батько й мати, яких вона так широ зеднує до купи.

Надя не може заснути; самота обхоплює її душу; здаєть ся, наче хтось вистукує їй в скронях:

...„А все-таки ти сама... самітна“...

Ворушить ся, злегка зітхає.

— Надю! ти не спиш?

— Ні.

— Надю, можна до тебе?

Хвилинка мовчання напруженого, таємничого.

— Можна.

Може ж вона не така вже самітна... вона ж не одна... Як би так злити свою душу з рідною, близькою душею.

В захопленню пестила голову Костя, пригортала до грудей.
Вона ж не одна...

Поринути так в подлунках, в пестошах, злити ся цілою
істотою... Відчувати ніжність, турботу... близькість...

Безпросвітня темрява в кімнаті; вже всі огні напроти згасли.

Надя лежить непорушно, дивить ся в тьму безпросвітню;
холодна роспука обхоплює душу.

„А все-таки вона одна, самотна“.

III.

— Ну, як ваша „крамничка?“ — Павло змарнілий і споваж-
нілий, але усміхнений в своїй синій чумарці й вишиваній со-
рочці стояв на порозі чистенької, причепуреної Ганнусиної
кімнати.

Заглядають гильки зелено-жовті в вікно, захищаючи його
від шуму й метушні людської. Від вікна вздовш стін зелені ро-
стини звеселяють кімнату. До сього прилучають ся теж і ма-
люнки, розвішані на стінах, які так завжди любила Ганнуся,
мальовничі подільські рушники над ними і над вікном, плахти
на дверях, на столах.

Ганнуся вста а від великого довгого столу, що стояв посе-
ред хати вкупі з низенькими полицями — такий суворий і со-
лідний на веселому тлі чепурної кімнати.

— Се ви, батьку? — старим звичаєм назвала вона його, з щирою
ралістю килаючись на зустріч йому. Але наче згадавши щось,
споважніла й стримано простягла йому руку.

— Сідайте,—ввічливо запрохала вона Павла, вказуючи на ма-
ленький низенький диван і сідаючи сама.

— Дуже дякую, — так само одповів він їй. — Стукав я сту-
кав, ніхто не одповідає, — то й увійшов так... Заняті, мабуть
дуже були?

— Так, писала тут статю, задумала ся...

— Отсе ж я йду улицею... І такий, знаєте розмірний; се ж
улиця, де дні юности пережив, кращі свої дні. Зелена, тиха, при-
надна улица. Будиночки як і були невеликі, чепурні, в віночках
садків. Не змінило ся ніщо. Йду і бачу: редакція „Нашого Слова“.
От, думаю, значить крамничку тут отворено; зайду, подивлю ся,
як вона процвітає. Своя ж, українська крамничка... І не знав
навіть, що таку квітку тут знайду...

Так наче втомлений він був. Спер ся на спинку дивана і напівзакривши сині променясті очі поволі нанизував слово за словом.

— Без компліментів, Павло! — різко, зсунувши брови, обірвала Ганнуся.

— Се не комплімент. Се ж ваше прозванне ще з днів юности. „Квітка“ — повторив він. Ах — як я втомив ся, як втомив ся, — тихо, наче сам до себе додав він.

Ганнуся глянула на нього. Ах, так хочеть ся руку покласти на сю втомлену козацьку голову і голубити її — голубити.

— То як же крамничка? — питаю вас, — раптом голосно запитав Павло.

— Та вже ж не так, як у Миколи... — іронічно відповіла Ганнуся оживлюючись.

— Люди є?

— А вже ж є... Чи не хочте часом ви прилучити ся до тих людей, та й питаєте, чи є вони? от працювали б укупі.

Павло голосно зареготав ся.

— Ні, мое серце, не прилучу ся я до вас і не будемо ми ніколи укупі... Хиба ви прилучите ся до мене.

— Так? — простягла Ганнуся. Одкинула ся на спинку дивана й замовкла.

Їй не хотілось сперечати ся. Хотілось дивити ся на Павла й мовчати. Як отсе було пів року у вязниці; вікна їх навпроти і вона часто зза ґрат дивила ся на його похилену, задуману козацьку голову. І тепер сидіти б так довго-довго, дивити ся й мовчати. А ще як би можна було простягти руку й торкнути ся його чола...

Раптом двері розчинили ся і зявив ся Михайло.

Ганнуся здригнула ся.

— Як ти несподівано... злякав мене. Скільки ж разів прохаю, щоб стукав, як приходиш, в двері.

— Драстуй, Павло! От не можу привчити ся стукати в двері власної хати. А Ганнуся вимагає... Взагалі різні порядки заводять. От тут з сею редакцією... — він махнув рукою.

— Принципіяльна незгода... не гаразд, коли се між чоловіком і жінкою... Ви не сердитесь, Ганнусю, що я чоловіка вам відібрав? До своєї партії залучив?

Ганнуся здивовано глянула на Павла. На що сі розмови, сей тон?

— Що, Михайле? Давай, друже, й собі вдвох встругнемо якусь редакцію! Якусь таку самостійно-анархістичну, або як скажуть шановні есдеки наші, дрібно-буржуазну.

— Трошки за-мало нас... — обізвався Михайло бідаючи на стільці в кутку.

— Трошки за — мало, еге! — всміхнула ся Ганнуся. — Та й на що вам, коли є вже газета, щоденна, легальна, рідна по духу...

— Рідна по духу?... Се „Наші Дні“? Така різко-буржуазна... — пробурмотів Михайло.

— І правда, на біса нам своя газета? — схопив ся й заходив по кімнаті Павло. — Ні, се таки ідея... Аби нам увійти в газету, а ми її зробимо широко народньою... Тільки скажи мені, Михайло, будь ласкав: і чого ти таким паном став? — раптом вказав Павло на елегантне убрання Михайла, на шпильку в вишиваній краватці, підкручені стрілками в гору вуса.

— Самий звичайний скромний європейський вигляд... Хіба нам неодмінно треба в своє щоденне жите вводити народне убрання, побут народній? Навпаки, треба українському інтелігентови наближати ся до культурного європеєця.

— Занадто ти вже, брате, чомусь причепурений... — кепкував далі з нього Павло.

— Будеш причепурений, коли треба подобати ся власній жінці, яка на тебе уваги не звертає, — напівсердито, напівжартовливо сказав Михайло.

— Яка тебе муха сьогодні вкусила? — знервовано спитала Ганнуся, блиснувши очима.

— Е, як би перелічити всі ті мухи...

— Пане український агрономе в європейському убранню! не гнівай ся. Давай справді підем в редакцію „Наших Днів“. Сьогодні вже пізно, підемо завтра. А сьогодні я ще піду до старих товаришів.

— Вже йдете? — злякано запитала Ганнуся.

Увесь час дивила ся на нього, не могла надивити ся. Задумано-радісне було лице її. А тепер стало зразу сіре, втомлене.

— Еге. Поки-що бувайте.

Міцно стиснув їй руку, Михайлови. Висока, струнка мальовнича постать зникла за дверима.

Великими кроками ходив Михайло по кімнаті.

— Ганнусю! — став на хвилю перед нею і знов заходив.

— Що?

Хіба знає, що їй сказати. Болоче йому, що не помічає його. Але хіба помічала його коли-небудь раніше? Він для неї не

існує... Та думав, що для неї ніхто не існує... Чому ж так радісно змінило ся лице її від присутности Павла? Чому казала, що в вязниці їй краще було? Чому не така спокійна, незжурна, діяльна, жвава як колись була? Чому якось думка гнітить її завжди і хмарки з чола її зникають лише в присутности Павла?

— Ганнусю! — знов повторив він і сів біля неї.

— Ну, що ти хочеш?

— Ранійше ти не була така сердита, Ганнусю...

Мовчанне. Важко-важко дихає Ганнуся. — Ранійше ти мене кохала, Ганнусю!

— Ранійше... багато де-чого було ранійше... була юність, була віра... А любов... не знаю, чи любила я взагалі, чи вміла любити...

— А тепер вмієш? — жадібно ловлячи кожний згук чекав Михайло.

Мовчанне. Ганнуся дивить ся перед себе. Важко-важко здіймають ся їй груди.

Ах, що з того, хоч би й вміла тепер? Хоч би й як вміла?!

Мовчанне. Дзвінке, напружене.

Катря підіймаєть ся зеленою улицею між двох лав невисоких, чепурних, мальовничих будинків. Число 18 на сій улиці, казала Ганнуся. Се десь далі.

Ось вже ся зелена улица спускаєть ся вниз. Вона й зелена й жовта й червона. Деревя різнобарвні, осінньо-лишні розкинули гильки. Недалеко в долині золотисто-червоначими верхівями пишаєть ся мійський сад, далі купи будинків в рямці зелени. На високому горбі височіє монастир з золотими банями.

Катря стала на хвильку, дивить ся. Мальовнича панорама. І ся вузьенька деревами прикрашена улица така мила, приваблива. Небагато таких зберегло ся в сьому великому камяному місті, де величезні камяниці поглинули зелені садки і заступають блакить неба і світ сонця.

Знайома постать підіймаєть ся з другого кінця улиці назустріч. Чорний, з довгими крисами, капелюх; червона стрічка на ковнірі вишиваної сорочки. Та, се він, Остап. Певне теж іде до Ганнусі. Ну то вона не зайде туди... Остап не повинен знати, що вона працює разом з Ганнусею, що працює для української партії. Не треба, щоб він знав се, не треба, щоб зустрічав її тут...

— Здрастуйте! як се ви на сій улиці опинили ся? Ніколи вас ніде і не зустрінеш! Все працюєте?

Радісна усмішка злітає з уст його; стискає Катрі руку і йде поруч.

— „Обрушаєте“... — мало-мало не сказав він, щоб вколоти її, як завжди. Але як вколоти її, яку так давно не бачив...

— А що ж і робити, як не працювати? — глянула на Остапа Катря.

„Які в неї очі хороші“ — подумав Остап, а сказав:

— Еге, тільки працювати. „Праця єдина з недолі нас вирве“, знаєте сей вірш нашого поета?

— Знаю... — блакитні глибокі очі знов мимохіть кидають погляд на Остапа.

— Таки справді знаю.

— Юліянова наука в ліс не йде, — не дивлячись на Катрю пробурмотів Остап, вже настроївши себе на лихий тон. Як він колись, ще в початку знайомства з Катрею знайомив її з українською літературою, поезією... і слухати не хотіла; а як слухала, то байдуже... А ось, за кордоном Юліяна слухала...

Катря не витримала і весело заміяла ся.

— А хороший хлопець був наш львівський товариш Юліян...

— Та звісно непоганий, — муркнув Остап.

— Памятаєте його поучення нам: „ускладняєте собі жите, ускладняєте працю. Все, що ясне й просте у нас на заході, у вас якесь трагічне, хаотичне. Ви все хочете чогось надприродного, чогось фантастичного“. Се, памятаєте, він сказав у відповідь на ваші слова на тому нашому великодньому „бенкеті“ у Львові: „Закинємо все, всі свої привилеї, які дає освіта, станьмо робітниками, тоді ми дійсно зіллємо ся з пролетаріатом“...

— І на ваші слова, сказані тоді ж: „треба бути не лише в статях і промовах соціалістом, а цілим складом життя свого“...

Катря почервоніла. Він не забув її слів!

— Хороший, спокійний, розважний Юліян, — задумано сказала Катря, — і жвавий, метушливий, палкий Славко! Вони так добре репрезентують тип галичан, в яких і нам можна повчитися ся, треба повчитися ся...

Відчула напружений, здивований погляд Остапа й замовкла.

„На що розмовила ся? Остап вважає її за „обрусительку“, „централістку“, нехай і далі так буде... Як виявити йому свою справжню душу, всю ту зміну, яка в ній одбула ся, ще подумає, що се він сам на неї вплинув... ні, нізачо.“

„Як вона захоплена галичанами, Юліяном“... — заздрість зявила ся в глибині душі Остапа. Раптом лице стало сіре, замкнуло. Він зудинив ся і холодно мовив.

— То будьте здорові...

Не договорив. Відчув, що хтось його схопив за руку.

— Се ти, Панасе? От злякав...

— Товаришці Катрі мое ушанованне... Скільки літ, скільки зим.

— А де ж се ти пропадаєш? — спитав Остап.

— Роботи по самі вуха. Лекції, анатомічний театр... лябораторія. Чорт зна що... Ніколи дихнуть. А тут наша незрівняна пані-матка Квітка з ножем до горла: пиши, веди техніку газети. Отже бачите „Наше Слово“, вівіска біля того білого будиночка? Мало набігав ся у Львові, то ще й тут... Пора б уже спочити... ось вчити ся треба... вже молодше покоління підросло, нехай працює...

— А ми ж як? в одставку? — всміхнув ся Остап.

— А ми б твоїми справами заняли ся. Єсть же і у нас особисте життя?

— Ех, Панасе, що ти кажеш? Пригадай ту світлу, прекрасну Марусю, яка там далеко гине: „ніякого особистого щастя, ніякого особистого життя“.

— То свята; таких нема серед нас і не може бути. Але, панове, се дуже неконспіративно ми тут стоїмо й балакаємо... українці перед українською редакцією та щей робітничої газети.

— А то українці перед якою редакцією можуть стояти? може російської газети?... — засміяла ся Катря. — Ні, Панасе, рідне повітре вплинуло на вас шкідливо. — Будьте здорові — простягла вона руку Остапови, потім Панасови і пішла хутко далі.

За кілька хвиль оглянула ся; на ганочку того білого будиночку, який вказував Панас, стояло дві постати, чекаючи поки їм одчинять двері. Ось вже вища зникла в дверях; друга нижча — капелюх ширококрисий і червона стрічка біля ковніра — ще на ганочку; оглядаєть ся, наче когось шукають очі.

„Ніякого особистого щастя... ніякого особистого життя“...

Так, так, Остапе! „Ніякого особистого щастя“.

Пішла Катря не оглядаючись, задумано дивлячись вперед на дадекі золоті верхи церкви, що ген-ген за будинками, за садками височіли. Узенька затишна вуличка вила ся перед нею, пишна, мальовнича в шатах різнобарвних дерев. Хитали ся злегка зелено-жовто-червоні гилки кленів, а крізь мережево їх виглядало густо-синє чисте небо.

IV.

— Дивіть ся ж, Мотре, вертайте ся вже з Вірою до хати. Вірусю, там з татом побудеш, тато спатки вкладає... бач як добре — день тато вкладає, день мама.

Надя поділувала дитину і швидко пішла.

Треба поспішати.

Меланхолійно шелестить листе пожовкле під її ногами; килимом барвистим вкриває воно травцю. Пестливо грає промінь сонця на барвистих кленах, в золоту перетворюючи їх жовте листе. Незаймано зелені, гордо височіють струнки тополі; безпомічно розбіглись на поляні граціозні, молоденькі одноманітно жовті осоки. Блакитне, чисте небо сьогодні над ними; сонце ще світить їм, ще всміхаєть ся, ще наче гріє, пестливо теплом обгорта. Але тремтять чогось дерева й листячко їх безсило спадає на землю.

Поспішає Надя. Гарно, що хоч садком доводить ся йти, а не улицею. Хоч неба більше бачиш... Таке чисте, блакитне, свіже.

Отсе вийшла трохи раніше з Вірою в сад, погуляла з нею, та й післала її до-дому, бо пора в редакцію.

Там чекає її коректа до пізньої ночі.

Якось було в перший раз пішла вона до редакції сеї „буржуазної“ газети; вірші однесла. Взяли, надрукували, прохали ще давати; навіть трохи грошей заплатили. Казали, багато не можуть платити, але пропонували як заробіток, коректу. Тільки чи візьме, питали, вона сю нецікаву роботу... Чи візьме? Все, все що вгодно візьме, аби заробити, аби нагодувати Віру. І от ходить до редакції через день, читає коректу. А Остап смієть ся, що вона до „буржуїв“ переходить.

Небо чисте, густо-блакитне, привабно стелеть ся над Надіною головою. Раптом біла хмарка пливе. Яка пишна, сніжно біла! Посуваєть ся блакитним шляхом.

Так, Остап смієть ся... І ще Остап казав їй, що листа одержав... від Богдана... від свого приятеля Богдана...

Надя раптом дістає папер з кишені і розгортає.

Остап листа одержав... А вона — одержала телеграму. Їде він, Богдан їде і отсе нагадує їй, щоб зустріла. Він же проважав її там у Львові, як виїздили, і казав: а ви може зустрінете мене...

Зустріне ж!

Яке чарівне, сонцем залите, золотисте прозоре листе! Як весело, принадно крізь його мережево світить ся чиста блакить... Як радісно й весело і в осени буває!..

Надя раптом сіла на лаву й замислилась. Ще хвилиночку посидіти тут, серед різнобарвних, меланхолійно задуманих дерев, серед сумовито-шумливого листя, жовтого, червоного. Падає листя по листячку... наче остання надія вмирає... так і в життю тепер — осінь. Се жите... могло б воно бути гармонійним, ясним, лагідним... могла б гармонія бути в ньому... як в романі Богдана Лісового... як в його життю.

Листе опадає. Але сонце, сонце ще сяє на синьому небі... такими чарівними цестощами проміннями обгортає сі осінні дерева.

Надя стискає телеграму.

„Богдан Лісовий“...

Яка музика в сих словах. І наче співає все навкруги і в ній самій і вловити б сі згуки, сі пісні і захватя в пам'яті.

— Ну ось вона тут, розумієть ся... сидить і мріє... я ж казала.

Ганнуся схопила Надю за руку.

— А, се ви? — встала Надя.

— Авжеж я, та ще ось Катря.

Ганнуся була сьогодні і оживлена і надзвичайно гарна в такому простому, простісенькому темно-сірому англійському убранню, яке оживляло ся тільки червоною краваткою, що виглядала з під жакета, та вузенькою кольоровою стяжкою навколо чорного з широкими крисами капелюха. І не така безнадійно сумна; поривчата, нервово-рухлива, наче рвала ся до чогось вже нестримано.

— Драстуйте! — встала Надя. — Драстуй, Катре! Куди йдете? Може підемо разом? Мені треба поспішати...

— Ходім, я з охотою, — взяла її за руку Катря.

Стримана була, замислена й сувора; та суворість змягчувала ся ніжним овалом лиця, обрамленого золотистими хвилястими пасмами шовкового волосся, яке вибивало ся з під невеличкого недбало надітого капелюха-панамі.

— Вам, Надю, треба поспішати? — перервала її Ганнуся. — Але ж ви сиділи і мріяли і мабуть вірші складали, а не поспішали до своєї коректи. Ну, ходім, але слухайте! Знаєте, чого я поспішала сюди, чого вас шукала? Я ж знала, що в сю пору ви між домом і редакцією, отже ми йшли вам назустріч... Так я

хочу од вас вірша. Дайте нам отсей хоч би, який ви зараз задумали. Чи може вже й написали? — Ганнуса вихопила телеграму Наді з рук.

— Та що се з вами, Ганнусю? — збентежено мовила Надя. — Се ж не вірш, а телеграма... та й нема в мене ніяких віршів...

— А для „Наших Днів“ у вас є вірші? Ні, ні, чекайте, Надю! я вам не подарую зради... Так, се дійсно телеграма, вибачте... Але, Надю, шукаючи там пильно вірша, я натрапила на слово „Богдан“. Стережіть ся. „Богдан“... се ніби Бог вам дає його... але подумайте ранішче. Та, що я дурна?! Не думайте, а беріть його, як Бог вам дає... Беріть без думи, без розваги, без туги... ха-ха-ха... — вона майже істерично сміяла ся.

— Ну, що ж се справді з вами, Ганнусю? — стурбовано спитала Надя, незадоволенне якої при словах Ганнусі змінило ся турботою за саму ж Ганнусю під час її сміху. — І вона запитливо глянула на Катрю.

— Я не знаю... — похитала головою Катря. — Ми йшли спокійно розмовляли про справи.

— Заспокойтесь, Надю! ми були спокійні і я знов спокійна. Се мене схвилював сей ваш Богдан...

— Та який мій Богдан? — нетерпляче мовила вся червона Надя.

— Ну, отсей, що вам телеграми присилає... Ну й треба ж було вам телеграму тримати і мене в гріх вводити. Я ж думала, що то вірші, справді... Але який же се Богдан? Боже ж мій, телеграма закордонна і Богдан значить закордонний... Тим більше, голубочко, беріть його і не вагайтесь!

— Яка ви стали експансивна, Ганнусю! — збентежено сказала Надя, обертаючи все в жарт. — Мені ж ніхто його не дарує.

І вона змушено засміялась.

— Бог дарує, Надю! Як би мені так Бог подарував. Але мені не дарує... то я сама собі беру, ха-ха-ха! Катре, Катре, моя розсудлива, сувора Катре! не хитайте докірливо головою. Надійде і ваш час... зникне суворість і сяйвом кохання заблищать сині очі. Ну, ну, мовчу, мовчу. Але „das ist eine alte geschichte, doch bleibt sie immer neu“...

Раптом увірвала Ганнуса й зблідла.

Проти них на широкій алеї висока, могутня постать Павла в звичайній синій чумарці.

Низько скидає шапку, усмішка мов сонце осяє змарніле, якесь темне обличчя, перерізане зморшками.

— Витаю... три граці в прекраснім парку: Ундіна, Квітка й Мандрівниця. Як ся маєте, куди поспішаєте?

— Се ви Павло? — здивувала ся Надя. — Чого се ви тут? Наче щось шукаєте?

— Свого щастя шукаю, сінборо... — І не відомо, чи жартує, чи сумує він. Ганнуса спалахнула. Мов мак шоки її.

— Давно я вас не бачила вже, товаришу Павло; і щось ви змінили ся. Хотіло ся б вас веселійшим бачити. І дома вже ви, а не на чужині і смолоскип вогненний здасть ся палає, а ви чогось похнюпились...

— Ех, любя моя золотоволоса Ундіно. Десь веселощі мої в ліс пішли, юність минула... А смолоскип... так, він палає і в його полум'ю горіли й мої сили... та чи не згоріли вони всі там? Та, що я кажу?! Ні, вони не згоріли... просто я трошки втомив ся. От і все; і не звертайте на мене уваги? Як тут гарно! як гарно... Краси хочеть ся, спочинку... — він став і всі зупинились.

— Панове, як собі хочете, а я не маю часу і йду! — Надя нашвидку стиснула руку Ганнусі.

— І я йду з тобою! — приєднала ся Катря. — Хоч як гарно, а праці багато ще до вечора.

— А я лишаю ся! — тихо, виразно сказала Ганнуса і глянула несміливо на Павла.

Він дивив ся на групу дерев зелено-жовтих, червоначих, на небо, що світило ся крізь мережево листя і наче вдивляв ся в далечинь. Машинально попрощав ся з Надею й Катрею, ще хвилику постояв, зітхнув, потім взяв Ганнуса за руку і повів назад. Там стежка широка завертала в бік підіймаючись в гору.

— Хотите там, де вчора? — коротко, уривчато запитав Павло.

— Еге...

Хоче й там і де инде, всюди, куди він її поведе. Як взяв її Павло за руку, волю свою втерляла, в солодке забуте впала. Так і вчора було. Йшли вони улицею, захотілось Ганнусі далі від людей, з ним удвох. „Підем в парк“, — пропонувала. Він її уважно оглянув: „Підем“, — каже. І в парку вже, як підіймали ся отсею стежкою в гору, взяв її за руку. Тоді раптом втратила всю волю, мов в солодкому сні йшла. Так і зараз.

Ось вже слелеть ся Дніпро між зеленими берегами. Рухливий, сріблясто-синій і трохи холодний, осінній. Далено за ним луги обширі, аж до лісу; ліс темний синіє край обрїя.

— Гарно як! — шепоче Ганнуса.

Бачила се й давнійше; але не було таке гарне... Не стояв тоді він коло неї.

Павло наче забув за Ганнусю; трошки одійшов од неї наперед, з стежки на траву, і дивився перед себе. Наче красою сріблястих хвиль хотів той біль загоїти, що душу розривав, ту тугу заспокоїти, що летіла в простір за високою, суворою постаттю з сірими великими очами... летіла далеко, в Сибір...

— Сядемо, Павло! Тут гарно... — мовила Ганнуся і замовкла.

— Можна й сісти... — м'якко відповів він і сів поруч неї на лаві.

Ганнуся нервово стискала ручку парасоля і так його сховила, що аж затріщав.

— Розуміть ся, тут гарно; але на що парасоля трошити? — лагідно, як до дитини, сказав Павло.

Ганнуся поривчато одклала парасоль в бік і стиснула пальці до болю.

Вона палала. Її голова горіла, серце тремтіло, дихання переривалося. Мочазна була й збентежена — вона, завжди жвава, говорка, дотепна.

„Може б піти“... треба піти... стукотіло в голові. І не йшла й сиділа наче чогось чекаючи.

На Павла не дивилася. Сиділа трохи одвернувшись од нього, одсунувшись, наче боялася додику його.

А він иноді поглядавав. Дивить ся на воду, на далекий простір, потім гляне на неї.

Така гарна в своїм схвильованню і якась безпомічна мов дитина. Чомусь вона й його хвилює своїм неспокоєм... чогось вона така дивна, захоплена. І все наче шукає нагоди бути з ним. Йому утомленому, байдужому гарно ходити з нею, мовчати...

Павло взяв за руку Ганнусю.

— Що з вами?

Вона поривчато ще далі відсунулась. Але рука її була мов залізом стиснута; мов огнем пекли її його пальці.

— Нічого! — коротко й гостро мовила Ганнуся.

„На що йому, що з нею? Але він так близько, такий лагідний, ясний“.

— Хочте знати, що зо мною? — Хочте? — несподівано поривчато повернула ся Ганнуся і глянула на Павла. Тепер була такою, як часом на зібраннях, коли промови казала, сміливо-рішучою. — Як ви вже се спитали, то слухайте: кохаю вас! кохаю! Знаю, безглуздо се, марно се, але кохаю. От і все! — раптом одвернула ся знов і одсунула ся і стала дивити ся в далечинь.

Павло машинально, в глибокій задумі **схилив** голову і пригорнув ся щокую до її руки.

„Він не мовчить, він відповідає“... — **замирає** серце Ганнусі.

Раптом знов повернула ся до Павла. Він дивив ся на неї уважно. Ніжність і задума світились в синіх очах.

— Жила спокійно, тихо, працювала. Ніколи не мучила ся так. Не знаю, чи кохала чоловіка, але спокійно, гарно жила з ним. Була вільна, самостійна, сильна... А тепер, тепер, давно вже... давно... ніщо мене не цікавить, нічого мені не треба... тільки хочеть ся весь свій спокій, силу, самостійність свою кинути під ноги...

Ганнуся тяжко зітхнула, заломила руки і знов казала:

— Всю себе віддати, зректи ся себе...

— Так, так, я се розумію: волю свою, спокій свій, самостійність свою кинути під ноги... — бурмотів Павло і перед ним мов в тумані стала постать висока, величня, чоло біле сурове, сірі очі. Далека принадна постать Марусі.

Машинально гладив Ганнусіну руку.

— Розомієте? — раптом гнівно гукнула Ганнуся. — Але ви мене не кохаєте...

— Ні, не кохаю... — задумано і ніжно сказав Павло, знов дивлячись на Ганнусю. — Коханне — се надто велике слівце.

— То пустіть мене, пустіть руку... ви ж не кохаєте... — знов одвертала ся Ганнуся. — Ви думаете, мені пестоців треба, та ще без кохання? Я вас дуже кохаю, — скажу се ще в останній раз, але про поділунки ніколи й недумала, так і знайте... І я йду... я хочу йти, бо мені тяжко з вами сидіти. Пустіть мене! — Вона встала і витягала руку з його руки.

— Вам тяжко; але й мені Ганнусю тяжко. Втертяв я щирого приятеля в вас. Ні, таки не можна приятелювати з жінками. Бо й тяжко, що я вам таке лихо заподіяв... вірте, волі моєї в тім а ні на стільки не було. Я ж вас завжди мав за доброго товариша, а товариш сей бере й стає жінкою. Щиро прошу вибачте за сю мою мимовільну провину.

Ганнуся тремтіла. Сей голос, сі променясті очі... не вже вона вже більше не побачить, не почує?

— Прощайте, Павло! Нам краще не бачити ся! — раптом рішуче і несподівано для самої себе сказала Ганнуся.

Він сумно й загадково глянув на неї.

„Не кохає він.. так... але хіба таки цілком не кохає?“

— І ви не хочете мене навіть поцілувати на прощання?

Як в тумані встав перед ним образ іншої: як після болючих слів останнього прощання вернулась сама і закинувши руки за ший поцілувала та й зникла на віки.

Здивовано й запитливо глянула йому в очі Ганнуся. Дивилася хвилину — другу. Потім поривчастим нервовим рухом закинула руки за ший, міцно обняла любу голову і впила ся поцілунком в уста.

„Ось так вмерти б“... Ганнуся мало не тратила притомности від щастя.

„Як гарно“... Павлови закрутила ся голова і він міцнійше пригорнув Ганнусю.

Але вона опам'ятала ся.

— Пустіть мене, Павло, — тремтючи прохала вона.

— Не хочеть ся мені вас пускати, Ганнусю! — він випустив її з обіймів, але тремав за руку і сумно й загадково дивив ся на неї.

Бліда з палаючими очима, в яких вираз безмежного кохання така принадна вона була. Невже ж пустити її і знов самому навіки лишити ся? Може б затримати? і душу свою, голодну кохання, напоїти ним...

Жагуче бажання кохання, ніжности жіночої обхопило Павла; пристрастні вогники в очах блиснули і він дивлючись в розширені очі Ганнусі сказав тихо:

— То ви мене поцілували; тепер я одновім вам.

І впив ся жагучим поцілунком в уста.

Ганнуся наче втративши притомність, безсило схилила голову на груди йому. А Павло поцілував уста, очі, ший, одривав ся, дивив ся на неї, і ніжно всміхаючись, шептав:

— Ще.

І знов цілував.

Ганнуся затаївши дихання приймала його поцілунки: наче в безодню падала, так голова крутила ся, але й так солодко було їй наче в небо летіла. Бояла ся поворухнути ся, щоб не зник сей сон чарівний. Павло, сей укоханий велетень, сей невловимий метеор Павло, сей любий Павло з нею; пригортає її, цілує.

Але раптом вона відсунула ся і дивлячись в бік прошептала:

— Ви... цілуєте мене... не кохаючи... Для кого се робите? Для мене?

— Для вас і для себе... Се ж не гарно було б, як би тільки для вас, правда? Признаю ся, що й для себе. Не кохаючи, кажете, цілую... Будьмо чесні з собою. Так, не кохаючи, як ви се собі уявляєте, але кохаю як можу. Зараз, зараз, в сю хвилию кохаю і до тої хвилі, поки не відчую, що не кохаю.

Павло гладив ніжно руку Ганнусі і глянувши на неї раптом сумно сказав:

— А шкода все таки, що ви жінка. Гарні товариші й приятелі були з нас...

Ганнуся хвилинку збентежено дивила ся в його прекрасні оксамитові сині очі. Потім поривчато схопивши за руку, тремтячи цілою істотою, переривчатим шепотом запитала:

— Значить, — кохаєш, кохаєш?

— Кохаю... зараз кохаю... — Павло ближче пригорнув її.

Ганнуся як і вперше поривчато закинула йому руки за ший і припала до уст Павла таким жагучим міцним поцілунком наче всю свою істоту хотіла віддати йому радісно-щаслива, й опянена й покірлива.

— Се вже останні... — втомлено присунула до себе кілька довгих шпальт Надя і почала читати.

Сиділа в малесенькій кімнаті, „коректорський“ в ночи і „приймний“ удень. Довгий великий стіл, канапа і два стільці — більше нічого не було. На стіні — гарний портрет Шевченка.

Надя напружує втомлену увагу, щоб не пропустити помилки. Треба багато уваги, бо правопис „Наших днів“ не такий, до якого звикла Надя за кордоном, не науковий. І треба пильнувати, щоб не залишити в там, де по правопису „Наших днів“ його не треба, щоб речівники кінчали ся на „ння“, а не „нне“, щоб не лишило ся крамольне „се“ „ся“, замість „цей“, „ця“. Втомила ся Надя. А сьогодні ще між рядків коректи все ввижаєть ся їй наче надруковане „Bohdan“, такими латинськими літерами, як в телеграмі: „Bohdan Lisovuj“. І се завважає Надя вилловлювати крамольний „мак“ над і, крамольні „сі“, „сих“, а також *ъ, ъ і ѣ* яких досить багато домішує недосвідна в фонетичній правописи рука складача.

Вже! Нарешті! Вона може йти! Останній раз прогляне все той, хто випускає число.

Надя одсовує шпальти, звонить і віддає хлопцеві коректу.

Тоді виходить в передпокій. Тут хвилинку стоїть перед зеркалом, пришпилюючи капелюх і дивлячись на своє бліде, втомлене обличчя.

Вже робочий день скінчено. Вільна вже вона для свого особистого життя, для думок, для мрій.

Виходить за двері; йде сходами на темну осінню улицю.

Отак, коли праця цілого дня скінчена, хочеться з кимсь поговорити... Яюсь тужить тоді душа... „не хлібом одним живе людина“...

Може поспішити до дому? Може Кость чекає, може з ним вона поговорить?

Надя гірко всміхнулася. Кость ніколи її не чекає. Ніколи не знає про що говорити з нею. Він до неї звик, як до якої-небудь хатньої річі і щоб переконатися, чи ще належить йому ця річ, часом питає: чи любить вона його. І відповідає вона завжди незмінно, що любить, бо любить же. Шнакше не покинула б колись Василя. Любить і хоче, щоб йому гарно було. Але чомусь і вона не має про що з Костем говорити і гнітить її присутність його в одній кімнаті.

Надя часом їхала до дому трамваем, але не хотілося їй зараз сидіти непорушно в вагоні серед незнайомих облич. Хотілося рухати ся, йти самій тихими темними улицями, часом поглядаючи в синяве небо, на якому вже місяць з'явився... йти вперед.

„Треба ж буде знайти час, щоб зустріти Богдана Лісового“, — промайнула раптом думка. — Треба увільнити собі сей час... обіцяла ж його зустріти... незручно не виконати цього тепер“...

Ось парк, яким шла в день; тепер він замкнений. Сплять дерева, струнками сілуетами вирисовуючись на тлі синьо-блакитного від місячного сяйва неба. Як вони радісно прокинуть ся ранком на зустріч сонцю, хоч і осінньому.

І як же безглуздо вийшло, що Ганнуся телеграму прочитала... Ну, вона була якась надзвичайна. Каже: „Бог дає, беріть“... Се щось їй самій хочеться взяти... вона ж пропадає за Павлом“.

І чого се так все на світі недоладно? Михайло щиро любить Ганнуся і вона на нього не дивиться... за Павлом гине... Павло тужить за Марусею, Ганнуся байдужа йому... і в багатьох так, ось і в редакції в де кого так. Нема, нема ніде щастя.

І раптом встала в уяві картина: Богдан Лісовий і Галя обнявшись йдуть в своєму садку і діти притулили ся до них... і всі вони одне ціле.

Отсе щасте... Як би собі такого трохи.

Входить вже в темне подвіре. Своім ключем відмикає двері. Темно, тихо. Розчиняє двері в кімнату; витягнувши сірника з кишені пальта засвічує свічку. Роздягаєть ся.

Підходить до Віри. Спить, маленька, рожева, радісна у вісні. Схиляєть ся Надя над нею, цілує. Потім гасить свічку і лягає на свою канапу.

Очі склеплюють ся, швидко сходить дрімота. І кризь дрімоту чує вона голос з Костевого кутка:

— Надю, можна до тебе?

— Ні, ні, я сплю, сплю, — бурмоче вона.

Втомлена вона і чомусь так їй не хочеть ся, щоб Кость приходив.

А Кость уже сів біля неї.

— Хиба нема для мене місця у Надї?

— Костю, — шепоче Надя і звиклим рухом гладить його по голові, — добраніч. Я смертельно втомлена і я сплю, йди спати.

— Ну ось,—вередливо як дитина, бурмоче Кость. — Надя не хоче приголубити... Я ж так люблю тебе, Надю!

— І я тебе люблю, — заспокоююче знов як до дитини відповідає машинально Надя. — Костю, але йди спати, йди.

(Далі буде).

Г. А. І.

3 юнацького щоденника.

26 юля. Война забросила мене въ этотъ чужой городъ. Ищу хоть какого-нибудь общества.

28 юля. Благодаря знакомству съ Г., вошелъ въ одинъ кружокъ литературно-артистическаго характера, гм... украинскій. Барышень много. Не понравилось мнѣ это тенденціозно-украинское направленіе. Я не понимаю (или не знаю) украинскаго движенія; оно мнѣ кажется какимъ-то риторичнымъ, надуманнымъ. Хотя оно давно мнѣ мозолить глаза и я чувствую, что идейно мнѣ придется съ ними считаться, хогя бы потому, что моя фамилія оканчивается на „ко“. Я даже придумалъ такую саркастическую фразу на случай, если меня станутъ вербовать въ „украинцы“: „Хотя моя фамилія оканчивается на „ко“, но...“ и проч.

Замѣчательно, что въ нашемъ „гурткѣ“, кажется, ни одна барышня не говоритъ по-малороссійски. Сегодня одинъ студентъ, котораго я не разъ встрѣчалъ на улицѣ обязательно въ смупковой съ краснымъ верхомъ шапкѣ на-бекрень, упорно не хотѣлъ понимать, что говоритъ ему барышня „по-московському“.

Ну, какое мнѣ дѣло до ихъ украинофильства.

Интересно потолкаться между людьми и это меня главнымъ образомъ привлекаетъ. Если ничто не помѣшаетъ дальнѣйшему участію въ этомъ гурткѣ, то онъ станетъ новымъ центромъ моего вниманія и наблюденія.

7 августа. Я по-неволѣ интересуюсь всѣмъ украинскимъ. Читаю украинскія книжки и говорить, конечно, тоже научусь.

15 августа. Изъ прочитанныхъ за послѣднее время книгъ на особыя мысли натолкнули меня двѣ небольшихъ статьи: Чуковскаго „Тарас Шевченко“ и „Між двома душами. Микола Гоголь“.

Освѣщеніе „українського руху“ вноситъ какую-то грустную раздвоенность въ мои мысли. Я считалъ украинофильство явленіемъ искусственнымъ, созданнымъ исключительно интеллигенціей. А теперь не знаю, вѣрить или не вѣрить, есть ли дѣйствительно отдѣльная нація, способная на борьбу за самобытность?

Спеціально этимъ вопросомъ мнѣ заниматься некогда, но понемногу назрѣваютъ вопросы и случайно попадаются отвѣты на них... Мысль о Россіи у меня двоятся... Я никогда не подозрѣ-

валь, що до такої степені зко можно разграничувать „кацапію“ отъ „хохландіи“. Но это дѣйствительно такъ. А если такъ, то я ставлю себѣ вопросъ (трагическій вопросъ, бывшій, если вѣрить автору статьи „Між двома душами“, причиною душевної трагедіи Гоголя): кака я же у меня душа? Меня до смѣшного поражаетъ то, что этотъ вопросъ дѣйствительно можетъ быть для меня трагическимъ; онъ отнимаєть цѣльность моей индивидуальности. Что за чепуха? Я умѣю думать и говорить только на одномъ рускомъ языкѣ, я испыталъ на себѣ обаяніє русской литературы, и, признаюсь, до сихъ поръ мнѣ почему-то казался какъ-то не серьезнымъ слишкомъ мягкій, „щебечунцій“ и пѣвучій украинскій говоръ. А теперь... Гм...

28 августа. Знакомлюсь съ „укаинофильствомъ“. Обязательно нужно знать украинскій языкъ. И я буду знать. Читаю Шевченка со словаремъ. Не буду писать, что я думаю обо всемъ этомъ, пока не опредѣлились мысли, пока я самъ себѣ не отдалъ отчета.

7 сентября. Прочиталъ: 1) „Освобождение Россіи и украинскій вопросъ“. Теперь я кое-что понимаю. 2) „Кобзарь“ — безперечно, це перше, що треба було прочитати для знайомства з українською літературою. Як би одкинути у Шевченка його історично-патріотичні пєси і залишити одну тільки лірику, то й того досить, щоб назвати його великим поетом. Скільки музики, скільки м'якості, ласки і суму! „Як умру, то поховайте...“, „Думи мої, думи...“, „І небо невміє і заспані хвилі і по-над берегом геть-геть неначе п'яний очерет без вітру гнєть ся...“ Надзвичайно подобаються мені де які пєси (не пам'ятаю заголовків).

Шевченко дуже багато зробив для національного самовизначення українців і своїми творами і самим фактом свого існування. У мене слів не вистачає, а то б я й думав по-українському; більш за все не вистачає „отвлеченныхъ понятій“. Треба скористувати оцей мій зшиток для виробу української мови. Хоч приходить ся висловлятись не досить вільно й іноді зазирати в словник. А я так багато хочу висловити!

Спробую.

Що до українського руху, то питанне се для мене потроху освічуєть ся. Я визнав свою належність до української нації, алеж всі мої ширі думки, все мое почутте проти того, що я називаю національним шовиніагом. А так я називаю необхідність виставляти все своє не через те, що воно краще, а через те, що воно — своє. Хоч з другого боку здаєть ся, що це необхідно

при національній боротьбі, що на ділі, може, цей „шовінізм“ винесе на своїх плечах боротьбу за волю та самостійність нації. Все таки — ні! Страшно за те, що він душить, давить всяку вільну широку думку.

Для української нації багато є праці в межах культурного досконалення і в межах політичної боротьби — і в цій останній становище її зовсім неможливе. Я, здається, правильно розумію ті політичні обставини, які висунули цю націю і, очевидно, приведуть її до чогось кращого. Як би не ті обставини, то українська нація благополучно була б задавлена російською культурою, досить багатою, сталою і „многооб'язающею“. Обставини такі: людям, громадянству треба більше волі, самостійности, самодіяльності; а ворог всіляких „свобод“ в Росії — державна влада, державний устрій; і найбільш діяльні елементи ідуть в політичну боротьбу; вони стихійно шукають слабих боків громадського ладу. Українська нація з її історично складеною особливістю з'явила ся підходящим виходом для тих змагань. Необхідно ухопитись за щось, необхідно хоть що-небудь поставити проти. Абстрактними ідеями соціалізму тут багато не візьмеш. І протиставили націю. Національні змагання мають твердий ґрунт — вони ростуть просто з землі. Так я поясняю собі психологію того факту, що купка інтелігенції, яка має можливість користувати ся всіма благами російської культури, заходила ся в неможливих обставинах російської дійсности працювати коло відродження української культури.

Рух сей здається мені цінним не як демократичний раг ехеллансе, і коли я ідейно йому співчуваю, то не через те, що визнаю українську національну культуру за кращу, ніж яка инша, а через те, що перемога українських національних домогань є перемогою демократії над деспотизмом. Правда, як сказано десь у Грушевського, це є дуже ненатуральне становище, коли нація робить ся знарядем боротьби, а не тим, чим вона мусить бути — ґрунтом для економічного, культурного і всякого иншого „процвітання“...

Українська нація має великим скарб — це її чудова мова ще не зовсім кристально-чиста, але вже певно сформована, яка має свою мелодію, яка здатна на те, аби внести свою лепту в скарбницю людської культури. Але ж хиба можна ставитись вороже до російської мови (як це роблять де-які „щирі українці“) тільки тому тому, що є українська? Теоретично, звичайно, не

можна. Можна тільки радїти з того, що не зупиняеть ся органічний зріст людської мови і, разом з тим, думки.

К чорту футуризм з його змаганням до винайдення нових слів, хоч гірших, аби інших, коли так багато цїнної праці: утворити, обробити нову мову!

Як більше довідаюсь, провірю ці думки.

8 септября. А можетъ быть въ самомъ дѣлѣ національное самосознаніе украинской интеллигенціи не надумано, а исторически-последовательное? Я слишкомъ мало знаю исторію украинской интеллигентной мысли. Во всякомъ случаѣ въ народныхъ массахъ національнаго самосознанія нѣтъ.

10 вересня. Раніше, нїж сісти писати, я подумав, чи писати по-російському, чи по-українському. На язык наворачтають ся готові, звичні форми російської мови. Ну, та раз уже я маю намір виробляти мову, то буду писати, як можу, українською мовою. Я тепер намагаю ся більше розмовляти по-українському. Дома з мене сміють ся і рішили, що я „увлекаюсь“. Це мене дратує. Алеж я не маю змоги розтолкувати самим близьким мені людям льогічну необхідність для мене того, що иншим здаеть ся захопленнем.

27 вересня. Читаю і читаю. Як я страшенно мало знаю, що до українських справ!

18 жовтня. Нарешті, мені мало того малесенького куточка мого життя, де я маю змогу чути українську мову, говорити нею і виховувати себе в такому напрямкові, як мені хочеть ся.

Так, національна боротьба є боротьба за форму, а не за зміст. Свідомість того, що мені потрібна одна форма, а життєвтискує мене в другу, вносить в мое життє страшенну дїзгармонію; і так важко иноді буває, що... легче, здаеть ся, перейти „въ станъ торжествующихъ“.

29 сїчня. Перечитував цей мій зшиток. Звичайно, тепер я б не підписав ся під де-якими думками про українство, які записав раніш. Я говорив про якісь політичні обставини, що висунули українську націю... Який мудрий сльогізм: post hoc, ergo propter hoc.

Безперечно національні особливости органічно існують і раніше, чи пізніше мусять утворити своерідну форму.

Які далекі були мої міркування від національної свідомости, що викликає надзвичайно складне почуттє національного самолюбства і якоїсь певности в собі. І коли я згадую своє минуле, то не дякую ні семі, ні школі за те, що вони не виховали в мені

того почуття, яке тільки одно дає повноту і цільність індивідуальності. Алеж... алеж *моя* національна свідомість, *моє* почуття національного самолюбства, не дає мені ні цільності, ні повноти, бо нема цільності і повноти в життю української нації. Обставини, обставини! Українська нація навкола обставлена обставинами.

А всеж таки, хоч праця над відродженням української нації дуже важка, історія розвитку українського народу, порівнюючи з історією хоч би великоруської нації, де спокон віку царював кулак, уявляєть ся мені більш вільною, яскравою.

6 липня. Ціла безодня розділяє те, що є, від того, що було; хвилююча, неймовірна безодня... Передбачаю велике й широке море історичних подій. Може будуть ще великі катастрофи, алеж вони будуть закономірними і не будуть несподіваними.

Так. От тепер, перший раз за своє життя я говорю собі, що я стою на якомусь шляху і чогось хочу.

Згадуючи історію свого переродження, я роблю цікаві спостереження над вихованням моєї особи в напрямкові я так скажу, „національної творчості, яку я розумію, як потребу, неминучу, настирливу потребу кожної, вище середнього розвиненої людини виявити себе в формі, яка найбільш відповідає внутрішньому змістові; я роблю таке обмеження: „вище середнього розвиненої“, бо ж середні люде завжди ідуть по лінії найменшого опору і бодай випадково можуть почувати нахил до тої чи іншої форми життя, ледве чи проявляючи в тому напрямкові якусь акцію.

Чи проявив я якусь акцію що до виявлення своєї національної форми? Ні.

У мене в свідомості нічого не було, крім почуття нецільності, але ж акція? Акція ніби мала іти зовсім в протилежному напрямкові остаточного перероблення психіки. Що вона в тому напрямкові не пішла, то це було майже випадково.

7 липня. Скоріше б здати в архів всі наслідки того непевного і неповного життя, яким доводило ся жити досі.

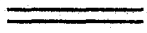
А це не так вже легко зробити. Треба починати з букваря в буквальному розумінні слова.

Часто відчуваю глибоке незадоволення з того, що не добре знаю мову. Вона якось вросла в мене, стала легкою і натуральною, тільки я ще не володію нею.

І от скептичне питання: чи можливо перебудовувати своє внутрішнє життя, висловлювати самі тонкі відтінки почуття й

абстрактної думки мовою, на якій у мене, може, знайдуться не всі відповідні слова? Але раніше ніж виникло у мене таке питання, маю відповідь на нього: одже мушу творити, хоч би не хотів — мушу.

„Мусиш бути творцем, мусиш бути певним своїх сил, мусиш мати і волю тверду і сильні руки“.

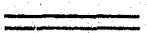
ГР. БОРИСОВИЧ.

* *
*

Грають сурми до походу, —
Будуть лити кров, як воду,
Нагромадять гори тіл...
Будуть кулі скрізь літати,
Шаблі голови стинати,
Запалають сотні сіл...

Ой, закрядуть хижі круки...
Заридає край від муки.
Ниви стопче вражий кінь...
Сонце вкриють чорні хмари,
Скрізь криваві пожари
Покладуть червону тїнь...

Знаю я, що будуть квіти :
Привітають наші діти
Волю, славу, щастя, мир...
Нас же сурми в сю негоду
Кличуть, тягнуть до походу,
Волочуть в кривавий вир.

М. ЖУЧЕНКО.

Українське письменство в 1917 році.

Лихолітте воєнного часу принесло нам повний розгром українського культурно-національного життя. Нема чого пригадувати фактів цього погрому: вони ще у всіх в свіжій пам'яті. Досить сказати, що за 2¹/₂ роки не можна було наладити як слід ні одного навіть чисто літературного видання. Розбито й роспорошено ті літературні сили, які звикли вже гуртувати ся коло певних органів, і як що взяти на увагу загальне ослаблення пульсу культурного життя в часи напруження всіх сил країни для постачання безкраїх жертв ненаситному Молохові війни, то не диво, що ми ніби вернули ся до якихсь 80-х або 90-х років минулого століття, коли властиво не можна було говорити про якийсь літературний „рух“, коли література міряла ся на рік двома — трьома книжочками випадкового змісту, з обмеженим кругом тем і сюжетів. В такому стані дезорганізації й духового пригноблення вийшло українське письменство в 1917 рік, рік революції, рік відродження до нового життя з необмеженими горизонтами й величезними, просто грандіозними завданнями, коли перед українським словом розкрили ся перспективи, про які не можна було перед тим навіть мріяти: воно стало органом політичної думки й революційної агітації в нечуваному ще ніколи масштабі і нарешті — мовою державною; повстала українська школа й зажадала підручників; народив ся масовий читальник, який прагнув ознайомитись з Україною, з її минулим, з її письменством і культурою. Сей читальник проглинув скоро всі запаси, які зберігали ся на полицях книгарень і вимагав усе нової й нової поживи. Коли ж зважити нечувано несприятливі умовини для всякого видавництва, в яких опинили ся ми на третьому році війни через загальну кризу праці й матеріалу, то стане до певної міри зрозумілим характер літературної продукції української за минулий рік. Говоримо власне про літературну продукцію, а не про літературне життя, бо коли вважати правдивою стару латинську приказку, що *inter arma silent musae*, то як раз до нашого письменства в минулому році можемо прикласти її з найбільшим правом: бо коли всі громадські й взагалі культурні сили з головою пірнули в політику, коли зобілізовано всі свідомі елементи нації для величезної роботи будовання нових форм державного життя, то не диво, що для творчости літературної, художньої, яка вимагає певного зосередження, спокою й більш сталих умов життя, минулий рік не належав до сприят-

ливих. Показчиком сього є ~~мале~~ число нових художніх творів і мізерне число літературних журналів рівняючи з великим числом часописей взагалі. За те в нечуваній ніколи у нас перед тим кількості появили ся на книгарському ринку політичні брошури, агітаційні, інформаційні, програмові, популяризаціі різних питаннів (соціально-економічного й громадського життя. Всі ці видання не належать до нашого огляду, який хочемо обмежити на твори красного письменства, на творчість художню; додамо при тім, що не торкаємось виданнів, які вийшли на Україні Австрійській і до останнього часу були для нас майже недоступні, через що огляд їх одкладаємо трохи на пізнійше.

На початку 1917 року виходив у нас усього один літературний журнал—тижневик „Промінь“ у Москві, який скоро уступив своє місце „Літературно-Науковому Вістнику“, відновленому в Києві. Вістник знову зібрав коло себе виднійші літературні наші сили, й більша частина того, що дав нам минулий рік свіжого й нового на полі красного письменства, побачило світ на його сторінках. Великий роман В. Винниченка „Записки Кирпатого Мефістофеля“, розпочатий друком ще в „Проміні“, друкував ся далі на сторінках Вістника. Не вважаючи можливим складати зараз оцінку сього твору, закінченого друком уже в 1918 році, зазначимо тільки, що автор порушує тут улюблену ним проблему відносин двох полів, при чому вводить у ці відносини ще й новий момент, який за останні часи все частійше підкреслюють ся в його творах, се — та роль, яку грає у відносинах чоловіка й жінки дитина; сей момент в різних комбінаціях особливо виступає в романі „Записки Кирпатого Мефістофеля“, й автор з властивою йому сміливістю й часто парадоксальністю розв'язує поставлені ним складні питання й ризиковані ситуаціі. Такий же характер певної екзотичности й нахилу до сміливих психологічних експериментів має й драма Винниченка „Пригвожденні“ (друкована в „Проміні“), яка проте з успіхом йшла як на українській, так і на російській сцені. „Мій роман“ Л. Яновської — се історія закохання немолодої вже пані з аристократичного кругу в учителя-демократа, який імпує їй своєю ідейністю й захопленістю громадською справою. Роман читається з певним інтересом і дивно тільки вражає його ненатуральний, штучний кінець, який зовсім не впливає з характера героя роману, яким змалювала його авторка.

Оповідання Ор. Левницької „Лакей його преосвященства“ належить до серії історичних оповіданнів шановного автора, в яких він, на підставі архивного матеріалу з властивим йому майстерством реставрує в живих образах нашу бувальщину. В сьому оповіданні автор малює сторінку з побутових відносин духовенства й козацької старшини в Гетьманщині в другій половині XVIII століття.

З інтересом і приємністю читаєть ся оповідання *М. Івченка* „Марійка“ й друге його оповідання „До землі“. Д-й Івченко, порівнюючи, недавно став виступати в нашій літературі; його писання роблять гарне вражіння своїм своєрідним ліризмом й сердечністю тона, умінням знайти свіжі фарби й тони у малюванні сільського життя.

Легенька комедія *В. Самійленка* „У Гайхан-Бея“, яка мала характер політичної сатири за старого режиму, не полишаючи глибокого вражіння в читанні, має певний успіх на сцені у виставах „Національного театру“ в Києві.

Ряд поезій старших і новіших поетів — *Олеся, Алчевської, Чупринки, П. Гая, Тичини, Заула, Мамонтова, Постоловської, Стаха, Шаповала, Ол. Журливої* замикає собою художнє-літературний відділ журналу. Публіцистично-наукової частини не торкаємось, завваживши тільки, що Вістник як раніше, старав ся давати по змозі повний і вірний образ нашого політичного й громадського руху, що було тепер особливо важко при тому надзвичайно швидкому темпі, яким іде життя й за котрим ледве поспіває й біжуча преса, а не тільки місячник, що завдяки тисячам причин може виходити не инакше, як з великим опізненням.

Другий наш літературний місячник, який почав виходити майже одночасно з відродженням „Літературно-Наукового Вістника“, спочатку в Москві, а потім перенесений до Києва — „Шлях“ — зєднав побіля себе переважно молоді сили. З белетристички новий журнал не дав ні одної більшої річі, а воб переважно невеличкі нариси, мініатюри, етюди; за те багато поезій. В цілому літературний відділ „Шляху“ робить гарне вражіння. Особливо інтересні нариси *Ольги Кобиланської* з карпатського життя підчас світової війни. Сильно написане оповідання „Юда“, яке малює трагічний, епізод, один з тисячів в сій війні, які відігравали ся в тихих Карпатах, на лоні їх вічно-прекрасної природи. Серед поетів, що брали участь у „Шляху“ зустрічаємо ймення *Х. Алчевської, М. Вороню, А. Кримського, О. Олеся, В. Тарноградської, М. Філянського, М. Чернявського, Г. Чупринки*, ймення, які самі за себе говорять.

Цікавою й знаменною появою на полі нашої журналістики є місячник „Книгарь“, що почав виходити у Києві з осені 1917 року, — „літопис українського письменства“, як зазначає він своє завдання. Треба признати, що журнал дійсно се завдання виконує, подаючи крім статей історико-літературного й бібліологічного характеру численні й здебільшого ґрунтовні рецензії на нові видання. В цих рецензіях, писаних переважно спеціалістами, головна вага й інтерес журналу, інтерес не тільки для бібліографа, але для кожного, хто стежить за розвитком українського письменства.

Переходячи од періодичних до окремих виданнів, ще раз мусимо зазначити, що незвичайний попит на українську книжку, який виріс протягом минулого року, викликав потребу передруку або нового видання багатьох старих творів, завдання дуже важке з огляду на нечувано трудні технічні умовини друку. Одже сим поясняеть ся велике число малих брошур порівняючи з більш солідними виданнями. Серед нових виданнів старих творів безумовно на першому місці поставити треба петроградське виданне *Шевченковою* „Кобзаря“ в редакції В. Доманицького в двох томиках, випущене товариством „Друкарь“. Товариство „Криниця“ в Києві випустила 1-й том творів *М. Коцюбинського*. Коли се має бути систематичне повне видання творів покійного письменника, то можно було б сподівати ся од видавництва якоїсь редакції їх, хронологічного чи якогось иншого порядку, передмови, біографічного нарису, приміток, коли й де вперше друковано певний твір. Коцюбинський — таке імя в нащій літературі, що все, що стосується його життя й історії його літературних праць повинно вже тепер бути готоване. Окремим виданням вийшло одно з кращих оповіданнів Коцюбинського першого періоду його творчости — „Дорогою ціною“.

З передруків раніше виданих творів зазначити ще треба: поему *Ів. Франка* „Панські жарти“ — цю сполою кріпаччини на галицькій Україні; повісти *Б. Грінченка* „На роспутті“ (третє виданне) і „Серед темної ночі“ (четверте виданне), його ж таки оповіданне з часів революції 1905 року „Брат на брата“ (перше виданне у нас на Україні); казку *Ів. Нечуя-Левицького* „Запорожці“, перевидано ряд дрібнійших оповіданнів Грінченка, Винниченка, Нечуя-Левицького та др. авторів.

Українська Видавнича Спілка випустила збірку оповіданнів *С. Каченка* „Воли перемогли“ — ряд художніх нарисів з життя робітників на шахтах. Більша частина сих нарисів друковала ся вже по різних наших періодичних виданнях. Невтомний автор популярних книжок з історії Запорожжа *А. Каченко* випустив кілька історичних повістей і оповіданнів. З них має безумовну літературну вагу тільки повість „Зруйноване гніздо“ (друкована в 1914 році на сторінках Літ.-Наук. Вістника), яка малює часи руйновання старого вільного ладу на Землях Запорожського війська по скасуванні Січі й завзятої боротьби, яку провадили більш активні елементи серед місцевого населення з хижими завойовниками-москалями. Взагалі белетристичні твори д. Каченка з козацької старовини далеко більш вдатні, ніж його оповідання з близького до нас минулого — наївно-сентиментальні й зовсім не художні.

Т-во „Сіач“, яке жваво взяло ся до видання старих авторів і перекладів чужих творів, випустило поезії *П. Гулака Артемов-*

ською, на жаль, видання не повне. А час би вже дати нашій публіці повне видання сього будь-що-будь класика українського письменства, хоча б таке, яке вже має Галичина у виданні „Руська письменність“. Те ж саме видавництво випустило „Приказки“ *Е. Гребінки*.

О. Олесь випустив друге видання своєї першої збірки „З журбою радість обнялась“ (1907 року), яка, власне й утворила йому славу талановитого поета, котрий вніс в українську поезію нові мотиви, а для старих здобув власні оригінальні фарби й тони. Крім того товариство „Криниця“ випустило нову, V-ту книгу його поезій, які, на думку критики, достойно піддержують твердо встановлену поетову славу. Олесеві ж належить талановита інсценіровка народної думи про Ганжу-Андибера. Сей твір ще раз примушує нас пожаліти, чому поет так мало звертаєть ся до нашої минувшини, котра могла б дати йому такий багатий матеріал, стільки сюжетів і тем для поетичної інтерпретації.

Маємо ще кілька збірників поезій: *М. Кононенко* „Хвилі“, *М. Шоповала* „Лісові ритми“ й *М. Мандрики* „Пісні про Анемону“. Безперечну поетичну стійність має збічник Шоповала, у якого бачимо й справжнє художнє чуття й гарні образи, лехку, невимушену форму. *М. Мандрика* зовсім не є „цілком новим імям на обрії української поезії“, як висловив ся про його один з критиків, і власне ті його поезії, які раніше доводило ся нам зустрічати на сторінках різних виданнів, дозволяли сподівати ся чогось більше сталого й певного від його збірника; не оригінальна й часами вульгарна еротика, необробленість форми й мови свідчать про не дуже серйозне відношення автора до свого хисту, якого в усякому разі заперечити не можемо. Абсолютно не можемо зрозуміти, по що було *д. Кононенкові*, давньому вже авторові, збирати до купи й випускати в світ своє віршування, з якого коли й мають сякий-такий інтерес, то тільки деякі поезії, десяток—другий їх, та й то в ті часи (років 25—30 тому), коли кожна елементарно грамотна з літературного погляду брошура українська було певною появою, яку старанно нотували й заносили на скрижалі літопису письменства. Але тепер, в наші дні...

В Катеринославі випущено ілюстроване видання поеми-казки *Івана Манжури* „Трьомсин Багатирь“, друкованої вперше у „Дніпрових Хвилях“ 1913 року. Як знаємо з біографії бідолашнього поета-етнографа, він довго носив ся з думкою подати в поетичній обробці і в оточенні запорожського побуту—складний мотив народної казки про паревича, який мстить змієві за убивство батька, перебуває ріжні пригоди й чинить багато подвигів за допомогою свого чудовного коня. З старанністю й любовію обробив він цю казку і вложив у неї все своє багате знання фольклору, народного побуту й мови. „Трьомсин Багатирь“ був останнім значнішим твором Манжури, побачити в друку

який одначе авторові не довело ся. Гадаємо, що видання цієї поеми-казки може бути цікавим не тільки для звичайного читальника казок — дівчорі. Багацтво мови й побутових подробиць надають їй ширшого інтересу.

Невелике число цікавих новинок драматичної літератури збільшив собою невеликий етюд *Л. Старинської-Черняхівської* „Останній Сніп“, який малює конфлікт між представниками двох поколінь упадаючої Гетьманщини—старим батьком, патріотом козацької України, і сином, представником помосковленої вже старшини, яка шукала собі кар'єри й всяких благ при петербурзькому дворі. Можна було б закрити шановній авторці де-що що-до ідеалізації головного героя етюду, ледве чи можливого з такими власне поглядами в осередку козацької старшини на Гетьманщині кінця XVIII століття, але не можна одмовити їй психологічної правди й сценічності, що мусить звернути на неї увагу наших театрів. Говорячи за драматичні твори треба згадати ще прегарний переклад Молієрового „Тартюфу“, доконаний *В. Самійленком*, і виданий з передмовою М. Вороного. В цьому перекладі безсмертна комедія Молієра йде на сцені Національного театру в Києві.

Кінчаючи наш огляд красномовного письменства за минулий рік мусимо принотувати ще невелике число видань з історії нашого письменства й літературно-громадського руху. Воно хоч справді невелике, але серед його такі цінні й солідні видання, як „Історія українського письменства“ *С. Ефремова* (третє видання) й два полемічних твори: „Листи з України наддніпрянської“ *В. Грінченка* й „Листи на Україну наддніпрянську“ *М. Драгоманова*. Обидві праці у взаємній між собою полеміці в'ясняють з різних поглядів українське національне питання і, неважаючи на чверть віку, яка ділить нас од часу їх появи, на радикальну зміну наших політичних обставин, вповні зберігають свій інтерес і для сучасного читальника. Такий же інтерес зберегла й книжочка Грінченка „Нова семья“ (про Шевченка), у перше видрукована у нас. Цікаві причинки до історії часів російсько-турецької війни 1877 року дають спомени її учасника, відомого українського артиста *М. Садовського*, видані товариством „Час“ (первісно друкували ся на сторінках „Літ.-Наук. Вістника“).

Як бачимо, літературна продукція, не вважаючи на величезний зріст числа друкованих українською мовою видань, далеко не дорівнює тому попиту, який створило нове життя на українське друковане слово. Будемо надіятися, що нові вільні умови нашого національного розвитку викличуть розцвіт духовних сил нашого народу, і сей розцвіт виявить ся насамперед в розвитку художньої творчости, в зростові нашої літератури, яка в самі тяжкі й здавало ся безнадійні періоди українського життя свідчила про невмиручість духа нашого народу.

Червоне вино.

I.

Стоять грабі прозоро-жовті
В промінні яснозолотім...
Хай щастя, друже, не найшов ти,—
Але нащо тужить за ним!

Прозора шклянка кришталева,
Вино червоне та хмільне...
Навколо шелестять дерева:
„Все збудеться — і все мине.

„І те, що дійсністю здавалось,—
„Нікчемна тїнь, даремний дим;
„І те, що в снах нам увижалось,
„Зробилось близьким і нудним.

„Керуй на озеро спокою
„Свої шукання молоді:
„Все, що зосталось за зобою,—
„Лиш слід весельця на воді.

„Минають дні, минає літо...
„Але нащо тужить за ним?
„Прозору шклянку вщерть налито
„Вином червоним і хмільним“.

II.

Яблуко спіє і падає,
Віти колишуться й віють ся;
Серце минуле пригадує
І на прийдешне надієть ся.

Серце співа по дитячому —
Ще не допіло, не падає...
Сонце осіннє зрячому
Ранню веснянку нагадує.

Чим же? Хто скаже, зясує нам?
Ще ж бо слова не родили ся
Ті, що серцям півотруєним
В сні, у дрімоті приснили ся.

III.

В кавярні пусто. Гомонять льокаї,
Нудьгуючи без нїдної роботи.
Сижу самотно; серце споминає
Далеке щось, неначе у дрімоті.

Неясний присмерк стелить ся по залі,
Хоч день стоїть за стїнами... Ще вчора

Уста кохані тут прощebetали
Мені про щастя, про високі гори.

Про досвіток, про радісне чекання,
Про шум чарок і чистії розмови...
Мені здавалось: навіть про кохання,
Про перший цвіт не першої любови...

Минуло ся, — а в серці оживає
Як ліля в вечірній позолоті...
В кавярні стиха гомонять льокаї,
В кавярні час солодкої дрімоти.

IV.

Наша зустріч єдина була.
Ти пройшла — ти на віки пройшла,
І твій образ укрили сніги,
Що летять і пливуть навкруги.

Може навіть сніжинка і ти,
Що злетіла на те з висоти,
Щоб серця нам навик закувать,
А самий непомітно рости?

Памятаєш високі доми,
Що стояли, як тїни у тьмі?
Памятаєш, як швидко ти йшла?
Наша зустріч єдина була.

V.

Я тільки надпив свою чарку, —
А серце вже п'яне давно:
Якесь його инше спянило,
Якесь невідоме вино.

Пливу чи іду я — не знаю...
Сніги і холодні огні...
Хто дав чарівної отрути
В своїх поцілунках мені?

Шуми та гуди, хуртовино,
Пливить, неловимі сніги,
До моря краси і спокою
Засипте навик беріги.

Я з вами — я з вами — я з вами,
Холодні, летючі, смутні...
Все зникне, як іскра зникає,
Як іскра згасає в вині.

З останніх оповідань В. Винниченка.

Контрасти.

В одному з давніших оповідань Винниченка протиставлено оден другому два гуртки — весела безжурна компанія і валка заробітчан, зтомлених голодом і далеким шляхом („Контрасти“). Се протиставлення на тлі соціальних відносин, однаково придатне і для літературного твору і для мітінгової промови. Певно і автора спокусила кольоритність такого протиставлення, на тлі якого можна дати цікаві постаті і цікаві переживання.

Контрасти взагалі цікавлять Винниченка і він в своїх творах часто розробляє сю психологічну тему. Псіхічні контрасти се два псіхічні типи або переживання дуже відмінні, дуже далекі оден від другого. В псіхічнім контрасті статичнім такі типи існують поруч разом, в динамічнім псіхічне життя людини переходить через певні відмінні стадії і кожна нова стадія є щось нове. Для бічного доглядача такий перехід може здавати ся рішучою, несподіваною зміною, але звичайно для такої зміни існували причини, як ті непомітні корінці, з яких потім розвиваєть ся рослина.

Письменник любить стежити за змінами і переходами в духовному життю. Така зміна стала ся, наприклад в душі Якима і він став инакше відносити ся до краєвиду, який можна було бачити з робітні артиста. І ранійше Яким дивив ся і бачив далечінь, але порох та павутинне тоді заслонювало йому той чарівний пейзаж. Тепер, зявили ся нові події, нові вражіння від зовнішнього світу, нові переживання і далечінь задніпровських просторів гармоніювала з сими новими переживаннями: „краєвид... дає... ідею щастя“. І разом з тим Яким перестав ляяти „поезію спогадів“ і знаходити „смішним або „поетичним“ цілий побут маляра на горіщі.

Так непомітно крок за кроком став правник Яким зовсім відмінним від того, чим був ранійше, став своїм контрастом.

Подібний же процес ми бачимо і в душі Кирпатого Мефистофеля. Від його признань в початку і до кінцевих подій — оженення з Клавдією за-для сина — се все оден невпинний процес, який зовсім міняє псіхічне життя Мефистофеля. Людина, яка в палких обіймах не забувала тверезих обміркувань, яка відмовляє бідному товаришеві в

помочі працею, пропонуючи йому зовсім неможливу комбінацію, ся людина нарешті відходить від своїх сталих принципів. Через що стало ся? через перше щире кохання до Білої Шапочки? Як би не було, все ж таки Кирпатий Мефистофель змінив ся. В історії з Клавдією, Мефистофель вступив було на той шлях, яким дійшов до кінця Вадим в відносинах до Наташи („По — свій“, „Божки“), але до кінця не дійшов і змінив зазначені було висновки: повного жорстокого переведення свого принципу свободи в кохання Мефистофель не зробив.

Повна або майже повна зміна психічної вдачі людини може бути тоді, як існує первісна можливість такої зміни. Чи розіветь ся така можливість чи ні, чи викличе дійсність розвиток духовних зародків в иньшому напрямі, се вже питання зовнішніх впливів на людську душу. Можливе і те, що можливости розівють ся паралельно і ні одна не візьме верх. Тоді в одній людині будуть протилежні нахили, які і будуть по-черзі опановувати душею людини і приводити до тих або иньших вчинків.

Письменника цікавлять контрасти-зміни і контрасти-нахили в душі людини. Він не раз звертаєть ся до сього питання і віддає йому багато, порівнюючи, уважності.

Як відміняєть ся людська вдача і людина стає иншою на погляд близьких; як одночасно в людині живуть зовсім відмінні нахили і примушують людину до зовсім нових, несподіваних вчинків: се все цікавить письменника: часом він розроблює сю тему детально, часом тільки натякає на існування такого контрасту, не розвиваючи сього докладно в своїому творі.

Контрасти в людській душі, чи то в хронологічній послідовности, чи то одночасні — становлять загадкове зявище в людській психіці. Багато письменників в світовій літературі зостановляло ся над ними, виявляючи при тому, як і Винниченко, нахил до „діонісієвського в творчости“ (висловлюючись термином Ніцше) або „достоевщини“.

Не завсіди можно простежити, чи обидва контрасти однаково глибоко закоренили ся в душі? Чи захоплене штучкою (скульптура) в душі тієї дівчини, про яку оповідаєть ся в оп. „Чудний епізод“, вкоренило ся глибоко? Чи у дядюшки Нікодима, що зробив поруч дві кімнатки, біжницю та иньшу („По свій!“), підіймаєть ся в душі якась побожне почуте, як, наприклад, у того жандарма, що катував арештованих, не даючи їм спати („Маленька рисочка“)? Се неясно для читача, та й може і письменникові було неясно і ся прогалина так і лишила ся незаповненою.

„У кожної людини є краса й огида. В різних формах... Неодмінно є... І краса і огида... Тільки иноді краса так захована, що не вид-

но... Або огида ховаєть ся за красою... Я хочу їх виявити поруч... Хіба ні? "

Так каже про свою скульптуру дівчина в оп. „Чудний епізод“. Так гадали колись містики, що в кожній людині є рай і пекло. Так малював Гогарт, виявляв се Свіфт, Достоевський і виявляє часом Винниченко, часом, бо творчість його взагалі має нахил скорше до світлих, „аполоновських“ тонів.

„Се було чудно, але я не хотів боротись против сього. О, ні! Я хотів слухати далі сей мелодійний, трохи надтріснутий, немов срібною емалю вкритий голос чудної жінчини“.

Се відношення самого письменника до огидливих моментів, огидливих контрастів, які мають захоплюючу силу і вплив на душу свідка.

„Я не хотів боротись против сього. О, ні! Я хотів слухати далі“...

Сполученне в одній душі краси й огиди се найбільш різкий зразок псіхічного контрасту. Се дві сили, можливости в рівновазі, кожна з них може взяти верх і надати свою ознаку псіхічному життю людини.

Поки ці дві сили, ці два начала урівноважують, зтримують одна другу, неясно, яким саме шляхом піде дальше житте. Ніби в напруженому очікуванні стоять терези і щось мале вплине і терези заврушають ся. Що буде тим малим дотиком, який виведе терези з рівноваги? Невідомо, але коло такої людини має бути напружене очікування, тиша перед чимсь, тривожна тиша, а в тій тиші є щось хоробливе, важке.

Моменти напруженого важкого очікування не раз знаходимо в творах Винниченка. Нагадаємо опов. „Студент“ або „Кузь та Грицунь“. В першому оповіданні сей момент очікування, напруженої тиші після слів студента, що він застрелить ся, в оповіданні про Кузя після заяви управляющому про рощот. Раптом несподівано настрої юрби міняють ся і переходить до зовсім відмінного, до свого контрасту. Що було тим останнім дотиком, що вивів з рівноваги терези? Що остаточно вплинуло? „Над гуртом збитих до купи людей стояв крик і рев“... „Але в сей мент трапилось щось таке, чого вже ніхто не ждав“. Юрба могла б покорити ся гострому наказу стражника чи управляючого, затаїти свої справжні почуття і настрої, але стало ся зовсім иньше, протилежне, юрба повстала проти тих, кому перед тим корила ся. Момент напруження, важкого очікування передано в творі письменника і перехід від одного настрою до иншого підкреслено в стилі оповідань.

Хорі люде.

Сфера спостережень письменника поширюється в новіших творах. Вже раніше малював Винниченко побут інтелігенції (нпр. „Моє останнє слово“), життя студентства, партійні гуртки, їх пляни та діяльність, пропаганду та заняття з робітниками, важки заробітчан, відношення до управляючих панськими маєтками, працю коло машини, суперечки з прикащиками, гурток злодіїв в малому містечку („Краса і Сила“), солдатське життя („Боротьба“) — се все вже було в оповіданнях Винниченка. Не було в них справжнього селянського життя та робітничого побуту, самих по собі, незалежно від партійних змагань та пропаганди. До тих малюнків прилучилось ще децю нове: вражіння паризького життя („Тайна“), побут в далекому заслання (записки Вадима — „По-свій“), нарешті малюнки життя еміграції („Рівновага“) Се все значно nobільшує круг спостережень письменника новими фактами, а його галерею постатей новими літературними постатями.

В розвитку літературної індивідуальности письменника цікаве його замилованне психіатричними темами, якого не було помітно в творах 1898—1910 рр.: справді, і раніше письменник згадував про хворих людей, але там се було побіжно, тепер сим постатям віддається дуже багато уваги і списано їх з великими подробицями, не так як раніше¹⁾ приходило ся йому про них згадувати.

Романи останніх років написані як раз з таким зацікавленням психологією хорих людей. Сі чотири романи „Рівновага“ (1913), „По-свій“ (1913), „Божки“ (1914), „Хочу“ (1916) перейняті в більшій або меншій мірі таким зацікавленням і, наприклад, до романа „Рівновага“ можно було б дати підзаголовок — „серед хорих людей“. Цікаво, що сей роман, друкований з початку по російськи, викликав докори і обуренне тим, що автор сміливо і рішуче підійшов до теми, якої звичайно уникали російські письменники прогресівного напрямку, а саме — до темних сторін емігрантського життя в Парижі. Пізнійше критика мусіла признати, що письменник освітлює се емігрантське життя вповні вірно і приходиться ся не протестувати проти малюнків письменника з натури, а шукати причин, чому життя емігрантське пішло як раз таким шляхом, а не иньшим. Запад суспільних і моральних почувань у емігрантів викликали ті умови, в яких їм приходиться ся жити і працювати на чужині. Далекі від місцевих інтересів і питань і примусово відір-

¹⁾ Про твори Винниченка з років 1898—1910 я мав нагоду говорити в начерках „З сучасної української літератури“ та в замітці про третю книжку оповідань. — Л.-Н. Вістник 1910. II.

вані від своїх рідних, пригнічені матеріальними злиднями, знесилені безнадійністю, сі емігранти цілий час перебувають в тому ж самому тісному колі товаришів і не мають сміливості вийти на ширшу арену місцевого життя. В таких умовах живуть і персонажі „Рівновати“ і в них також ся примусово-звужена сфера інтересів приводить до хоробливих наслідків. В центрі сих покалічених життем людей — Шурка, наречений Тані, з його „сизими снами“ і „темною муттю“. В інших випадках займають ся психологічними експериментами, небезпечними і жорстокими, а часто і неймовірними, так роблять Адольф і Хома. Відношення Адольфа до безталанного маляра Аркадія се надзвичайне драгування людини усякими можливими засобами. Ціла перша довга сцена, з якої починаєть ся роман, розмова Адольфа з Аркадієм дуже добрий вступ до характеристики ненормальних відносин в гуртку емігрантів.

В сцені між Адольфом і Аркадієм письменник користуєть ся цікавою манерою оповідання: письменник подає не тільки репліки, але разом з тим дає в формі вставок в лапках ніби запис думок в їх хронологічному порядку. Се завважає стилістично розвою оповідання, але за те значно побільшує докладність його. Читач має паралельно що говорить ся і що думаєть ся, тим розкривають ся внутрішні глибші переживання, бо слово се є нещире, роблене, йому не можна довіряти. Але часте уживання такого запису думок стає трохи нудним своєю стенографічною докладністю.

— Адольф... Ви хочете повторення тої сцени? — хрипло сказав Аркадій.

— Якої? — невинно підняв рідкі брови Адольф.

„Зараз заверещить і почне кусатись“.

— Що вам, властиво, треба від мене?

„О, се — вже його „вищий розум“ виходить на сцену, „холодна свідомість“ і „тверда система“.

— Мені? О, друже Аркадію, мені так мало треба, що сором турбовати вас... (с. 8).

Се уривок чередування реплік та записів думок по стенографічному методу. Користуєть ся письменник сим не так тактовно, як се робив покойний Коцюбинський¹⁾.

Адольф не викликає ніякої симпатії ні в письменника, ні в читачів. Досить звести до купи усі розкидані по повісті рисочки, ужиті письменником для його характеристики. Наприклад, „бліде, кінське ляце його в сутінках п'яно всіміхалось. Величезні, довгі, мов у орані-утана

¹⁾ Я зауважив його манеру в статті: „Останні оповідання Мих. Коцюбинського Л.-Н. Вістник 1909. X.

руки засунуто в кишені, бриль — на потилиці... І вмить знов відчув (Аркадій) над головою своєю тепле, з запахом алькоголю дихання Адольфа. Хотілось швидко озирнутись, підскокити, вчепитись нігтями в сі свинячі очі, в сей мягкий нахабний ніс і рвати їх, тріпати й славно скреготати зубами". Як бачимо, характеристика вповні негативна. І ся людина драгує иньшу, робить з нею експерименти і дуже задоволена, радіє з своєї влади над иньшою людиною. Письменник дуже докладно, докладніше, ніж се треба для вражіння від артистичного твору, описує, як саме драгує Адольф Аркадія, як мучить голодну людину, грабіжкою бутербродів, а її серце брудними натяками відносно Тані. Се вже виходить за межі артистичного твору і наближаєть ся до патологічних описів (боротьба за бутерброди між Адольфом і Аркадієм).

Що дає одній людині силу над иньшою людиною? Що примушує зтримувати себе, зцілювати зуби, щоб мимохить не вирвалось щире слово? Чому так неприємно дивити ся на Адольфа і все ж таки „він (Аркадій) все таки стояв і покірливо схиливши голову, чекав, що вчинить Адольф"? Чому таке безсилле обурення і така покора?

Безталанний маляр Аркадій і нахабний Адольф не багато займають місця в загальній структурі романа. І Аркадій і Адольф не „герої“, а середні представники безщасної паризької еміграції, не на них звернено увагу. Важким тягаром лежать на них умови життя еміграції, про які згадувано вище. „Є тільки звичайна, проста, ось ся нудьга в грудях. Саме почування животного голоду. Є ось сей глухий гул Парижу, а в ньому, мов загублений, хмуро-скелестий острівко, самотність. Більше нічого не буде. Безглузде, неминучість, безконечність!“ Се умови емігрантського життя. „Ось, ми, наприклад, емігранти: вдерли у нас шмарок так званої душі, позбавили громадського життя, утворили порожнечу по однім боці—ми і схилиєм ся в иньший. А природа не любить спокою і надмірного відхилення, то і заповняє нам порожнечу, — кому картами, кафе, вином, кому коханням, кому Богом, кому сатаною... А від рівноваги не втічете!“ Таким чином на деяких умови емігрантського життя лягли надзвичайним тягаром і зовсім пригнутили, нахилили до долу, до самої землі: їм вже не підняти ся і не підняти ясне безжурне чоло до світлого неба.

Увага письменника звернена не на сих приголомшених, прибитих до землі важкими кайданими. Більше уваги звернено на Хому, Таню, Шурку, Мері: се люде, які мають щось своє, індивідуальне, і не так піддають чужим впливам і впливам „рівноваги“.

Але і сі видатніші між емігрантською масою люде також зійшли з шляхів нормальних відносин. Шурку підтяла тюрма, еміграція, голодування, туга, недіяльність (с. 78). Його мучать „сизі сні“, якісь жах-

ливі кошмари, „темна муть“, він впадає в містику, врівноважує себе не вповні нормальними засобами. Зовсім безвольний, Шурка то підпадає впливові Тані, то знов виходить з під нього і йде з Аннет. Містика, богоробленне і богошукання, по словам Мері, се заміна еротичної і ріжної иньшої російської „мути“. Безвольний Шурка хоругує на сексуальні аномалії і дозволяє Аннет бити себе по щоках.

Мері — богата, з вищими інтелектуальними інтересами, з знанням кількох мов, з любов'ю до філософського читання: як бачимо, добрий ґрунт до иньшого, серйознішого відношення до життя. Але і Мері не відзначається иньшими завданнями, ніж її знайомі. Вона робить експерименти з стрічними людьми, провоціює на певні вчинки і дивується, коли її обчислення не здійснюються, так як вона гадає (експеримент з французом). Коли се рівновага в важких умовах життя емігрантського і хвороби, то урівноваження ненормальним.

Центральна фігура — Хома. Багато на неї ужито малярських і літературних засобів, описує його письменник з великою детальністю і, здається, симпатією. Але що робить сей Хома? Таж само гра людьми, експерименти жорстокі і часом не вповні ймовірні (завдання Гломбінському відносно Тані). Коли се урівноваження, знов таки урівноваження — хоробливим. Може тимчасово, але все ж таки хоробливе.

Finale con brio.

Не раз композитори після сумних розпучливих тем закінчують твір бадьорим жвавим фіналом. Після важких переживань нарешті піднесення, надії на будуче разом з ясним розумінням своїх сил і сумні спомини щезають перед подуванням нового життя.

В гарному оповіданні „Кузь та Грицунь“ (Твори т. IV. 1911) як раз такий фінал: несподіваний вибух енергії, протест проти управляючого з боку Грицуна: „Я таким Грицуна ніколи не бачив, і очей таких не бачив ніколи у його, сталевих, диких, горячих“ (с. 109). Оповідання закінчується після вибуху обурення ясними лагідними акордами, які становлять певний контраст сумним малюнкам „Дрібниця“ в тому ж томі, або „Рівноваги“, або „По-свій“ чи „Божки“. Цікаві нюанси в самій мові закінчення.

„Дядюшка Терентій посміхався одними очима... Круг його (Грицуна) гомоніли та сміяли ся... Задумливо дивився кудись у бік у степ, де над могилами ніжними хвилями тріпотів горячий вітер. Хто його зна, що він бачив там, але очі його сумно та ніжно жмурились... Кузь озирався й... Грицунь соромливо й радісно посміхався... Кузеви очі ставали також соромливо радісними, але він швидко одвертався й

голосно *весело* затягував... Зорі, мабуть, вміли з ним розмовляти, бо він *посміхався* до них... І зорі, як дівочі очі, промінясті та мрійні, *ніжно посміхались* до нього“...

Як бачимо, саме скупченне висловів надають певне освітлення, певний тон всьому епізоду: сміх, посміх, ніжно, радісно, весело...

Се закінченне оповідання мимоволі приходиться на пам'ять, коли перечитуєш останні романи Винниченка. Здоровим людям важко цілий час жити з хорими; тим, хто гадає, що вища мораль — здоровле й сила“ (VI, 82) важко жити з тими, кого мучать „сизі сні“ та „темна муть“, здорових тягне до бадьорих, живих, сильних. Після довгого перебування в компанії Шурки, Мері, хочеться повними грудьми набрати вільного повітря, почувати себе вільними від тягарів, сильними, здоровими. Се також певне урівноваження.

Через те в великих повістях і романах Винниченка, як „Мое останнє слово“, „Честность съ собою“ (Земля V. 1911), „Рівновага“, ми знаходили в закінченню ясні бадьорі акорди. З боку виконання та загальної структури творів се здається випадковим, *deus ex machina*, але се свідчить про бажання урівноваження. Візьмемо, наприклад, закінченне ром. „Честность съ собою“: після різних напів-можливих пригод і подій, фантазій Дари, експериментів Мирона, вчинків хорих, як Тарас,—фінальне побачення Дари і Мирона. Вмер Тарас, застрілила ся Віра, на сих руїнах життя, надій, переконань наче апотеоз: Дара і Мирон і гіми дійсному, бадьорому життю:

— Изъ труповъ (?) наша жизнь рождается? (NS. Се не зовсім ясно, чому *изъ* труповъ).

— Не мы ихъ сдѣлали.

— А если и мы... Что-жь? Сильное живетъ, слабое гибнетъ. Мертвыхъ не воскресишь. А такихъ такъ и воскрешать не слѣдуетъ...

„Жить хочу. Жить, Миронъ, работать, создавать и разрушать.

„Труповъ не воскресимъ. И какъ можно скорѣе ѣдемъ отсюда. Какъ можно скорѣе“.

Може бути сумнів: о скільки Мирон і Дара можуть бути творцями нового життя, о скільки вони можуть „работать, создавать“. „Разрушать“ — се, дійсно, вони руйнували, а не творити.

Крикъ тріумфа — „Цѣлуй! На трупахъ цѣлуй! Крѣпко, радостно!.. А теперъ цѣлуй! Цѣлуй, мой свѣтлый, цѣлуй бѣшено, крѣпко, на зло всѣмъ трупамъ, смертямъ, гнили, лжи старого! Цѣлуй!“

Такі „крѣпкіе, бѣшеные“ поцілунки погана прелюдія до нового життя, нового будівництва, про яке тут говорить ся. „Цѣловати на трупахъ“ се виходить менш естетично, ніж відома тема малюнка „Любов серед руїн“.

Але важно те, що мимо таких помилок з артистичного боку голосно роздаєть ся заклик до здорового, бадьорого життя, заклик до діяльности від трущів.

Се не тільки в сьому романі. І в иньших також ми бачимо той же самий заклик, теж саме „vivos voso“ Шафгаузенського дзвону. „Mortuos plango — vivos voso“: всіх живих, енергійних, бадьорих — до життя!

І для самого письменника близький, рідний сей заклик. Тимчасово зацікавлюєть ся він психіатричними темами, патологічними моментами — сатанізмом, богошуканнем, поцілунками на трупах... Але се тимчасово і житте знов кличе письменника до дійсного, справжнього життя, до тих, хто живе і працює, шукає і творить, до рідної природи, до рідних шляхів „в степу, де над могилами ніжними хвилями тріпотів гарячий вітер“.

КЛИМ ПОЛІЩУК.

З циклю „Мої шукання“.

I.

Музико мій!.. Чи знав ти біль страждання,
Як стоптані квітки і келехи розбиті,
А десь в душі горять огнем жадання
І сльози в жаль злились несамовитий?..

Музико, грай!.. Хай струни зарідають
І злякано трівогою забють ся,
Зеленою весною заспівають
І споминами в серці відгукнуть ся!..

Самотний я і біль моя шалена. —
В душі кричить моє страшне жадання. —
А сі квітки і келехи для мене
Як сон туги без пестоців — кохання..

...Квітки он там під лавою спочили, —
Вино як кров пролите на цераті, —
А я один, без мрій, надій і сили
Думками бюсь в задимленій кімнаті..

Музико, грай!.. — Нехай спочинуть сили. —
Мені туга всміхнеть ся в п'янім чаді,
А там, на мить, повстане образ милий
В задимлено-байдужому свічаді.

М. ІВЧЕНКО.

Большевики на селах.

(Вражіння з подорожі).

До тої місцевости, куди я їхав, в звичайну пору було лише годин 7—8 подорожі потягом. За часів же большевицької влади довелося їхати рівно дві доби. І за цю пору вас разів з десять, мало не на кожній станції, обшукують, перевертають ваші речі, вимагають документів, приставляючи до ваших грудей холодного дула пістолету. І хоч у вас здається документ (паспорт) самий безпартійний, самий лояльний для різних політичних часів і ситуацій, проте не можна бути ані трохи певним, що вас не заарештують, а то й не пугають по вашій адресі маленьку оловяну кульку. Проте дивись на блискучі дула і на „озброєних до зубів товаришів“ цілком спокійно. Все одно: до всього можна призвичаїтись. Одне неприємно — все це турбування, постійне заглядання в ваші речі, страшенно нервує і дратує вас.

І ось нарешті прибув на свою станцію. Станція маленька — дві три залізничних будівлі. За кілька кроків — по шляху простяглася купка хуторянських осель. Вийшов з потягу, озирнувшись навколо і вільно зітхнув. Нарешті визволився від жандармської опіки большевиків. Але не тут-то було. Тільки дійшов до хутору — як на зустріч мені іде гурток озброєних людей... Одіж різна: звичайна селянська, червоні кудеяські кожухи, парубочькі піджаки з бобріку, салдатецькі шинелі. Ідуть по-волі, зацікавлено розглядаючи новенькі револьвери, видно, любуючись ними.

Порівнявшись зо мною, з гурту виділилось два молодих парубка; підійшовши до мене, і певне, почувавши себе з неpravички трохи ніяково, поспитали:

— Откедыва, товарищ, ідете?

Я відповів.

— А оружя нету?

— Більш десяти разів шукали! Коли є охота, будь ласка шукайте!

— Не нада, товарищ! — махнув рукою один з них, і вони пішли.

Нічого, думаю собі, тут і большевики більш лагідні.

За який час прийшов в рідне село. Дома довелось пробути коло десяти днів, розмовляти з селянами різних верств і напрямків, прислухатись до життя і входити власне безпосередньо в гущу цього життя. Таким чином за цю пору удалося скласти більш-менш певні вражіння відносно того, в якій мірі поширився серед селянства большевизм.

Село, в яке я прибув, було маленьке, тихе, за 50 верстов від повітового міста, за 25 верстов від залізниці. Зимової пори здасться туди ворон і кісток, як кажуть, не заносить. Газет, звичайно, туди не надсилають, а коли й прибувають ці газети, то з запізненням на 10 а то й більше днів. І живе село тихим примітивним життям.

Колись жили там якісь захудалі панки і мали вони не дуже багато землі і дворів з 15 кріпаків. Значна більшість господарств старокозачих. В середньому 5—10 десятин на господарство. Років 8 тому назад панські землі були попродані, і значну частину цих земель розкупили місцеві ж селяне по 1 або 2 десятини. Правда, є кілька господарств, які встигли різними, навіть темними засобами, то потроху викрадаючи чуже добро, то обдурюючи своїх же односельців, придбати десятин до 50—60. Але таких куркулів лише 4—5. Вся ж решта селянства жила старинним способом, ведучи напів натуралістичне господарство і звикши з де-яким усилям зводити свій безпретензійний бюджет.

Вся „революційність“ села за всі часи революції виявилась лише в тому, що з де-яким зусиллям вирядили з села неприємного їм поца. Всі ж останні події здасться зовсім не зачіпали і не хвилювали села. Ще в перших числах листопаду мені довелось виступати з промовою в тому селі. І тоді я дізнав ся, що за всі часи революції не приїздив туди ні один промовець. Правда, казали, приїздив один, щось говорив, але промова його була такою нескладною, що ніхто нічого не зрозумів, і ніякого вражіння від неї не зосталось у селян.

І от приїзду в цей раз і дізнаюся, що большевизм і тут встиг залишити свій вплив і різко змінити загальне обличчя селянського життя. В чому ж тут причини, в якій мірі охопив селянство большевизм, оскільки глибокі корінці встиг він тут пустити? Коли судити по газетах, або спостерігати большевизм на селах зосторонь, можна подумати, що він (большевизм), справді, охопив усе селянство і з ним боротись дуже трудно. В дійсності ж справа зовсім не так складається. Фактично большевизм — це тонка і дуже тонка плівка, яка встигла заволікти селянське життя з великою потугою, шляхом звичайних большевизмові репресій і то, певне на короткий час. Повернулись до дому розагітовані на фронті салдати, здеморалізовані одірваністю від села на протязі 3—4 років, вибиті з звичайних життєвих умов і фактично не свідомі в тім, що на містах робить ся і що фактично потрібно селянству.

— Как? у вас нету совету рабочих та салдатських депутатів?

Селяне ніяково хитали плечима, гадаючи що вони страшно одстали од життя — і вибачаючись відповідали:

— Та, звичайно, нема!

— Хм! Как же так?

— Та так! Не довелось якось. Та тут, бачте, у нас є Селянська Спілка. Кажуть, наче б то вона стоїть за нас, та хто зна. А тільки там повсігда виступаєм!

— Это самая буржуазія і контра-революціонери там сидять — відповідають салдати. — Нада заснувать совет депутатів.

— А якої ви будете партії? — питають зацікавлені і здивовані селяне.

— Ми все большевики. Это самая настоящая народная партія. Пущай сам народ распорядается і делает, что хатит.

Ну що ж, думають селяне, раз народна партія, то, виходить, не проти нас, і спокійно помирились з цим. Аби краще було.

Зібрали сход, обібрали комітет. Де-хто з більш завзятих селян, почувши, що тут пахне поживою, теж пристали до большевиків. Решта ж селян поставила ся до цього пасивно, прислухаючись до всього і чекаючи, що буде далі.

Почала ся робота. В комітет увійшли найбільш завзяті большевики. Селяне гадали, що, робота буде вестись так, як і раніш, — що кожен буде виступати з своїми думками, які йому вільно буде висловлювати.

Як тут почалось зовсім инше і несподіване. Фактично влада вся перейшла до невеликої купки людей з комітету та до співчуваючих їм кількох крикунів. Комітет сам вносить пропозиції, виступає з докладами і проводить резолюції.

Попробували було де-які з більш смілевих селян запротестувати з приводу самих несправедливих і безглузких постанов, як їм зараз же затикають пельку.

— А-а! Буржуй! Вон його! Долой! — кричать большевики.

Селянин ще який час сперечається, але його прямо виганяють з зборні, нахваляючись при цьому або вбити, або в кращому разі підпалити. В решті решт, майже все село було терорізовано. Де-яка частина селян перестала зовсім ходити на зборню.

— Хай їм біс, як так! За царя приїздив було земський начальник, сердитий було, як розпечений бугай, та й то не боронилось сказати розумне слово. А тут тобі і пікнуть не дають. Яка ж це свобода, спрашується — як тільки що скажеш не по їх, зараз кричать, зараз — буржуй! Який же я буржуй? Що в мене хліба хватить до нового — так я вже й буржуй! А того, сукин сину, не бачиш, що я хожу, як старцюга, обідраний і босий. Я все літо робив, як катюга, а його сімя лежала в холодку — сердить ся селянин.

Де-хто таки, правда, ще ходить на зборню, але прийде тихенько, сиде навприсідки коло дверей, запалить люльку та й слухає мовчки, як там коло столу галасують большевики. Посидить-посидить, послухає та й піде собі мовчки. А там дома в тісному гурті таких же господарів, як і він, страшенно обурюєть ся, але не знає, що і як зробити, щоб визволитись, від тої лихої години, яка насунулась на них.

Та й які ж це оборонці народу? міркує селянин, — коли він сам добре знає, що серед них є самі запеклі злодії, розбишаки, яких треба було давно вже виселити з села, од яких давно життя не було? А тепер вони й правують усім

І стогне від усього цього терорізоване більш розумне, розсудливе селянство.

Між иншим незайвим буде звернути увагу на одну дуже цікаву подробицю. Появив ся в селі якийсь лікарь. Звідки він і хто він такий — ніхто не знає, але для всіх ясно було, що за ним йшло все большевицьке селянство. Та й появив ся дуже чудно. Їхав один селянин з базару з містечку, по дорозі дігнав якогось добродія. Одягнений був той добродій і не по селянському і не по панському як слід. Куценьке риже притерте пальто, студенський картуз, ботинки в калошах і куці мало не до самих колін штани. Попрохав ся, щоб підвиз його дядько. Розговорились в дорозі. Дядько під час балачки признав ся, що захворіла у нього дитина і він не може дати їй ради.

— Я її вилічу — каже той добродій — я лікарь і сі діла добре знаю.

Дядько заможний, не знав, як і дякувати, що Бог послав йому такого доброго чоловіка, бере його до дому.

— Живіть у мене скільки хочете і даром, аби тільки дочку вилічили.

Лікарь росташував ся. Годують його, як кабана. Скоро він став порядкувати усім в господарстві, — добре їсть і п'є — горілки скільки хочеш — харчів теж. А проте дитина не поправляєть ся. Тільки дядько не сміє нічого сказати, бо попробуй хоч пікнуть, як „лікарь“, починає кричати, лаятись — хоч тікай з хати.

Скоро дізнались селяне, що прибув якийсь лікарь, почали запрохувати його до своїх дітей — шанують, напувають горілкою. Пляний лікарь прописує якісь ліки, инколи кричить, щоб хворі при ньому піднімались і ходили. А проте хворі не поправляють ся.

А тим часом лікарь починає встривати в громадські справи, починає приймати в них найпильнішу участь. Коли хто не згожуєть ся з його компанією, він перший кричить, щоб його вигнали з хати.

— Горлянка в нього, як у бика — жалують ся селяне.

— А морда, — добавляють инші, — хоч пацюків бий. Здоровий, та гладкий, та страшний такий!

Коли не коли він їздить в Гомель. Звідти приїхав один раз добре одягнений. Кожен раз привозить гроші, літературу, метелики. Знає його не одне лиш село, де він живе. Буває він час од часу і в інших околишніх селах і там веде теж свою руйнуючу роботу. Хто він в дійсности, так ні одна людина і не знає. Ніхто в його не питав: ні документів, ні посвідчень, а проте комітет увесь час іде на приводі у нього.

До Центральної Ради селянство ставилось увесь час дуже добре, також як і до національного питання. Де-хто неясно розуміє наші національно-політичні завдання, для багатьох взагалі навіть розумінне того, що вони є українці було не виразне і нове. Проте вони бачили що це їхнє правительство, що їхньому пише і говорить, ними обібране і за них таки наче і стоїть. Почали дітей учити в школі по українськи. Приходить дитина до дому, починає читати, чують рідні, що це ж „по нашому“ читає їхня дитина. І для них і для дитини зрозуміле прочитане.

— Таки воно мабуть краще, — думає такий селянин, — як буде Україна сама управлятись.

А більш свідома частина так цілком завзято поставилась до роботи Центральної Ради. За неї агітувала, за неї стояла і вірила в неї.

І от приїхали большевики, почали взивати Раду буржуазною — указувати, що там сидять лише одні генерали. Більш свідомим селянам заткнули горлянку, і ті мусіли замовкнути. А решта селян були остаточно збиті з пантелику.

— Невже ж таки і це останнє правительство, якому вони більш усього вірили, піддурило їх? — Здивовано питає себе селянин. А тут ще надають жару большевики.

— Кому ж тоді вірять, лиха година його знає? — клопочеться селянин.

Виступати в оборону Центральної Ради і взагалі українських політичних позицій прилюдно перед усею громадою мені не дали змоги, але так з окремими гуртками досить часто розмовляв. І коли я докладно вияснював політику Ради, вони, порадівши, казали:

— Так он як стоїть справа? А нам зовсім инше тут говорили. Так воно таки й справді було б краще, як ото Рада постановила. Чи бач яка річ! А чому ж проти неї пішли большевики?

Починаеш вияснювати всі конфлікти, указувати на централістичні домагання большевиків, на справу з хлібом, з грішми і инше.

І тоді селянин згожується, що було б і справді краще, коли б правила Україною Центр. Рада.

Довелось говорити в цій справі з двома більшовиками, яких я давно знав, як людей більш свідомих і принципових. Колись вони обидва були щирими українцями, охоче читали українські книжки, які я привозив їм.

— Ну як же ми підемо за Радою, — відповідають вони на моє запитання, — коли там сидять одні буржуї та генерали? — завзято сперечають ся вони зо мною.

— Ну хто ж там такий з генералів, ну кажіть — питаю їх.

— Ну а як же? Там он і Пушкін і Скоропадський, — відповідають вони, указуючи на двох великих землевласників, маєтки яких лежать поміж з селянськими землями.

Починаю вияснювати, що і сном духом Рада не бачила і не знає цих панів, указую на те, як оббиралась Рада, з кого вона складалась.

— Та що ви розказуєте — сердито нападають вони на мене, — як немає генералів та панів? А Петлюра хто такий? — Он у нього в Київщині цілих 14 здорових маєтків! У Винниченка здоровий цукроварний завод і маєток на Катеринославщині! А в Грушевського теж дуже великий маєток, заводи і мільони грошей! — То їм добре морочить людей. Та що там говорити — і ви мабуть з буржуями робите, то за них і стоїте.

Вони махають рукою і починають уже тикати. Я їх задержую і знову докладно розказую біографію Петлюри, Грушевського і Винниченка.

Далі спиняюсь на політиці Ради, її завданнях, переходимо до того, з чого почав ся конфлікт між Радою та більшовиками, що зробили і роблять більшовики на Україні, до чого це приведе нашу країну.

— А одділятись ми не желаєм — держуть ся вони своєї таки. — Краще, що вгодно, чим одділятись. Що, ми он і на фронті вмісті воювали, з одного котла їли, — а тепер одділятись. Це все буржуазія... — сперечають ся вони.

Аргумент про те, що „ми з одного котла їли“ являеть ся єдиним, здаеть ся, головним аргументом против одділення України. І цього аргументу держать ся усі салдати і взагалі більшовики на селах.

Коли я знову спиняюсь на економічних інтересах України, на всіх тих законах, які чиріяла Рада, нарешті на питанню з землею — вони який час згожують ся зо мною.

В ці часи як раз пройшла чутка, що в Київ прийшли німці з „буржуями“ і прогнали більшовиків і вони обурено нападають:

— Все одне, який би порядок тут не був, а ми од Великоросії не станемо одділятись. Краще під москвоського царя підемо, ніж одділятись!

— Ну то діло ваше — ви можете записатись і в підданство московського царя — а народові усьому краще жити окремо.

— Ну от, а як ви, товариші, будете в такому разі? Україна заключила мир без анексії і контрибуцій. Тепер би тільки ставати до мирного життя, а тут большевики знову обявляють загальну мобілізацію. Люде, потомнені за 4 роки війни, тільки стали до свого господарства та спочивать, а їх знову тягнуть на війну, яка нам і не потрібна. Що ви на це скажете? Підете воювати?

— А мабуть, що ні!

— Значить не підете тут з большевиками?

Довго ще ми так сперечаємося. Я помічаю, що мої большевики врешті починають згожуватись зо мною, проте не хочать сього показувати.

Ясне з усього цього, що про Центральну Раду селянство дуже мало було повідомлено. Жодних тісних звязків воно не мало з нею, дуже рідко од Ради приїздили і виступали з промовами, тоді як большевики своїми демагогічними гаслами притягли до себе багато співчуваючих і у всякому разі здобули дуже широку популярність. Але треба сказати, що большевизм захопив дуже нечислений гурт селянства.

— Власне у нас немає зовсім большевиків, а є просто „*большаки*“, — сказав мені один учитель. — Знаєте, в Великоросії є великі і широкі трактові шляхи, які звуться большеками. Ідеш ними, усюди широко, просторно. Усе можна зачіпати. Зайшов в овес, або в просо, побродив, — теж дозволяють ся. Так і тут. Ідуть за большевиками тому, що їй справді і сами фактично стають у влади. А при цій владі дозволяють ся усе, чого тільки забажаєть ся. Розбють панську економію — можна; забрать у багатого дядька коней або волів — теж можна; не хватило у баби полотна, бо не встигла за пилипівку та м'ясницю напярсти — соціалізіруй полотно у всіх бабів; нарешті убить людину — як раз плюнуть. А саме краще — відновіди за все се не може бути. От усе це і приваблює до большевиків.

І справді, коли придивить ся до діяльності большевиків, то можна побачити багато з того, про що говорив учитель.

Насамперед, як тільки заклались комітети большевицькі, як звичайно, скинули волосне земство. — власне поставили йому ультіматум, і земство мусіло само розпасти ся. А далі почали сами господарювати. Недалеко масток досить великий одної графині, а в ньому винокурений завод. На заводі зберігав ся спирт ріжних сортів. Рішили розібрати спирт. Але правду кажучи з спиртом поступили порівняюче мудро. Роспреділили його на кілька волостів. Кожне село мусіло прихва-

ти за своїм спиртом. Хотіли зразу поділити між салдатами, а потім, коли побачили, що буде для кожного солдата дуже багато, рішили поділити на двори. На кожен двір попало по $1\frac{3}{4}$ відра очищеного спирту. При чому очищений спирт попав лише на ту волость, до якої належав маєток графині. Всі ж інші волости — здається волостів 5 одержали не очищений спирт. Накинулись зразу дядьки на спирт — пили цілими кухлями не розбавлений спирт в 95° . Зразу ж кілька чоловік і геґнуло — до смерті понапивались. Коли ділили — то просто підходили до барила, хто тільки хотів, і пили як воду. А потім, почувши про смерть од спирту де-яких найбільш ласих, трохи угомонились і почали розводити його з водою. Власне се, а потім і те, що майже всі солдати повернулись до дому, сприяло тому, що за ці мясниці усюди була сила свайбів.

— Що вже й попогуляли свайбів ці мясниці — хвалились люде. — Де й засиділась яка дівка, так і та вийшла. Мабуть воно не к добру. Та воно й не дивно. Приходе молодий — та й каже: — Дивіть ся на мене. Ось я такий і такий. Хоч у самого і нема нічого, за те мало клопочуть ся. Землі ж усім дадуть. Тай горілка, така вже добра була, як ніколи — жалкує оповідач.

Відро спирту йшло за $2\frac{1}{2}$ карбов. Зразу хотіли повернути вторговані гроші в казну, бо казна була вже заплатила панові. А потім, як побачили, що можна і не давати казні, рішили zostавити гроші на всякі громадські справи. Але що й казати. Гроші таки муляли, та ще такі великі. Судили, рядили — одні поділити між бідними, другі — між салдатами. Позаяк в Комітеті найбільш було салдатів, порішили поділити гроші між усіма салдатами. Попало звичайно й бідному й багатому.

Гроші дістали ся даром, та ще й не по багато. Що з ними робить — путього нічого не придбаеш. Рішили і їх пропити.

Але раз протоптавши дорогу в економії, на цьому не спинились. І тут уже почала ся дійсна вакханалія. Заговорило давно приспане почуття самого широкого п'яного анархизму, руйнування усього добробуту економії.

Звичайно і тут, як і в інших справах, приймала участь сама незначна частина людей, найбільш захоплених анархизмом.

— Треба знищити усе кодрло їх, щоб і корню не зостало ся тут їхнього, щоб ніколи й ненавідали ся вони сюди.

І почали нищити. Насамперед розібрали увесь хліб з хлівів. Поділили його в де-яких місцях поміж бідними, то знову ж таки між салдатами. А при цьому величезну силу знищили його. В де-яких місцях, оповідають, зостали ся цілі насипи — цілі дороги були засипані зерном. Так само поділили і солому.

В одному місці, уже повертаючись до Києва, я спостерігав таку картину. Коло громадської хлібної комори копошять ся люде, переважно салдати, а мішками та підводами.

— Що то таке — питаю одну молодичку.

— Та то ж хліб панський ділять — відповідає вона.

Попривозили хліб до дому. Що треба було, собі оставили. А решту попродали. Як раз по селах ходять так звані мішочники з інших губерній. Їм і продали хліб. Солону, звичайно, попалили.

Але конфіскація хліба була лише сігналом в дальшій роботі в цьому напрямку. Коло того села, де я жив, знаходиться великий старинний маєток Скоропадського. Земель там нараховується коло 4500 десятин, є багато лісів. Величезний парк з садом. Маєток простягається до кількох сел.

В самому будинку віками придбавались різні дорогоцінні речі, малюнки і так вони з покоління в покоління зберігались. Господарство, звичайно, велося дуже культурне, розводив ся гарний сад з оранжеріями, поширювались посадки дерев в паркові. І от в один мент прийшла розлютована юрба і все це знищила до тла.

Переписаний ще раніш земельними комітетами скот і реманент звичайно тут же розібрали. Але з реманентом сталась досить сумна річ. Не хватило поділити його між усіма. Хто ще встиг — то витяг фаєтон і одвіз до себе. Але більшість реманенту була знищена там же на місці. Попали конні граблі. Один захопив зубок від граблів, другий гайку, третій ще яку частину. Коли дійшла черга до паровиків від молотилок, яких було там 3—4, вибіг машиниста і кричить:

— Товариші! Не розбивайте машин! Хай кожне село забере по одній молотилці до себе і буде нею молотити свій же хліб.

— Ач, сучий син, за буржуїв тягне руку! Забери молотилку, — а пани повернуть ся та одберуть. Розбивайте хлопці, щоб нікому не досталось! — Закричали селяне і тут же розбили все в щент. А потім поділивши таким чином майно, ідуть до дому. В вешенях щось важить. Поліз туди — аж там, яка небудь гайка. — Викинув і цілком забув про неї.

Управившись таким чином з надвірним майном пішли в самі покої. Там, звичайно, брали все що попадалось під руки.

Де хто з хитріших захопив велечезні трюмо з чеканого скла. Столи і кресла були, як кажуть на срібних ножках; захопили їх і нищечом приховали; позабірали усі картини, бібліотеку. Але при цьому багато де чого просто побили і забірали обломки люстр, різні циматочки, як дикуни; а потім по селах то перепродували, то награждали своїх родичів з сусідних сел. Під кінець вирішили підпалити самий будинок. Попробували було зразу підпалити — не горить. Тоді

явись чином затягли туди гарби, наклали соломи і запалили. Відбувся страшений вибух. Будинок зірвало і він згорів. Ті будівлі, які ще збереглись, просто розгромили, а потім попризділи і забрали, хто що міг — то цеглу, то шматки заліза, то колоди дерев.

Оповідать при цьому дуже кумедні явища. Звичайно за повну точність їх не можна ручатись, але важно в даннім разі одне, що вони правдоподібні і їх склали самі ж селяне.

Привіз якийсь селянин (вказують і село) до себе трюмо. Попробував було внести в хату, не входить. Сяк-так все таки втяг його. Хоче ставить коло стіни, як трюмо досягає стелі. Підрізав лави і з уснями таки приставив. Якийсь час любовались новою річчю, а потім привичаїлись і почали менше на нього звертати увагу.

Як раз в хаті було теля. Попробувало воно заглянуть в трюмо, як звідти визирає таке ж саме теля. Підійшло ближче і визвірилось, — а друге теля теж наблизилось і теж визвірилось. Тоді теля стукнуло один раз лобом об трюмо. Друге теля з трюмо так само беть ся. Розлютоване теля з усеї сили грюкнуло об скло. Скло розбилось, — теля злякалось, одірвалось від привязи, скочило на під. На полу лежала дитина. Теля попало на дитину, пробило живіт. Дитина закричала. Злякане теля пробило напільне вікно, вискочило з хати, напоролось на кілок і загинуло. Пропало трюмо, теля і дитина. Для різних повчаючих в морали оповідань дуже вдячна фабула, і селяне дуже охоче передають це оповідання один одному, хоч звичайно тут є багато анекдотичного матеріалу.

З скотиною, яку забрали з маєтків, сталась приблизно та ж сама історія. Поприводили до дому її селяне, — поставити ніде а хоч і є де, так нічим годувати. В самого кормів немає, а в сусіда трудно дістати. Хліб минулого літа родив ся гірко, соломи усяди недостає, — постояла, постояла скотина, поревла з голоду, подивив ся на неї новий господар:

— Нічого не поробиш. Треба, мабуть, продавати.

Попродали за безцінок. Забрали звичайно або заможні в селі куркулі, або ж баришники на продаж.

Нема що й говорити про ліс. Рубали його і одвозили до себе, хто тільки міг. Але коли економії розбивали переважно салдати та бідні селяне, то ліс рубали як раз ті, у кого є коні. Були й такі, що мали і власної землі десятин 80—60 і привозили з панських лісів дерева.

Я спинив ся тільки на одній економії, але приблизно так само зробили і з іншими економіями, які знаходились поблизу.

Але зробивши усе це під гарячу руку, розруйнувавши економію і знищивши усе до тла, побачили, що самі то, власне, від цього нічого ніяк не придбали.

Зерна хватить тільки прохарчить ся, скот попродали. Зостали ся ще де-які речі, але то більш для краси, а в хазяйстві нічого з ними не зробиш. Правда, виручив де-які гроші за продану панську скотину, тільки що ж за ці гроші придбаєш? А тут весна скоро буде, треба буде сіяти панські землі, які переходять до рук їхніх, — чим засівати, чим обробляти ці землі? І тоді для кожного з них, у кого хоч трохи зосталось розуму, стає яско, що куди краще було б, коли економію були б цілі. Можна було б економічним добром і засіяти і обробити землю, — і легко і гарно. Та й будинок би зостав ся для народу. Так тільки вже пізно — назад нічого не повернеш. І починають знову клопотатись ся, не бачучи для себе ніякого виходу. А тут ще увесь час голову гризуть ті, хто не приймав участі в руйнуванню панського добра.

Проте на весну щось же треба робити. Якось же треба засіяти та обробити панські землі? Та з чогось же треба й жити. Іти на заробітки і нікуди та й шкода, коли можна дома вільну хліборобську працю нести. І стурбована думка уперто шукає виходу і в решті решт знаходить його.

Збирають ся комітети і виносять такі постанови. У всіх тих господарствах, які мають більш 10 дес. землі одібрати зайвий скот, зоставивши для них по одній коняці та корові. Всі ж інші господарства повинні дати, коли у них є, робочу худобу бідним, аби вони змогли обробити свою землю.

У всіх господарствах одібрати на висів зайве зерно.

Аде оскільки легко було управитись з панськими маєтками, остільки трудно було зробити те саме з дрібними селянськими господарствами. Правда, з деякими більш заможлими господарствами встигли все ж розправитись.

Прийшли до одного хуторянина, який кілька років тому назад купив в борг 60 десятин панської землі. У нього 4 сина, усі салдати, де-які мають власну сімю. Прийшли до нього з комітету, забрали увесь скот, зоставили на всіх тільки одну корову та кобилу.

— А як же ж синам? Вони теж воювали і мають свої землі. Треба ж їм зоставити хоч по одній скотині! — Запротестував хуторянин.

— Нічого, скоро й землю заберем, — заспокоїв його комітетчик.

— Земля хоч і прироблена в мене своїми руками, проте як виїде такий закон, щоб одібрати скільки там землі — одведу сам. Ось тобі

і земля, бери в мене і скотину і зерно — тільки ж зразу не грабуйте ж мене!

Не послухали комітетчики, забрали скотину. Хотіли були сини палити з рушниць, та старий угомонив їх. Повожились, повожились з скотиною, та й продали її баришникам.

У другій баби хуторянки, було переважно скотівниче - промислове господарство. Випасувала скот на лугах, та з скоту й жила. Сини з війни ще не повернулись. Прийшли комітетчики, забрали увесь скот. І наложила баба з досади на себе руки.

Але тут уже загомонило усе селянство:

— Як, наших людей чіпати? Хто їм право, закон такий давав грабить людей? Де це воно видано?

— Нічого, ми й у вас те зробимо, — відповідають комітетчики.

— У мене? А що ти в мене будеш брати? Зерна? Так я розсчитав і залишив тільки для свого хазяйства, а зайвого немає. Та хіба ж можна нашим зерном засіяти панські землі? Де ти його тут вдосталь дістанеш? А з якої речі дам тобі скотину? Ти цілу зиму лежиш на печі, боки облежуєш? А я цілі дні вожусь коло скотини, годую її, пораясь коло неї. А прийде весна, — ти забереш її? Та не діждеш ти, суси-сину, бачити її. Краще голови подрубую, щоб ні мені, ні кому другому не досталась.

— Було б ото не грабувати економію. Прийшов би на готовеньке — і орі, і сій і хліб збирай!.. А то розбили.. Де воно, кому досталось і самі, дури!, не знаєте? А тепер до мене? А дідька лисого не бачив? — Кричить господарь.

— Нічого! Не даси, так заставим — погрожує йому бідний селянин.

— Та як ти мене заставиш?

— Та що-ж! Як треба буде, то й сірника пустимо! Тоді м'якшим станеш!

— А що-ж ти думаєш, я не зумію тебе підпалити? Зумію, брат! Ти мене, а я тебе. От і будем квіти! — не здасть ся господарь.

І йдуть і йдуть суперечки. А з ними виростає страшна ворожнеча між селянством. Увесь вік в якійсь злагоді жили, а тепер готові один одного поїсти. І стоїть загоріть хоч маленькій іскрі, щоб спалахнула страшна бійка. І так кожен день. І, головне, ніхто не знає, що робити. Бідний не має ніякої надії скористуватись панськими землями; нема зерна засіяти, нічим обробити. І як воно то все буде — гадає він.

А більш заможній теж турбуєть ся. Є і зерно і є чим обробити. Про чужу землю мало клопоту. Може, коли б був який порядок, і дали б там ще хоч трохи — а не дадуть, то якось і на своїй обійде-

мось, коли хоч би її засіяти. Та чи то ж дадуть засіяти? А як і засієш, та чи доведеться зібрати його? Може посієш, обробиш, а в жива прийде хтось другий і забере увесь твій хліб? І це може статись.

І не знає, чи сіяти на весну, чи так усе залишить.

А разом з цим напливає в село розчарування і страх — і не треба вже ніякої влади селові. Хай їм усім біс і тим большевикам і всім...

Ходять чутки по селах, що наче б то пан, у якого розграбували все, прислав листа, де пише: „Усе, усе беріть, тільки залиште молоді березки, щоб була різка на ваші спинах“.

— Ой буде ще, та ще й як. — Клопочуться налякані баби. — Так воно даром не минеться, — і пригадують при цьому 1905 рік.

Проте комітет держе себе спомійно.

— Це, — каже, — не большевики усе роблять, це ті ж самі контр-революціонери та грабіжники. А ми тут не при чому.

— Ти як же не при чому — клопочуться дядьки, — коли вас там усі бачили. Як же ж так?

Коли пройшла непевна чутка, що на Україну ідуть австрійці, комітети трохи стихли. Проте всім пояснюють.

— Це, кажуть, буржуї ідуть, переодягнені в німецьку одіж.

Проте широка людність їм не вірить і певне радіє в душі, що, може, хоч при них буде який небудь лад.

— А все таки, все це вони нарobili — большевики! — Кажуть селяне, обвинувачуючи у всьому безладді їх.

— А так, а вони — згожують ся інші.

— А найбільш усього отой прибудний лікарь. Звідки він, що воно таке? Ніхто не питав ні документів, а ні чого. А от дивись, устряв усюди та й коверзує усім! І слухають же дурні, — от лихо? — Клопочуться селянство. — А не йначе, як шпiон якийсь.

— А на мою думку, так треба його прямо прикончить, щоб і мокрого містечка не зосталось. На суху, — додає хто небудь з гурту.

— Нічого! От прийдуть австрійці, вони всім накладуть добре! Ось побачте.

Отак зійдуться, поклопочуться, поклопочуться, та й розійдуться, нічого не порішивши. А дома кожен по своєму з тугою вирішає, що буде далі, як його жити доведеться.

А весна з кожним днем наближається. Дні такі ясні, прозорі, з далекими чуть-чуть синіми обріями.

Снігу випало за сню зиму мало, і за кілька днів він майже увесь ростанув. Тільки по підгір'ю ясніють вузьенькі, як явчкн, сизуваті плями. Рідля, чорна, аж ворона, теплим пахучим паром пашить. Чуть-

чуть помітні ніжні тоненькі голочки молодої блідо-зеленої трави. Сонце так тепло ласкає гріє, повітря по весняному пахуче. Лагодить ся усе до великої творчої роботи — лагодить ся і радіє. І нема нікому ніякого діла до дрібних клопотів маленької двуногї жеманї. Хай собі сама, як знає, так і робе.

— А вже весна, а вже прийшла ве-сняно-очка...

З далеку брешить молода щаслива пісня весни.

А на високім шпилі коло церкви розпарені весняним сонцем грають школярі в мяча, і їх молоді дзвінкі голоси радісно благословляють наступаючу весну.

О. СОКОЛОВСЬКИЙ.

* * *

Вже рік пройшов, як ти розбив кайдани,
Народе-страднику! Рік цілий промайнув,
А ще горять вогнем твої глибокі рани,
Й час мук твоїх ще й досі не минув...

І так, як і раніш, від туги та терпіння.
Тремтять твої пісні — ці стогіни душі...
І так, як і раніш, тернини та каміння
На новому шляху стрічаєш, ідучи.

Але в твоїх очах зневірря та печалі
Немає вже: надія в них живе
І віра, що минуть усі страждання-жалі
І прийде Правди час — ясне життя нове.

І вірую, що новими шляхами
До щастя-Правди твердо йтимеш ти,
Й хоч заросли шляхи колючими тернами, —
Народе мій! — ти дійдеш до мети!

БІБЛІОГРАФІЯ.

Орест Левицький. Несподіваний шлюб, (бувальщина). Львів, 1917. Видавнича Спілка, № ч. 161. Стор. 54 in 32^о, ц. 60 сот.

Імя д. Ор. Левицького не є новим для українського читача. Навіть для ширшого кола він є відомим завдяки постійній праці в журналі „Літературно-Науковий Вістник“ та його чудесній книжці — „Волинські оповідання“. Своєю книжкою він вніс у скарбницю української культури і літератури цінну й оригінальну вкладку. Сам по професії — вчений, по фахові — історик, він якийсь час стояв на чолі „Комісії по розбору древних актів“ у Києві. А позаяк він по своїй вдачі був і є художником, то зрозуміло, що древні й старовинні акти не зоставались в його руках мертвими свідками колишнього людського, свійсобливого життя, а жили, чи воскресали й жили, промовляли до його живою мовою і оповідали йому багато-багато цікавого з нашого минулого. І знову таки, як художник, він не міг держати того всього в офіціальних паперах в схованках наукових кабінетів, а мусів винести перед очі ширшого кола читачів, надавши тому приємну, літературну форму, форму історико-побутових новель. Особливий інтерес й приємність мають його новелі через те, що в них немає переваги історика над белетристом, немає тої вузькості та специфічності під вплив яких часто попадають фахівики історики. Як історик він дав цікаву й захоплюючу картину побуту, звичаїв і обичаїв, господарську, правову і суспільню, а як художник-белетрист він воскрешає душу нашого діда й прадіда, заставляє його любити й ненавидіти, творити й руйнувати — словом, жити і жити своїм звиклим, тодішнім, так одмінним від нашого, життям. Цих гарних і потрібних рис не позбавлена й остання новела — „Несподіваний шлюб“, з якого автор переходить до актів Полтавщини, т. е. лівобережжя, тої частини України, яка рахується особливо чистою й свобідною від різних впливів сусідських і тому найбільш цікавою для пізнання оригінального і багатого побуту і цілого життя українця різних станів. По фабулі своїй „Несподіваний шлюб“ є наче толстовський „Живой трупь“ — Полтавська козачка Гапка Хвостичка давно вже немає ніяких відомостей про свого чоловіка Максима, що подав ся на Запоріжжя. Се звичайно її дуже тяготило. Але надходять чутки і навіть знаходять ся свідки того, що Максим помер. Вона вільна. Її станом зацікавлені родичі, кума Одарка Ковалиха та братова Палажка, котра вперто радить їй швидче відпоминати свого неत्याгу та і на рушник ставати. Напрямок думкам і потайним бажанням Гапки вже дано. Життя ж не чекає нічого і подсовує вже обекта тих бажань. Стриваєть ся Гапка з молодим дяком Андрієм, котрий, як то було відомо цілому селові та і Гапці, був закоханий у неї здавна, з того менту як він юнак-поводатор у діда-кобзаря раз після співу коло церкви під час „кануну“ одержав в нагороду від неї тоді ще дівчини поцілунок в голову. Стриваєть ся вона на улиці, стрінулася і в міщанки Артемихи, куди була запрошена, бо її квартирант

канцелярист Голобородько справляв бенкет, а з ним вкупі і вона надумала ушанувати й своїх гостей. Був тут між іншими гістьми і дяк Андрій, що прийшов „грати у бандуру“. Балювали спочатку окремо, а після по пропозиції капеляна о. Олексія зійшлись всі до гурту. Добре частувались, весело проводили час і дійшли до того, що тайна Андрія стала відомою всім. А через хвилю їх заручили тут же і, не відкладаючи на дальший час, благословили до шлюбу і звінчали при пильній допомозі о. Олексія. Минуло три тижні, розповідає Гапка своєму чоловікові негарний сон, що снів ся перед побранням і різне інше. Забрехали собаки. Увійшов у двір крамар Демян Запорожець, що рибою прасолує. Поздоровив з постом, зо шлюбом і добавляє: „вбачте, я тому не винен, на посла, кажуть, як на ося, що навантажать, те він і везе. Ось яке діло: кланяєть ся тобі, Гапко, твій чоловік, чи як тепер тобі приходиться ся, Максим, і передав через мене гостинець“... В братерськїм домі засідає полтавське „духовне правленіє“ судять полкового капеляна Олексія Новицького, що повінчав дяка з мужною жінкою... і за різні инчі провини з тим повязані. Капеляна позбавлено права відправляти службу Богу, а від дяка та Гапки взяли „підписку“, щоб вони „до р'шення д'їла совокупно не жили“. Розвели... і дяк Андрій незабаром виїхав на Зап'оріжжя і швидко там помер, а на Гапку було накладено страшну епітїмію: „15 років не буде їй входу до церкви. Повинна ставати коло ганку, лити сльози і уклїнно прохати кожного, щоби молились за неї, бо її власних молитов не прийме Бог. І так вона повинна робити що-неділі під час служби Божої“... Але тяжка кара довела її до того, що вона зникла із Полтави невідомо куди.

Консistorський акт XVIII столїття не так складний по своєму змістові в умілій обробці робить вражінне інтригуючого оповідання. І поруч з не ординарною фавулою читач знайде ціле гроно різних історико-побутових вставок, які так майстерно вкраплено у оповіданне, що вони не обтяжують і не затемнюють чисто-літературних його боків. Я звертаю увагу на стор. 13, 18, 22, 40, де подано відомости про шпиталі, про „кануни“, про капелянів, про консistorський суд; це чисто історичні відомости, де збережено в чистоті дух подліного акту, його літературний стиль і тембр. І тим часом новеля в цілому від того не програє, а навпаки лише виграє. Чуття міри і літературний смак художника причиною того прекрасного консонансу, який в сокупности зо всім инчим дає авторові особливий стиль — розважного епіка і форму — історичної новелі бездоганної і з боку чисто технічного.

Павло Богачукій.

Олександр Пушкін. Драматичні твори в перекладі, з передмовою та поясненнями д-ра Івана Франка. Всесвітня бібліотека № 46. Львів. 1917. Стор. XXXVII + 217. Ціна 8 карб.

До цієї невеликої збірки увійшло майже все писане Пушкіним в драматичній формі: дві більші драми: „Борис Годунов“ та „Русалка“, три дрібніші — „Скупий рицар“, „Моцарт і Салері“ та „Кам'яний Гість“ і дві сцени: „Сцена з Фауста“ та „Бенкет в часі чуми“. До

кожної речі перекладчик додав коротенького історично-літературного коментаря, а перед цілим збірником умістив ширший біографічний етюд з спробою загальної характеристики поезії Пушкіна.

Що до перекладу, то його виконано досить точно, близько до первотвору, але похапливо, без того пильного оброблення, яке належало б рядкам таких прозорих, глибоких і ляконичних пес, як „Камяний гість“, або „Моцарт і Салієрі“. Влучні епітети оригіналу часто ослаблені, а енергійні, повні промовистости і сили вірші звучать важко і мляво. Так наприклад знамениті слова Дмитра Самозванця в „Годунові“:

Тѣнь Грознаго меня усыновила,
Димитріємъ изъ гроба нарекла,
вокруг меня || народы возмутила
и в жертву мнѣ || Бориса обрела

в перекладі мають цілком інший ритм і рух. Замість чоловічих ритм — жіночі, замість цензури в арзісі — цензура в тезісі, — і вражіння гине цілком:

Грозного тінь мене усновила,
Димитрієм з-за гроба нарекла,
довкола мене || весь народ збудила
мене за местника || Борису призначила.

Особливо невдатні місця подибуємо в перекладі ліричних поезій Пушкіна, зібраних Франком в його вступній статті до збірника, — в перекладі „Деревни“, „Бородинской годовщины“, стансів „Въ надеждѣ славы и добра“ і знаменитого сонета „Поэтъ, не дорожи любовію народной“... Зустрічають ся в перекладі часами і помилки. Так наприклад: „Красная площадь“ зовсім не значить: „Червона площа“, а слово „набатъ“ не є ні „вічевий дзвін“, а-ні „зелізне клепало“, як пише перекладчик.

Далеко більше помилок в поясненнях до перекладів. Так напр. неправильним являеть ся припущення, ніби послання Декабристам „Во глубинѣ сибирскихъ рудъ“ — не дійшло до адресатів, або що сюжет „Моцарта і Салієрі“ — „отроєння Моцарта через завидучого Італійця“ вигадав сам Пушкін. Багато фантазування в хронологічних датах, що подають ся в статтях рена ману. В одному місці написання „Бориса Годунова“ віднесено д-ром Франком до 1828 р. „коли поет жив в Михайловському“ (?), а в другому місці — воно датовано уже инакше р. 1824. В статті, прикладеній до „Камяного гостя“ неправильно вказані дати для життя Молієра (нар. 1665) і Корнеля (урод. 1677), при чому помилка досягає в середньому до цілого півстоліття. Куріозом одгонить і од де-яких характеристик і тверджень перекладчика на зразок того, що поема „Полтава“ розчарувала публіку, бо публіка „не знайшла в ній того блиску та яркості красок, якими визначали ся давніші твори поета, а надто не могла симпатизувати любовній історії старого чоловіка з молодою дівчиною“.

Іноді у д-ра Франка, в його коментарях до творів Пушкіна, приривають ся де-які уваги і відносно своєї власної поетичної творчости. Так говорючи про той варіант легенди про Дон Жуана, де славетний

лицарь і „жіночих серць побідник“ зустрічає свій власний похорон („духи померших ховають живого чоловіка“), перекладчик додає, що сим мотивом він покористався в своїй поемі „Похорон“: „Ся моя поема має остільки пророцьке значіння в мойому житю, що мені самому трафіло ся щось подібне в Лінику в Хорватії при кінці цвітня 1908 р.“ Се інтересна психологічна деталь, що може здатись як дослідникові Франкової творчости, так і його біографові.

Загалом беручи, — скрізь мало не на кожній сторонці, видко сліди того глибокого упадку духовного, в якому перебував Франко свої останні роки, сліди, що мимоволі кидають ся в вічі і будять в читачеві особливе, повне невимовного жалю, почуття.

Мик. Зеров.

Іван Огієнко, приват-доц. Київськ. Універ. Українська Граматика. Частина перша. Основи українського правопису. Ціна 70 коп.

Видаючи „Граматику“, автор мав на меті дати книжку більше до читання, ніж завчання і через те з'єднав в одно граматику і читанку. Але діти, коли приступають до навчання граматики, уже мають читанку і не оставляють її, беручи в руки граматику. Через се треба думати, що матеріал поданий в граматиці для складання оповідань буде зайвим. Зайвим треба рахувати і уміщення азбуки, бо з нею і назвами букв діти знайомлять ся з самого початку навчання.

Граматичний матеріал скомбінований так, що ставить вивчення граматики на практичний ґрунт; завчати дійсно прийдець ся як і хоче автор, дуже мало і сливе вся робота учнів буде складать ся із аналізу і пророблення задач. Матеріалу для сього дано багато і зібраний він, на мою думку, дуже влучно. В ньому багато народніх елементів, багато гарних віршів, виховуючих думку дитини в національному дусі, є чимало відомостей про Україну. Автор має на меті з сього матеріалу дати коротенький курс українознавства. Я тільки не квапив ся б писати: „Наша мила Вкраїна велика республіка“.

Дякуючи численности матеріалу і його характеру, від книжки зовсім не тхне тією нудьгою, яка так відвертає учнів від більшости звичайних граматик, особливо російських.

Завдання граматики п. Огієнка цікаве як спроба дати з перших же кроків навчання чисто науковий зміст, без тієї плутанини понять, яка ще й досі часто панує як в російських так і в українських граматиках. Крім того автор має на меті, особливо в другій частині, провести ідею повільного історичного розвою нашої мови. Як се буде виконано в II частині, побачимо, коли вона вийде в світ, але ті історичні вказівки, які дані в першій частині, навряд щоб дали дитині ясну думку про історичні зміни мови. Так на ст. 19 читаємо: звук *ѣ*: „дуже давно колись був голосним звуком“. Ся догматична вказівка скоро вилетить із голови дитини, бо не дано факта, із якого вона сама се побачила. б. Так само і на ст. 29, давши приклади написання голосних *а* і *у* після шиплячих, автор робить висновок, що шиплячі звуки

колись були м'якими, а потім стверділи. Висновок § 22 не є справжнім висновком, як повинно бути по загальному плану автора. А між тим тут можна б дати діалектичні зразки і сим показати різницю між літературним вимовлянням і вимовлянням де-яких говірок; сказати через що існують такі говірки, — тоді й висновок був би більш уґрунтований і було б більш користи для тих учнів, які кажуть *жаба*, *чисто* й т. д.

Треба зазначити, що іноді власне вислови автора затемнюють все, що він хоче з'ясувати. Так на 7 ст., вказавши різницю між звуками та буквами — звук ми вимовляємо й чуємо, а букви тільки пишемо й бачимо, — для завчання чорним шрифтом автор додає:

„Написаний звук зветь ся буквою“. Не відповідає дійсности й твердження — „кожний звук має свою букву“ (ст. 9). Такі твердження з першого погляду ніби й не роблять великої шкоди, але вони твердо засідають в дитячих головах і, зостаючись на завжди, потім тільки мішають дійсно науковому розумінню мови.

Питання про значіння букв *я*, *ю*, *є* (§ 32) з'ясовано не до кінця. Сказано тільки, що вони обозначають складні звуки (йотовані *а*, *у*, *е*) для пояснення дані відповідні приклади. Але нічого не сказано про їх значіння після приголосної не губної. В кінці висновку додано, що „складні звуки завше змякшують приголосну, після якої стоять“ Се як раз і є — змішувати звуки. Бо коли букви *я*, *ю*, *є*, *ї* стоять після приголосної і дійсно обозначають складні (йотовані) голосні звуки, то як раз тоді приголошені бувають твердими. На мій погляд, § 32 треба переробити б і казати не про „складні звуки“ *я*, *ю*, *є*, *ї*, а про відповідні букви й їх значіння в різних станах.

Спірне питання про *ї* чи *и* з початку слова автор розв'язує на користь *ї*, але стоячи на принципі — „кожний звук має свою букву“ — ми повинні в багатьох словах писати *и*.

Не завжди автор додержуєт ся раз прийнятої термінології. В § 15 м'які голосні названі „змягчуючими“, а дальш скрізь вживаєт ся термін „м'які“.

Дуже бажано б було, щоб граMATика І. Огієнка поширилась в початкових школах, але висока ціна напевне закриє для неї доступ в сі школи.

І. Шаля.

Ол. Грушевський. З етнографічних студій Ів. Франка. Київ. 1918 р. 8^о ст. 7.

Ся невелика брошулка ставить перед собою завдання нагадати про оден шлях критики, який часто забувають. Критик повинен не тільки розглядати окремі твори, але й студіювати творчість письменника. Для того треба йти стежками його творчости, перевіряти наслідування, зазначувати позичене, підкреслювати ориґінальне. З тими самими джерелами, які мав письменник в руках; можна переглянути його працю і зазначити її своєрідні риси. Тоді можна казати про індивідуальність письменника. Для творчости Франка, який так багато позичав чужих тем, подібна перевірка являєт ся особливо цікавою. Легенди і перекази давнього сходу — се дуже широке поле для автора, який вибі-

рає, що йому до вподоби, і сей вибір свідчить про інтереси письменника. Наша критика часто забуває про се завдання і навіть для наших більших письменників неперевірене їх відношенне до позичених тем. Дуже було б бажано, коли б на сей шлях критики звернули більше уваги, а то і для Шевченка, наприклад, не зроблено такої роботи про його теми, близькі до народніх пісень. *О. О.*

Збірник законів, обіжників та иньших розпоряджень по справам земельним в Українській Народній Республіці. Виданне Народнього Міністерства Земельних Справ. (Офіційально). Київ, 1918 року.

В ріжні часи видані, в ріжних виданнях друквані, призначені для кермування на місцях, але часто через війну з большевиками й не одержані в провінції — всі офіційальні розпорядження, що тичуть ся розв'язання земельної справи на Україні, маємо зібраними до купи в хронологічним порядку.

На першій місці стоїть III Універсал, що скасував приватну власність на нетрудові хазяйства, сільсько-господарського значіння, за ним йде II обіжних приказів од міністерства Земельним Комітетам. Потім IV Універсал з проголошенням самостійности та передачі землі трудовому народові без викупу на основі соціалізації, знов обіжники. Далі находимо Тимчасовий Земельний Закон, прийнятий Центральною Радою 18 січня 1918 р. який вже лічили „пропащою грамотою“, загубленою під час переїзду Ради з Києва до Житомира, нарешті відозву від Центральної Ради до громадян Української Народньої Республіки, видану 11-го березня, в якій людність заспокоюєть ся, що земельна політика, як і все инше, що досі зроблено в області соціальних реформ, ні в чім не одмінюють ся, що німці нами викликані і в наші внутрішні справи не мають втручати ся...

Вітаючи вихід першого збірника в якому величезна потреба скрізь, завважимо тільки, що ряд коректурних помилок, допущених в ній, для офіційального видання річ абсолютно недопустима. *О. М.*

Українські Медичні Вісті двохтижневий часопис наукової практичної та громадсько-побутової медицини. Київ. 1918. № 1 і 2—3. Ст. 1—32 і 33—96.

Всеукраїнська спілка лікарів у Києві почала видавати свій медичний двохтижневик. В тій загальній перебудові життя на Україні, яка зараз провадить ся далі і далі, захоплюючи та втягаючи нові й нові галузі життя, організація медичних сил наукова і практична та українізація зявляють ся дуже і дуже бажаними. Перехід медичних установ на українську мову, пристосованне їх до реальних потреб сьогочасного українського життя — се негайне питання нашої української дійсности. Вітаючи через те з повним признанням і глибокою симпатією почин Спілки лікарів у Києві, не можна не зауважити брак пильного редакторського ока, яке б згладило помилки мови і правопису, що так

НБ ПНУС

282389

Приймаєть ся передплата на 1917—1918 роки
на науковий журнал українознавства

„УКРАЇНА“

орган українського Наукового Товариства у Києві, що виходитиме щомісяця книжками в 8—10 аркушів, при участі визначніших українських учених, під проводом проф. М. ГРУШЕВСЬКОГО.

З огляду на важкі видавничі обставини передплата не установлена твердо: треба поки-що прислати 5 рубл.

Редакція й контора: Київ, Вел. Підвальна № 36, кв. 8, Бюро Укр. Наук. Товар.

ЗАПИСКИ

Українського Наукового Товариства в Києві.

Приймаєть ся передплата на дальшу п'яту серію. Ті, що бажають одержати її, повинні прислати поки-що — 5 руб.

Адреса: Бюро Українського Наукового Товариства, В. Підвальна 36, пом. 8.

Ціна попередніх чотирьох серій в продажі 6 рублів кожна.

Приймаєть ся передплата на місячник

„ТРИ ЛЯХ“

Орган незалежної думки.

ПЕРЕДПЛАТА: річно 20 карб.; $\frac{1}{2}$ р. — 10 карб.; $\frac{1}{4}$ р. — 5 карб.

Адреса: Київ, Мар. Благовіщенська, 123, п. 20.

„КНИГАРЬ“.

Літопис українського письменства, присвячений справам українських видавництв.

Ціна часопису в 1918 році з пересилкою на три місяці — 3 руб., окрема книжка — 1 р. 10 к. Перші чотири книжки «Книгаря» досилають ся новим передплатникам за додаткову платню 3 руб.

Пересилка приймаєть ся по адресі: Київ, Володимирська № 42, „Час“, редакція «Книгаря».

Всеукраїнська спілка

Українські медичві вісти

двохтижневий часопис наукової, практичної та громадсько-побутової медицини

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ: на 1 міс. 3 карб., на 2 міс. 5 карб., на 3 міс. 8 карб. Поодиначне число 1 карб. 50 коп. Ціна за оповістки: перед змістом і на останній сторінці обкладинки 1 карб. за рядок петіту.

Перед кореспонденцію просимо надсилати: Київ. В. Васильківська, 104, Д-ру Є. К. Лукасевичу.

Розповсюдження в Гуртовій Комерції „Час“. Київ, Володим. 42

НБ ІНУС

282389

Приймаєть ся передплата

на рік 1918-й

на український місячник літератури, науки й громадського
життя :

Літературно-Науковий Вістник,

що виходитиме по давньому, книжками по 8 — 12 аркушів.

Журнал містить белетристику оригінальну й перекладну, а то :
поезії, повісти, оповідання, драми та мемуари : статті з української історії,
літератури, суспільної економії й інших областей знання ; огляди
літератури, науки й суспільно-політичного життя ; в кінці критику та
бібліографію.

Редакція й контора : *Київ, В. Лідвальна, № 36, пом. 8. Телеф. 60 — 27.*

Відчинено від 9 — 3 години дня.

ПЕРЕДПЛАТА : З огляду на важкі видавничі обставини передплата не
установлена твердо : треба *поки що* присилати **10 карб.**

За зміну адреси належить присилати 50 коп. почтовими марками
подати свою попередню адресу.

Книгарням і всяким посередникам 5% від передплати, коли вона
повна (10 руб.) і вишлачена вся відразу.

З огляду на дорожнечу паперу «Літ.-Наук. Вістник» друкуєть ся
в обмеженій кількості примірників ; тому просимо спішити ся з перед-
платою.

Комплекти місячника за попередні роки продають ся по 3 руб.

ЦІНА СЕІ КНИЖКИ 3 руб. 50 коп.

Видає Товариство підмоги українській літературі,
науці й штудії.

Редактор : **О. Оленя**